Komarno Memorial Book

Bet Ḳomarno

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Yashar, Barukh.
TITLE	Bet Ḳomarno : ḳorot ha-ʾir ṿe-toldoteha, me-hiṿasdah ṿe-ʾad ḥurbanah, rabaneha, gedoleha, ṿa-ʾadmoreha, isheha, ḥayehem, ṿe-khilyonam / me-et Barukh Yashar (Shlikhṭer).
IMPRINT	880-03 Yerushalayim : [ḥ. mo. l.], 725 [1965]
DESCRIPT	204 p. : ill., facsims., ports. ; 23 cm.
SUBJECT	Zafran family. Jews -- Ukraine -- Komarno. Komarno (Ukraine) -- Ethnic relations.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

Is. 1858

בית קוֹמַרְנָא

קורות העיר ותולדותיה, מהווסדה ועד חורבנה;
רבניה, גדוליה ואדמורי״ה, אישיה, חייהם וכליונם

מאת

הרב ברוך ישר (שליכטר)

ירושלים תשכ״ה

כתובת המחבר:
הרב ברוך ישר (שליכטר)
בית וגן, שכון חסכון, גוש א׳, כניסה ב׳
ירושלים

Printed in Israel

נדפס בדפוס „העברי״, יחיאל ורקר ירושלים

הרב ברוך ישר (שליכטר) / בית קוֹמַרְנָא

שִׂימוּ לֵב אֶל הַנְּשָׁמָה, לְשֵׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה;
וְאוֹרָהּ כְּאוֹר הַחַמָּה, שִׁבְעָתַיִם כְּאוֹר הַבּוֹקֶר.....
מִכִּסֵּא כָּבוֹד חוּצָבָה לָגוּר בְּאֶרֶץ עֲרָבָה;
לְהַצִּילָהּ מִלֶּהָבָה וּלְהָאִירָה לִפְנוֹת בּוֹקֶר.

(מתוך הפיוט „אודה ל־א־ל לבב חוקר")

לנשמה־קיבוצית־מאירה זו אשר מ„כסא כבוד חוצבה" ונשלחה: „לגור בארץ ערבה", כדי „להציל את העם מלהבה"; משריפה רוחנית, שריפת נשמה וגוף קים... שזכיתי להכירה ולהיאות לאורה, חייב אני, מוכרח אני, להציב יד ושם. לעשות לה „נפש"־עד. מהנפשות שעושין לצדיקים. ש„דבריהם, מעשיהם והתנהגותיהם, פעולותיהם יום יום ושבתותיהם ומועדיהם, תורתם ותפילותיהם — — הם זכרונם".

ראיתי לפני עיירה שלמה, היא עיר מולדתי קומרנא, שבה ידע כל ילד שישנו בעיר יהודי אחד; אחד ומיוחד בין אלפיים ומאות אחדים, שאינו יודע להתפלל גם מתוך הסדור...

ראיתי לפני רבנים, דיינים וסתם בעלי בתים, גדולי תורה ונמוכי רוח, עד שבעצמם לא ידעו מה גדולים הם...

ראיתי לפני אדמורי"ם קדושי עליון, נשואי רוח ונדיבי לב שכל הגלות, הצער והכאב של כנסת ישראל הדוויה (והרבה צער ודמעות נשפכו לפניהם) הומחש בשפכם את לבם בתפלתם לפני אדון כל; אם בחצות ליל ואם בתפלת בוקר צהרים וערב.

ראיתי לפני בעלי בתים, סוחרים וחנוונים זעירים, רוכלי כפרים ומוכרי סידקית, חוטבי עצים ושואבי מים בהשיבם להיות „בני מלכים" בשבתות ובמועדים.

ראיתי: מהם אשר אחרי יגיעות יומם בירידים ויומא דשוקא, קפואים מקור ורטובים מגשם, קבעו להם בערב שעורים לתורה, למשנה ולתלמוד בקלויזים ובתי מדרשות. ומהם אשר חסכו לחמם (והמובן: חתיכת הלחם ממש) מפיהם כדי לשלם למלמד שילמד לבניהם תורה.

ראיתי לפני חבורות וארגונים (אגודה, מזרחי וציונים) אשר התמסרו לטובת העם; כל אחד לפי דעתו והבנתו, בלי שתהא לעצמו טובת הנאה כל שהוא...

וכאשר אני מציג עתה נגד עיני אשר ראיתי, רואה אני את אחידות נשמה טהורה זו אשר האירה שבעתיים כאור הבוקר, מגוונת; לא ב„לשם שבו ואחלמה" בלבד, אלא, בכל גווני הקשת של האבנים הטובות הקבועות בחושן המשפט של הכהן הגדול בבואו לשרת בקודש...

ואמנם, לבושה־גופה של נשמה טהורה זו — עלתה בלהבה; בלהבות אש השטן הגויי האכזרי השמימה. אבל הלהבות עדיה לא באו. היא אשר הצילה אותנו, הפליטה הנשארת — מלהבה; משריפת נשמה באש זרה... והיא המאירה את דרכנו להאיר אור חדש; אור אשר נגנז בתורה, מציון. לגרש החשכה המשתוללת בחוגים ידועים בארצנו שמקורה אי השלמתו של השטן, יצר הרע והטומאה בגאולתן של ישראל — לפנות בוקרה של גאולה, ולפנות באורה דרך למשיח צדקנו.

לזכרה, לזכר הצדיקים גדולי התורה והמעשה; צדיקי קומרנא מאורי־האור שעל ידם זכתה עיר זו להיות נודעת בעולם (איזהו חכם? המכיר — — לאחרים — — את מקומו; מקום מגוריו)... לזכר אחי ואחותי, צדיקים קדושים וטהורים, המטרה בספרי זה.

ירושלים אדר א' תשכ"ה.

המחבר

לעיר מולדתי השוממה, אשר רוקנה מיהודיה
לבניה ובנותיה, רצוחי גויי אכזריה
ספרי זה מוקדש

היחסים שבין היהודים והעירוניים (מיעשצאניס) היו, כנראה, תקינים. וכך אנו מוצאים שבניגוד לשאר מקומות אשר הגיע שמה חמילניצקי הצורר בשנת ת״ח (1648) אשר הפקירו, או, גם מסרו העירוניים, בידים, את יהודי מקומותיהם — להרג ולביזה, שמרו העירוניים שבקומרנא את בריתם ליהודי עירם ויחד נלחמו נגד הצורר ולא נתנוהו לכבוש את העיר.

(כך מספר לנו ר׳ מאיר בן שמואל איש שברשין בספרו „צוק העתים״[4]: „בעיר קאמרנא, עיר קטנה כרתו ברית העירוניים עם היהודים באמונה, ויקומו להלחם באויביהם בכל פנה, ויהי כאשר באו המורדים, יצאו לקראתם העירוניים והיהודים, ויכו וירדפו את זנבות הא,דים, וינוסו יונים וקדר קשי העורף, ויפנו ליושבי העיר את העורף, ברוך ה׳ אשר לא נתננו לשיניהם טרף״.

גם ר׳ נתן נטע הנובר, בספרו „יון מצילה״ כותב: „והעיר החזקה קמיניץ פודולסקי, וק״ק יאזלוביץ וק״ק קומרני וק״ק בעלז וק״ק סקל, בבית הכמרים עמדו כל השרים והיהודים שבתוכם ויורו המורים עליהם בקני השריפה הגדולים, ויהרגו מהפוחזים עם רב ולא יכלו הפוחזים לכבוש אותם. לא שום אחד מן החזקות (מבצרים) הנ״ל. ויסעו מהם בחרפה גדולה, ולא רצו אפילו להתפשר עמהם בממון, אפילו לתת להם דבר מועט״[5].

— —
—

כנראה שבמשך כמה שנים היתה קומרנא כפופה לרבנות לבוב ולא היה לה רב משלה. וכך אנו מוצאים בשו״ת מהר״ם לובלין שכיהן כרבה של לבוב בשנים שנ״ט (1599) — שע״ג (1613) תשובה; בעניני חשש חימוץ של קמח המיוחד למצות, לבעלי הבתים של קומרנא ולא לרבה. ואין ספק שאילו ישב שם אז רב קבוע לא היו בעלי הבתים פונים בעצמם לרבה של לבוב. או שרב העיר בעצמו היה פוסק שאלה זו; שאינה מן המסובכות ביותר.

---

4. ר׳ גורלאנד 4 עמוד 22.

5. יון מצילה לר׳ נתן נטע הנובר, הוצ׳ הקבוץ המאוחד תש״ט עמ׳ 63. וגם בימי, עד שהעיר עברה לידי הפולנים בשנת תרע״ח (1918) כיהן בה ראש עיר יהודי במשך עשרות בשנים.

וזו התשובה:

(מהר"ם לובלין שו"ת סי' קי"ט): „את חג המצות תחוגו ברב חדוה ודיצות, אהו' היקרים יושבי ק"ק קאמרנא יצ"ו וביחוד הנעלה התורני כהר"ר משה יצ"ו.

הגיעוני שאלתכם ע"ד השקים קמח שנישוכו מאכילת העכברים בכמה בתים, ורקדו הקמח לאחר חשש שנתיבשו המקומות הלחים עד שהיה אותן הלחות מדובק בשקים ונפרך ונתערב בקמח ע"י ההרקדה, כמו שכתב המרדכי פרק כל שעה על שק של קמח שנפל למים, ושלחתם לידי שני שקים לראות הדבקות בהם, והנה בדקתי בהשקים ולא מצאתי בהם שום ממשות מדובק כ"כ, רק ראיתי שהשקים הם נקובים מנשיכת העכברים, מצורף לזה שעת הדחק. ועפ"י זה אני מורה לכם שכל אותן בעלי בתים שנמצאו שקיהן נשוכים יקחו להם קמח אחר המשומר מאנשי קהלתנו ק"ק לבוב לעשות ממנו לכה"פ המצות לשני הלילות הראשונים כדי לצאת ידי מצות מצוה והקמח שהיה בהשקים הנשוכים מהעכברים יעשו ממנו מצות ויאפו כל אותן המצות קודם פסח דוקא כדי שאם יש בו איזה חשש של תערובת חמץ שיתבטל קודם הפסח. וכיוצא בזה כתבו הגהות מיימוני פרק א' בדין דגן שצמח מלחלוחית הארץ. אבל הקמח של שאר בעלי הבתים שלא מצאו שקיהם נשוכים רק שרקדו הקמח באותה הנפה שרקדו הקמח הספק — אין להחמיר בו והוא מותר להם לכל דבר.

כה דברי איש בריתכם הטרוד מאיר בן מהר"ר גדליה זלה"ה".

— — —

ייתכן איפה שהראשון לרבני קומרנא היה הרב ר' יונה בר' פנחס שחתימתו נמצאת בפנקס הקהלה בלבוב[*5] בדבר אישור קנין סודר שנעשה שם בשנת שצ"ה (1635) בזה"ל: „הק' יונה בר' פנחס אב"ד דק"ק קאמארנא".

בשנת תכ"ו (1666) מוצאים אנו את בנו של הטורי זהב; ר' ישעיה סג"ל, כרבה של קומרנא. ומשם נסע בשליחות אביו הט"ז לטורקיה ל„שבתי צבי", לתהות על קנקנו[6].

---

*5. אנשי שם לר"ש בובר עמוד 88.

6. מ' באלאבאן תולדות התנועה הפראנקית חלק א' ע' 29.

בשנת תמ"ו (1686) שוב אנו מוצאים בפנקס דלבוב חתימת ידו של אחד מרבני קומרנא על אחד מפסקי הדין שניתנו בבית הדין דלבוב: „הק' חיים בר' יצחק מקאמרני" וכנראה שימש אז כדיין בלבוב. כי על עוד פסקי דינים תתום: „הצעיר חיים במהר"י מלבוב [7]".

חתימת ידו של רבה של קומרנא אנו מוצאים שוב בפנקס דלבוב על שטר חזקה בענין עזבון קומרנאי משנת תמ"ז (1687): „הצעיר יצחק בר' יהודה אב"ד דק"ק קאמרנא". שם הוא גם חותם על העתק החלטת הרבנות דלבוב שהוחלט עוד בשנת ת"ל (1670) בדבר תנאים שהחתן הצעיר בעצמו; בלי הוריו, חתום עליהם [8].

(בענין „חזקה" זו התעניין גם הועד דד"א והועתק בפנקס הועד של ד' הארצות בעמוד 204 [9]: „סהדותא דגברא רבא שבנייר הדבוק לזה, ידוע ברור גם לנו ח"מ שהבית ההוא הנזכר בנייר הדבוק לזה עם כל השייך להבית ההוא — שייך להאלופים יורשי המנוח כמהר"ר שמואל במוה"ר אהרן מק"ק קמארני יצ"ו מה שירשו מאביהם וכנזכר בנייר הדבוק לזה. ואעפ"י שכל ישראל בחזקת כשרות כי שארית ישראל לא יעשו עולה. ואין אדם נוגע במה שמוכן לחברו אעפי"כ ליתר שאת וליתר עוז באנו לגזור אומר במאמר קדישין ובגזרת עירין פתגמא דנא שאל ימלא שום אדם שבעולם הן איש והן אשה, כל אשר בשם ישראל יכונה, ליכנוס בתוך גבול הבית הנזכר בניה"ד ואפילו אפס קצהו בלתי רשות והסכמת האלופים היורשים שבניה"ד וב"כ. בעונש חמור ובתשלומי הוצאות והזיקות, עונש קנס מאה אדומים בלי שום מחילה שבעולם. זולת שאר עונשין. ע"כ אין לשנות.

דברי האלופים הקצינים ראשי מדינה בצירוף לבוב, היום יום י"א תשרי תמ"ז לפ"ק פה יריד יערסלב". ועל החתום י"ח מגדולי וחשובי המדינה):

וזו התקנה אשר הותקנה בשנת ת"ל (1670) שאותה מאשר: בשנת תמ"ז, רבה של קומרנא.

„בחורים שלא הגיעו עדיין לכ' שנה ומתקשרים לישא אשה בלי

---

7. אנשי שם ע' 63 אות ק"ס. הנ"ל היה חתנו של הרב ר"י מייקש מלבוב. שב.
8. אנשי שם הוספה ב' עמוד 222.
9. פנקס ועד דד"א ע' 204.

ידיעת ורשות של קרוביהם והורם, אז אותן התנאים בטלים והחתן והערבים פטורים לגמרי".

כל הנ"ל הועתק אות באות מגוף הפנקס דד"א דפ"ק לבוב. נאום אברהם עברלש מלבוב. ונאום הצעיר ראובן בר' זעליג. ונאום הצעיר יעקב יעקל במהר"ם מלבוב. העתקתי אות באות מהעתקתם הנ"ל. נאום הצעיר יצחק מקאמרני" [10].

נראה הדבר שלא רק מהגרים מן ההמון התיישבו בקומרנא אלא גם מספר רופאים ואינטליגנטים דתיים וכן תלמידי חכמים חשובים (על כך מוכחים דבריו של המהר"ם לובלין בתשובתו הנ"ל. המלים: „לאהובי היקרים", ל„הנעלה התורני כמהר"ר [כבוד מורנו הרב ר'] משה" — מראים שיש לנו עסק עם תלמידי חכמים מידידיו של המהר"ם. וכידוע, לא בזבזו אז בתוארים) וכך אנו מוצאים בין החותמים על תעודת האישור של ר' ניסן בר' יהודה השתדלן דק"ק טשעכנופצי להמנותו שתדלן הועד דד"א (ר' ניסן זה הוא ר' ניסן בר' יהודה Judocwicki אשר תירגם פסק דינה של הבוררות בדבר הסיכסוך שבין קהלת טשעכנופצי לקהלת ועגרובי מעברית לפולנית בשנת תפ"ו (1726) ואידותיו נמצאים הרבה דברים בפנקס [11] הועד) גם את חתימתו של: „הק' מאיר חזק מקאמארני מבורר דק"ק פרעמיסלא, החותם ביריד יערסלב בשנת ת"ץ (1730)". ור' מאיר זה הוא בנו של ר' יצחק חזק פורטיס (Fortis) בר' שמואל זיינוול המכונה פירטיס מלבוב (ייתכן: מקומרנא שנחשבה אז כמעט לפרבדה של לבוב) שעבר לרישא לכהן כרופאו של הנסיך ליובומירסקי ושל הגרף פוטוצקי שגר בלנצוט הסמוך לרישא ונמנה; בשנת תל"א (1671) בין משרתי המלך.

אף ר' יצחק אביו של ר' מאיר דנן — מילא תפקידים חשובים בציבורית היהודית והיה גם אחד מראשי פרנסי הועד דד"א. וגם את שמו אנו מוצאים בין ראשוני החתומים על פסקים שונים שהוציא הועד הן בישיבתו ביערסלב בשנת ת"ץ והן בעוד ישיבות: „הק' יצחק חזק רופא, פ"ה [פרנס הועד] דד"א יצ"ו" [12].

---

10. ר' בספר אנשי שם לר' שלמה בובר עמ' 222 הוספה ב'.
11. מאהלר, שריפטן פון ייו"א כרך ה' ע' 644 הערה 33.
12. פנקס ועד דד"א עמ' 312—314.

בית קומרנא

כנראה, שרק בשנת תכ״ד (1664) קבלה קומרנא רשות לפתוח לה בית עלמין משלה. שכן המצבה הכי ראשונה שבבית הקברות הישן שלה היא משנת תכ״ד. ואופייניים הם המלים החרותים עליה:

בשנת ד״ד לפ״ק שנת אך טוב לישראל סלה
טוב יכול לכל. תלמוד לומר לישראל
ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח
טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו.
ויעקב נקרא ישראל שנאמר לא יקרא
שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך
ה״ה הרבני התורני .... שנטמן
במערה זו[13].

ראשון לרבני העיר שנמצאה לו מצבה בבית הקברות הישן הוא הרב ר׳ **אהרן בר׳ יעקב** שנפטר בג׳ בשבט שנת ת״ס (1700). והוא נזכר בספר „שכל טוב״ על התורה (קובץ ד״ת מפי חכמי הדור) שנדפס בדיהרנפורט בשנת תצ״ה. בפרשת וירא: „ה״ר אהרן שהיה אבד״ק קמארני״.

---

13. אמנם רבים קראו בה את השנה „ר״ד״ וגם זקן הח״ק הראה לי את המצבה ואמר: זו היא משנת ר״ד (1444). אבל אבי זצ״ל בירר שה„ת״ של שנת נמשכת עם ה„דד״ שאחריה ושהאות הנראה כ„ר״ אינה אלא „ד״ (כלומר כף ארוכה). אחת מראיותיו לכך היתה שבכלל אין בביה״ק אף מצבה אחת שתוקדם לשנות ה„ת״ך. את הסימנים על האותיות המסומנים כאן, עשיתי בעצמי. כי משום יושנה של המצבה לא יכלנו לברר אם ישנם קוים או נקודות על האותיות אם לא.

ועוד הערה אחת: אני כותב את הנוסחאות (של מצבה זו וזו של אחריה) מתוך הזכרון בלבד. כי העתקתי אותן עוד בשנת תרע״ד (1914) לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. כדי לשלחן לר׳ אברהם איסינגא מדוקלא שחיבר אז ספרו „שם הגדולים השלישי״ ולא השארתי לי העתק מהן. ונשכח ממני השם שהיה חרוט על המצבה.

וזה נוסח המצבה [14]:

פה נטמן ארון הקודש וכל כלי חמדת ישראל
הקדוש והטהור מורינו ורבינו הרב ר׳ **אהרן**
במורינו ורבינו הרב ר׳ יעקב.
נפטר ג׳ שבט ת״ס לפ״ק.
תנצב״ה.

בהסכמה על הספר מאמר מרדכי על התורה, מר׳ מרדכי יהודה ליב מלבוב האבד״ק דאברי שנדפס בשנת תע״ט (1719) חתום: „הק׳ משה חיים בן המנוח הקצין המפורסם מו״ה אליעזר מלבוב, חונה בק״ק קאמארנא ומצ״פ לק׳ זלאטשוב״ [15].

רב זה כיהן אחר כך כרבה של לבוב ובפנקס קהלת לבוב הוא חתום בשנת תפ״ז:״ הק׳ משה חיים חופ״ק (חונה פה קהלה קדישא) לבוב״.

בשנת תמ״ו (1686) הופיע באמסטרדאם ספר קטן; בן 36 עמוד בשם „לשון למידים״, ומטרתו: „ללמד לנערי בני ישראל לכתוב צח״. ומחברו: אליקים בר׳ יעקב מלמד „מקאמארנא״. כעבור 24 שנה מופיע ספר שני ממחבר זה בשם „מלמד שיח״ (חיברו ר׳ אליקים בר׳ יעקב ש״ץ באמסטרדאם) והוא: תרגום המלות שבתורה ובחמש מגילות ליהודית המדוברת אז בארצות השפלה.

מצבה נמצאת בביה״ק הישן שבקומרנא שחרוטות עליה המלים:

פה נטמן
הקצין האלוף הרבני התורני
הר׳ אליקים בר׳ יעקב ז״ל.

---

14. נוסחת מצבה זו קבוע בזכרוני וכמאן דמונח בקופסא דמיא. ואעפי״כ דומני שבין המלה הראשונה „פה״ ובין המלה „נטמן״ היתה המלה: „במערה״ (לאמר: פה במערה נטמן).

על הרב הזה; ר׳ אהרן בר׳ יעקב, התהלכו אגדות שונות בעיר. ורבים מאנשי העיר היו משתטחים על קברו בבקשות שונות, משום שהבטיח, לפי האגדה שהיתה מתהלכת בעיר, שיתאמץ לעורר, בעלמא דקשוט, רחמי שמים על כל אלה שישפכו שיח לבם על קברו (עצם האגדה — בחלק „מאגדות העיר״).

15. ר׳ בספר אנשי שם עמוד 165.

על יד מצבה זו נמצאת מצבה שניה שמלים אלו חרותות עליה:

פה נטמן

אחד המיוחד רועה נאמן

הדורש דברי תורה וטעמן

רב וחסיד ועניו ומהימן

נאה לשמו מו״ה אהרן במוה״ר

אליקים שנפטר ביום ו׳ ר״ח

כסלו שנת חסד ואמת לפ״ק

ת.נ.צ.ב.ה.

אמור מכאן; מתוך קרבת המצבות, אב ובנו קבורים כאן זה על יד זה. משער אני שהר׳ אליקים בר׳ יעקב מלמד מקאמארנא, היינו ר׳ אליקים בר׳ יעקב בעל מלמד שיח, „ש״ץ דק״ק אמסטרדאם" והיינו: „הרבני התורני הקצין האלוף הר׳ אליקים בר׳ יעקב" אביו של „הרב החסיד העניו ומהימן" הר׳ אהרן בר׳ אליקים ז״ל שנפטר ביום ו׳ ר״ח כסלו שנת חסד ואמת (תקי״ט). והיא חותנו של רבנו יוסף בר׳ מאיר תאומים מיקרי דרדקי בק״ק קאמרנא; הוא הגאון רבי יוסף תאומים בעל ה„פרי מגדים". והשני, הוא בנו; גיסו של הפמ״ג.

בררתי את הענין באריכות במאמרי „לתולדות בעל ה„פרי מגדים" בקובץ „סורא" [16] וכאן אביא רק ראיות אחדות לכך·

רבנו הגאון בעל פרי מגדים היה תושב קומרנא בשנים תקי״ד—תקל״ג, שנה שבה נפטר אביו הגר׳ מאיר תאימים מגיד מישרים דק״ק לבוב [17]. וגיסו היה הר״ר אהרן בר׳ אליקים דנן. וכך הוא כותב בסוף ספרו גינת ורדים: „בשם גיסי הרב המפורסם בחסידות המנוח כבוד מו׳ אהרן בהמנוח מו׳ אליקים ז״ל מקאמרנא" ומביא שם חידושי תורה בשמו. ובסיפו הוא כותב: „ע״כ מצאתי מכתביו ז״ל והיה לו חבילות חבילות כתבים ונאבדו בעו״ה ומחמת שלא ימחה שמו מנחלתו אמרתי להציג דבר אחד משמו ובודאי כל מי שהיה מכיר איתו יודע במדות

16. קובץ „סורא" א׳ עמ׳ 439—442.

ומעלות טובות שהיה בו. ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים".

יתר על כך: עצם הנוסח שעל מצבה זו מוכיחה שמנסחה היה בעל ה"פרי מגדים" בעצמו. מלים קצרות ותמציתיות, והשם אהרן נקרא בראשי התיבות הן של השורה הראשונה והן של השורות המאונכות. כדרכו (ר' שורותיו וחרוזיו בסוף ההקדמה ליו"ד: "פריי טוב / לחיך יערב / יפה נוף / עליהו לתרופה" המופיעות בהרבה צירופים... וכן חרוז שני: "פדני מעון / מחטא טהרני" וכו'. עם צירופיו המצטיינים בקיצורם ובתמציותם) ומדרך העולם לקבור הבן אצל האב. אמור מעתה: ר' אליקים זה עזב בהיותו עוד אברך צעיר לימים את עיר מולדתו קומרנא לחפש לו פרנסה, ומצאה באמסטרדאם כמלמד דרדקי. בראותו חסרון ספרי לימוד, הן לימוד כתיבה והן לימוד תנ"ך בתרגום יודיש הוגן, חבר בעצמו במשך השנים ספרים אלה. בהיותו גם מחונן בקול נעים ובקי בנוסחאות ולחנים מסורתיים, נתקבל גם כש"ץ (שליח צבור, חזן) בקהלת האשכנזים באמסטרדאם. בימי זקנתו חזר לעיר מולדתו עם הון שחסך לו שם ונהיה לאחד הפרנסים של העיר וייתכן שאשתו מתה עליו ולקח אשה שניה לעת זקנה שממנה הוליד את הבת שהיתה לבעל "פרי מגדים" לאשה... כמי שהיה מיקרי דרדקי מנוסה מסר סוד הפדגוגיה שלו לחתנו שחתם את עצמו ג"כ: "הק' יוסף בר' מאיר מיקרי דרדקי" (ר' מכתבו "למלמד אחד" בספרו נוטריקן) [18].

אף על פי שהגאון רבנו יוסף תאומים (בעל הפמ"ג) לא שימש רב בעיר — הובאו לפניו שאלות שונות באו"ה. וכך הוא כותב ב"משבצות זהב"; פמ"ג אר"ח סימן תס"ז, בהל' פסח: "מעשה היה בק"ק קאמרנא שעשו לחמים עגולים שקורין קניידליך ממצה טחונה ולשו עם שומן

17. אנשי שם ע' 136 אות שנ"א.

18. בפנקס החברה "שבעה קרואים" שנתייסדה בק' בשילהי המאה החמישית במטרה: "מכיון שתלי"ת נתרבו המתפללים בבית הכנסת ואין באפשרות שכל אחד יקבל עליה לתורה אפילו פעם לכמה חדשים — — יסדנו חברת שבעה קרואים להוציא מדי שבת בשבתו ס"ת לפוליש (פרוזדור) של בית הכנסת למען יוכלו רבים מהמתפללים; ובייחוד חברי חברה זו — לעלות כפעם בפעם לתורה". הם גם נדבו שמן למאור לביהכ"נ, בין הגבאים שנבחרו בשנת תקי"ח נבחר גם ר' יוסף תאומים והוא חותם בפרוטוקול בכתב ידו: "הק' יוסף בר' מאיר תאומים".

את ופלפלין ומלח בלי מים כלל וטגנו בשומן עולה והניחו אח״כ בקערה ועירו עליהם רוטב מכלי ראשון ומצאו באחת מהן חטה נתרככה, ושאלו אותי מהי הדין של המאכל והכלים בפסח״.

(סיפר לי אבי זצ״ל שהישיש הר״ר אפרים זלמן הורביץ ז״ל מעירנו סיפר לו שבילדותו הכיר זקן אחד שזכר עוד את ר׳ יוסלי (בעל הפמ״ג) ושהיה מטיל יום יום כשהוא שקוע מחשבות מחוץ לעיר על שפת אפיקו הישן של נהר הוורעשיצע כשהוא מעשן מקטרתו; כנראה שלא יוטרד שם, על ידי מישהוא).

כרבה של קומרנא בשנת תקט״ו, אנו מוצאים את הר״ר **יעקב משה צבי בהרב נתן הכהן**. מתוך ההסכמה על הספר „פורת יוסף״ לבעל הפמ״ג. וכך הוא חותם עצמו שם: „הק׳ יעקב משה צבי באמ״ו מו״ה נתן כ״ץ חו״ק קאמארנא״.

הרה״ג ר׳ יוסף לעווינשטיין זצ״ל אבד״ק סעראצק מזהה איתו עם בעל המצבה מלבוב שאין עליה תאריך[19] שעליה חרותים דברים אלו:

„נחשך אור ארזא דבי רב, האשל הגדול נטע נאמנים גזע ישישים מאיר עיני חכמי חרשים, עוקר הרים וטוחנן זו בזו בסברא תורה וגדולה במקום אחד. ה״ה הגאון הגדול ממפורסם בדורו נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק מו״ה צבי הירש בהרב המאור הגדול החסיד המפורסם מו״ה נתן הכהן נר״ו שהיה אבד״ק קאמרנא. ת. נ. צ. ב. ה.״

בשנת תקכ״ד כיהן כרב בקומרנא הגאון ר׳ מאיר בר׳ צבי הירש מרגליות בעל המחבר שו״ת „מאיר נתיבים״. כנראה מתוך הסכמתו על הספר גינת ורדים מיום ג׳ אדר תקכ״ד: „הקטן מאיר החונה בגליל לבוב פה קאמרנא״.

הגאון הנ״ל נתקבל לרב הכולל דגליל לבוב בשנים הראשונית למאה השישית. ועוד בשנת תק״ב חתם עצמו: הק׳ מאיר החונה בגליל לבוב[20] ויתכן שרק בשנות העשרים למאה זו קבע מושבו בקומרנא.

---

19. אנשי שם אות תפ״ח.
20. שו״ת מאיר נתיבים שאלה נ״ט.

הוא כיהן אח״כ כרב דלבוב ובסוף ימיו נתקבל לרב באוסטרהא ושם נפטר [21].

בשנת תקכ״ז כיהן בנו של הגאון הנ״ל; בעל מאיר נתיבים, הגאון ר׳ שאול מרגליות, מי שכיהן תחלה כרבה של זבאראז — כרב בקומרנא. כנראה גם כן מהסכמתו אז על הספר גינת ורדים. שבעצם אינו חתום עליה רק בראשי החרוזים שכתב כהסכמה המתחילים ב„ג״ וגומרים ב„נת״ והאות השניה היא „שאול״ [22] רמז לשמו. ובחרוז השני האותיות הראשונות הן ורדים והשניות הן יוסף.

הוא מחכר גם בתוך הספר הנ״ל בכלל נ״ט בזה״ל: „נשאלתי מאת הרב המאור הגדול החריף ובקי, החכם השלם נ״י פ״ה כבוד מו״ה שאול אב״ד ור״מ דק״ק קאמרנא וגליל פאדלי׳ בהגאון המפורסם מו״ה מאיר אב״ד דגליל לבוב״.

עניני קומרנא היו נחתכים, לפעמים, בבית הדין הגדול דקהלת לבוב. וכך מספר לנו ר׳ דב בירקנטל מבולחוב בזכרונותיו [23]: „כמו בשנת תקי״ג (1753) לפ״ק, בק״ק קאמרנא הסמוך ללבוב מת איש אחד ספון ועושר גדול, שמו האלוף מו״ה אהרן ז״ל והניח עזבונו לבניו הזכרים והנה חתנו ר׳ שמואל במו״ה יעקב במו״ה פישל מק״ק קאליש בא והוציא אחרי מות חותנו שטר חצי זכר כתוב וחתום בקיומים ועדים נאמנים על סך ארבעים אלף זהובים פויליש. והקריבו משפטם לביה״ד

---

21. אנשי שם אות שנ״ג.

22. וזה לשון ההסכמה:

ג } שו נא אלי ללחום לחם חמודות פריו למאכל כחיטי מ { נת
או מימיו ועל שפתם יעלה עץ נחמד קנה חכמה למשע
ולה עמוקות מני חשך הן הבין במתק ורסן יקשור מעד
לומי תכלת והור יציע ללמד דעת קדושים ולו בי

ור } יח לו כלבנון עליהו לתרופה חכו ממתקים וכולו מחמ { דים
ומי מטי עד צית שמיא ככוכבי שחק מפיו ילכו לפי
סנו בכפל יעלה למיסחף כפלי עלי בשרא דתורא דברי דו
פא ירפא את מזבח הדפוס ההרוס ובתבונתו יקים לתורה עמו

הגאון הנ״ל בכהנו כרב בק׳ נפטרה עליו הרבנית ונקברה שם (בשנת תקל״ג, כחרות על מצבתה) הוא נתקבל אח״כ לרבה של לובלין.

23 זכרונות דב מבאלחוב. הוצ׳ כלל, ברלין תרפ״ב. עמוד 33.

הגדול דלבוב ועמדו שני הצדדים לפני הרב המאור הגדול הגאון המפורסם בדורו כבוד מו"ה חיים כ"ץ ראפפורט וביה"ד הצדק דק"ק לבוב והגליל":

(ר' דב מוסיף לספר שם: כי הרה"ג ר' חיים כהן רפפורט ובית דינו הוציאו פסק דין שבו נאמר: „היות והיורשים טוענים שהשטר מזויף, על ר' שמואל לשבוע שבועה דאורייתא, בבית הכנסת שאין השטר מזוייף ושאשתו של ר' שמואל; בתו של ר' אהרן הנפטר, תעמוד בעזרת נשים ותענה אמן אחרי השבועה של בעלה.

מכיון שהאשה לא הסכימה לכך, לא היתה להתובע ברירה אלא להתפשר עם היורשים בזבל"א וזבל"א ושני הצדדים קבלו עליהם את רבה של לבוב; הגאון ר' חיים כהן רפפורט כמכריע. הכרעת הפשרה היתה שעל היורשים לתת לר"ש התובע סך עשרת אלפים זהובים פויליש בתור דמי וויתור על השבועה. בכך ביטל פסק דינו הראשון... והתובע שלא היה שבע רצון מפסה"ד (ומהפסד של שלשים אלף זהובים פויליש) הלשין לפני הרשות הפולנית ששלטה אז בלבוב שהר"ח כהן רפפורט קבל, מצד היורשים, סך חמשים אדומים זהב כשוחד לפסוק לטובתם... מצבו של רבה של לבוב לא היה נוח ביותר, ובייחוד משום שלא ידע את השפה הפולנית על בוריה כדי להסביר לרשות את נימוקיו על שינוי פסק הדין. ואז עמד הוא; הר' דב בירקנטל מבולחוב — לימינו והוא הסביר בשפה ברורה, בפולנית צחה. נימוקיו של הגאון הנ"ל ובכך הציל את רבה הדגול של לבוב מצרות צרורות...).

זקני העיר ידעו עוד לספר על בנו של הגאון והצדיק ר' חיים מצרנוביץ; בעל „באר מים חיים", שעזב את הדרך הישרה ואת אשתו והתעכב בקומרנא במשך שנים אחדות. ואעפ"י שהתנהג ב„קלות" (משחק בקלפים ומתחבר עם פריצי העיר) לא זז ר' חיים מאהבתו אותו והיה שולח לו מתנות לק'.

הם גם ידעו לספר (ואני עוד שמעתי מזקן אחד את הספור בפרטי פרטים): איך שזה בא לו לר"ח על ידי נסיון מן השמים מכיון שתמיד היה ממליץ טוב על ישראל, והיה טוען: רבונו של עולם! ואם בניך חטאו, האם לא תרחם עליהם? סוף סוף, אף על פי שחטאו — בניך הם! ואז ניסו אותו מן השמים לראות אם הוא בעצמו; כשבנו ילך בדרכים נלוזות, יוסיף לאהוב את הבן ולרחם עליו... הוא הוסיף לספר

שבשנת תקס״א בא ר׳ חיים בעצמו לקומרנא לבקר את בנו וכשמצא אותו יושב בבית מרזח מהביל מבישול מאכלות אסורות, משחק בקלפים וזיעתו ניגרת לו על פניו, ניגב אביו ר׳ חיים את הזיעה בממחטתו מפניו, נשק לו על מצחו. ואז גם פעל אצלו שיעזוב את קומרנא ויחזור אתו לצרנוביץ.

הזקן הוסיף לספר: כי אנשי העיר זרקו אבנים אחריהם בעזבם את העיר... ואז יצאה; כשגגה היוצאת מפי השליט, קללה מפיו, שהעיר תישרף. ובעודו עוזב גבול העיר — יצאה אש ותאכל כל בתי העיר ולא נשאר בה רק קורה אחת שלמה על יד הטרגוביצה [שוק הבהמות] וזו היא, היה אומר, השרפה הגדולה של שנת א׳. [תקס״א — 1801] לבסוף, כך היה מסיים, עשה הבן הזה תשובה שלימה והיה כאחד הצדיקים הגדולים ונפטר בצפת בארץ ישראל״.

חושבני שעליו נרמזים הדברים הכתובים בספר „שבחי הר״ן״ בפרק „נסיעתו לארץ ישראל״ [24]: „ופעם אחת דבר עמהם ונדמה להם שהוא בן הקומארניר, דהיינו בן המגיד מקאמרנא שהיתה אז מחלוקת גדולה עמו כמפורסם... פתאום יצא מפיהם וקראוהו ישעי׳ כדי לנסותו אם הוא בן הקמארניר ששמו ישעיה... כשדברו מהמתנה ששלח הקאמרניר לבנו — בקש לראותה...

ייתכן כי הכוונה על בנו של הרח״צ הנ״ל. ואמנם שמו לא היה ישעיה כי אם קלמן. אפשר ששינה שמו באתרא דלא ידעוהו תחלה... וקרא עצמו ישעיה [25]

בספר „מזכרת לגדולי אוסטרהא״ נזכרות שתי מצבות. האחת (מספר 237): מצבת ר׳ אליעזר במ״ו צבי הירש, אביו של המגיד מקומרנא

„פ״נ הרבני המופל׳ הישיש והזקן
זה קנה חכמה מו״ה אליעזר ב״מ צבי הירש
אביו של הרב המגיד דק״ק קמרנא
נפט׳ כ״א כסליו תקס״א לפ״ק.
תנצב״ה״

---

24. שבחי הר״נ (ר׳ נחמן מברסלב) דפוס ירושלים תרצ״ו עמ׳ יא.

25. אודות אגדה זו פרסמתי סיפור ב„ההד״ אלול תרצ״ג בשם „מדת הרחמים״.

והשניה (מס׳ 285)

„פ״נ איש תם וישר מו״ה

נחום מיכל בהרב המגיד

המפורסם מ׳ יוסף משה מ״מ דק״ק קמרנא

נפט׳ ער״ח ניסן תקפ״ו לפ״ק

תנצב״ה״.

כמו כן היו הזקנים מספרים כיצד נגמר בנין בית הכנסת וכיפתו בעזרתו של הר״ר משה ליב מסאסוב. שבא שמה במיוחד, מן הכפר לוביען וויעלקי שם נמצאים מעינות גפרותיים שהר״ר משה ליב התרחץ בהם, כי סבל משגרון. (כפר זה רחוק מקומרנא כ־10 ק״מ) והשפיע בתיקון חצות שערך בכותליו הערומים, מבלי כפה ורק גג ארעי מכסה עליהם [היה זה בימי בין המצרים שהצדיקים היו נוהגים לערוך „תיקון חצות״ בצהרי יום] לעורר את הלב למען בית ה׳ והנשים הביאו את השישיות [זעקסטעלן] משביסי השבת שלהן שהיו בהן אבנים טובות ומרגליות, ובמחירן גמרו את הכיפה היפה שהתקימה עד לסתירת ביהכ״נ על ידי הנאצים שר״י.

בשנת תקס״ג נפטר הרב ר׳ יעקעלי (ר׳ יעקב בר׳ יהודה, באניס) שכיהן. כנראה, אחר הגאון ר׳ שאול מרגליות, כרבה של קומרנא. ועל מצבתו חרותות: „הגאון הגדול, מאיר לארץ, העמיד תלמידים רבים וכ״ו״.

לפי המסורת שבידי זקני העיר, היה הוא רבו של הגאון בעל ישועת יעקב... כמו כן היו מספרים כי היה אחד מהמתנגדים הגדולים לדרך החסידות והציק להר״ר אלימלך מליזענסק בשבתו את שבתו בקומרנא; בבואו שמה מליוביען וויעלקי שגם הוא התרחץ במעינותיו כי בסוף ימיו חלה את רגליו; בכדי לטבול במקוה ולהתפלל בציבור. והר׳ יעקעלי סגר לפניו את המקוה בשבת חזון... ומסורת נמסרה מאיש לאיש על העונש שנענש על כך...[26].

בין רבני ברודי, נזכר הרב ר׳ אריה פיבוש אבד״ק קומרנא ואח״כ

---

26. אודותיו עוד בחלק „מאגדות העיר״.

מו״צ בברודי. הוא היה בנו של הרב ר׳ אהרן כהנא, רבה של קוילוביץ. נפטר בברודי בט״ז כסלו תקס״ו [27].

הגאון והצדיק, הר״ר אלכסנדר סנדר בהר״ר יצחק איזיק מכפר ספרין שעל יד סמבור אחיו של הצדיק המקובל ר׳ צבי מזידיצוב, כיהן כרב בקומרנא משנת תקע״ב או ע״ג עד שנת תקע״ח (1812—1818) ונפטר באויהל אשר בהונגריה בכ״א במנחם אב תקע״ח.

רב גאון זה, מלבד גדולתו בתורה, כנראה מתוך שתי תשובותיו להגאון בעל ישועת יעקב רבה של לבוב; בדבר השוחט שהיה בק׳ שהקצבים אמרו עליו שהוא מחמיר יותר מדאי ומטריף אף במקום שאפשר להכשיר בשעת הדחק, והלכו והזמינו שוחט אחר שבא באחד הערבים והביא את סכינו לבדיקה לפניו, כרב המקומי. הגרא״ס לא רצה לבדוק את הסכין עד שלא יקרא לאספת פרנסי העיר להחליט בדבר, ובינתיים אסר עליו לשחוט עד שהענין יתברר, השוחט שחט באותו הלילה והבהמה יצאה כשרה. כשנודע להרא״ס אסר את הבשר והישועת יעקב התיר, כנראה, (כי אין שם תשובתו של הי״י, והדברים מובנים רק מתוך שתי תשובותיו הוא) ואז אזר כגבר חלציו והשיב שתי תשובות להגאון הנ״ל שבה הוא מוכיח צדקת פסקו בחריפות ובקיאות רבה [28].

דרכי לימודו היו: לימוד השיטה ואחריה הרי״ף; הרא״ש; הרמב״ם; הטור והש״ע באופן שהגיע מן המקור עד לפסק ההלכה הברורה [29]. הגאון הנ״ל מלבד שקידותו בנגלה; למרות שנפטר בשנת המ״ח לחייו הספיק לגמור שבע פעמים את כל הש״ס עם כל נושאי כליו [30] היה גם אחד מגדולי המקובלים, ומחשובי תלמידיו של החוזה (האדמו״ר ר׳ יעקב יצחק הלוי איש הורוביץ) מלובלין. עד שכאשר נפטר החוזה (בתשעה באב תקע״ה) ותלמידיו החליטו להתאסף יחד כדי לבחור להם „רבי״ ומנהיג חדש, ומכיון שתלמידו הר׳ אלכסנדר סנדר היה אז חולה ולא היה יכול לנסוע לפגישה זו, החליטו כולם לעשות את הפגישה הזאת בקומרנא, עירו של הר״ר אלכסנדר סנדר זצ״ל. (אאמו״ר זצ״ל ספר לי

---

27. ר׳ ערים ואמהות בישראל, חלק ששי: ברודי, עמ׳ 77.

28. התשובות נתפרסמו בספר „זכרון דברים״ חלק ב׳ שהוציא נכדו; בן בתו של מרן הרי״א מקאמרנא מרת הינדא שרה; הג״ר אלכסנדר צבי קלינגברג אבד״ק סוואליוע. נדפס בפרעמיסלא בשנת „עץ הדעת״ (תרל״ט).

29. כ״כ בנו הגרי״א בספרו מגלת סתרים.

שאביו, סבי, ר׳ ישראל יוסף שליכטר ע״ה, סיפר לו, שהיה זוכר עוד מילדותו את האסיפה הדגולה הזאת. ושמכיון שלא היה בעיר אולם גדול כזה שיכיל את כל המתאספים, הוציאו שלחנות וספסלים לעיבורה של העיר ושם בככר השוק, ישבו ודנו בענין).

הוא השאיר אחריו כתבים רבים בנגלה ובנסתר שצוה לפרסמם אחרי פטירתו ולקרא להם: „זכרון דברים״. כשגדל בנו היחיד, האדמו״ר רבנו יצחק אייזיק סאפרין זצ״ל והתחיל לסדר כתביו ראה והנה נאבד החלק הארי מהם ובאמת לא נשארו אלא זכרון דברים בלבד.

הוא נפטר במוצש״ק כ״א מנחם אב תקע״ח (1818) באויהעל אשר בהונגריה והספידו הגאון הצדיק ר׳ משה טייטלבוים זצ״ל בעל ישמח משה מספד גדול, כי מלבד שהיו ידידים בנפש, נשבר לבו בראתו איך הודעזע פעמים, כמו בחיים חיותו, כאשר עורר לפניו רחמים על בנו יחידו (הר״ר יצחק אייזיק) בן העשר שחלה מרוב געגועים וצער והיה בסכנת נפשות (המכתב הדחוף על מחלת בנו נתקבל ביום א׳ בבוקר, לאחר פטירתו ועודו מוטל על הארץ לפני הטהרה [31]).

אחר פטירתו של הרא״ס כיהן, כנראה הגאון ר׳ מרדכי הלברשטאם, בנו של הרב שמחה מדסאו וחתנו של רב המדינה ר׳ אריה ברנשטיין כרב בקומרנא. וכנראה שמשם עבר לברודי כי בפנקס דברודי רשום „בשנת תקפ״ז, בו׳ בטבת נפטר כאן הרב ר׳ מדכי הלברשטם אבד״ק קאמארנא בנו של הרב שמחה מדסאו חתנו של רב המדינה ר׳ אריה ליב ברנשטיין״ [32]. אחריו נתקבל לרב בקומרנא הרב ר׳ אלעזר בהרב ר׳ שמחה מבוברקא חתנו של הגאון ר׳ יוסף אבד״ק פוזנא, חתנו של הגאון בעל נודע ביהודה.

שניהם; הבן והאב (הג״ר שמחה מבוברקא) קבורים בקומרנא. כי כנראה נסע הר״ר שמחה, לרגל איזה סבה, לבקר את בנו ונפטר שם.

מספרים [31*] שר׳ אלעזר הנ״ל, עשיר גדול היה ובעל חנות לאריגים בעירו, פעם אחת פרצה דליקה בשבת ואחזה בחנותו ובמחסנו. הנ״ל מחשש שמא תחולל השבת על ידי ההצלה, הלך וזרק את המפתחות

30. ר׳ בס׳ עשר קדושות, בערכו.

31. שמעתי מפי האדמו״ר ר׳ חיים יעקב ספרין: האדמו״ר מניויורק — בירושלים.

32. ברכות לא, א.

31. כך כתב לי נינו, ידידי מר מרדכי יצחק לאנגנויער מברונקס נ״י, שבאה״ב.

לבאר עמוקה והוא הלך וישב בבית המדרש ללמוד. כשירד, על ידי כך מנכסיו, נסע להאדמו״ר ר׳ שלום מבעלזא להתייעץ אתו מה לעשות. הלה ייעצהו לקבל עליו את הרבנות בקומרנא, שהיתה פנויה אז. וכך גם כתב לחסידיו אשר בה שייבחרו בהר״ר אלעזר לרב.

אחר פטירתו של ר׳ אלעזר ירש את כסא הרבנות חתנו הג״ר מרדכי יצחק (הרב ר׳ מרדכלי) גלאנץ מגזע הגאון ר׳ אברהם דוד אבד״ק בוטשאטש.

על הג״ר מרדכי יצחק זצ״ל סיפרו, אלה שעוד הכירו אותו, שתפלתו היתה כאש להבה, וכרבי עקיבא בשעתו, שאדם מגיחו בזוית זו מצאו בזוית אחרת*[32]. הוא נפטר בשנת תרנ״ח.

עם פטירתו פרצה מחלוקת על הרבנות בעיר. וזו סבת המחלוקת: עוד בשנת תקע״ח; עם פטירתו של הג״ר אלכסנדר סנדר, אביו של הגאון והצדיק הר״ר אייזיקל, נשארה אשתו האלמנה ושלשת ילדיה הקטנים: הר׳ י״א ואחיתיו — ללא משען לחם. ואז החליטו פרנסי העיר לתת לאלמנה ארבעים אחוז מהכנסת השחיטה הכשרה ולהרב שנתקבל — ששים אחוז; מלבד כל שאר ההכנסות כגון חתונות, בריתות, דיני תורה ועוד, שהם כולם שייכים להרב המשמש בקודש.

כשחזר הגה״צ הרי״א; בשנת תקצ״א, אחרי פטירתו של מורו דודו הצדיק ר׳ צבי מזידיצ׳וב לקומרנא ישב שם מכבר רב אבד״ק, ואז הסכים האדמו״ר לקבל את ארבעים האחוז, כדי לא לעורר מחלוקת בעניני הרבנות. ומה גם שלא היה יכול, מחמת היותו לאדמו״ר ולפעמים גם נסע לשבועות אחדים לבקר את חסידיו בהונגריה ועזב את העיר לזמן ממושך — למלאות תפקיד של רב בפועל (אף שלא וויתר על הרבנות. ובחר לו שוחט מיוחד; ר׳ יהודה יצחק לרר, ז״ל, כשוחטו. הוא גם נסע אתו לכל מקום אשר הוא נסע. ושחט את הטעון שחיטה, למענו).

אחוזים אלו; יחד עם אי הוויתור לעצם הרבנות, קבל גם בנו האדמו״ר ר׳ אליעזר צבי זצ״ל (בעהמ״ס: בן ביתי, דמשק אליעזר על הזהר ועוד) ובסוף ימיו רצה אף למסור זכות הרבנות, לבנו הר״ר מנחם מאניש זצ״ל; מי שהיה אח״כ לאדמו״ר בפעלשטין.

---

32. ר׳ בספר ערים ואמהות בישראל חלק ה׳; ברודי, ע׳ 77.

כשנפטרו שניהם; הג״ר מרדכי יצחק והאדמו״ר ר׳ אליעזר צבי, ובנו של הג״ר מרדכי יצחק הנ״ל; הר׳ אלעזר ז״ל, לא נתמנה כרב במקומו אלא תתנו הגה״צ הר׳ יעקב ישראל ז״ל לנגנויער, אמרו חסידי האדמו״ר לקבל עליהם רב משלהם (בתוקף האחוים שבזכותם) ובחרו בהרה״ג ר׳ חיים משה ריינהולט מברודי כרב. הנ״ל אף בא לדרוש את דרשתו, באחת השבתות, ובבה הרשות מוכרח היה לעזוב בערב שבת את העיר ושבת באחד הכפרים הסמוכים אצל אחד מבעלי האחוזות ממעריציו. שמה נסעו גם רבים ממעריציו ובוחריו שבעיר. בראותו גודל העכובים שיעמדו בדרכו, וויתר על מועמדותו. ואז בחרו חסידי האדמו״ר את מי שהיה מורי ורבי הגה״צ ר׳ אלתר (שלום דוד) צוקרברג בהרב ר׳ יעקב קופל. נכדו של האדמו״ר הר״ר יצחק אייזיק זצ״ל (אמו היתה בתו של הר׳ אלכסנדר סנדר בהגה״צ ר׳ יצחק אייזיק שנפטר בדמי ימיו בחיי אביו. ובזיווג שני היתה אשתו של הרה״ג ר׳ אהרן שמלנר אבד״ק נאווריע, והיא ילדה לו את הרה״ג ר׳ זיידא מאיר שמעלנר אבד״ק בוטושאני ברומניה, ובסוף ימיו באה״ב).

שנים רבות נמשכה המחלוקת אבל „את והב בסופה״. בסוף ימיהם, שנים אחדות לפני פטירתו של הר״ר יעקב ישראל ז״ל השלימו ביניהם וכשנפטר הר״ר יעקב ישראל (בשנת תרפ״ז) הספידו הר״ר אלתר הי״ד הספד גדול. וכן הספידו אחי הגה״צ ר׳ שמואל חיים שליכטר הי״ד ששימש כדומ״צ דמתא.

על כסא הרבנות בקומרנא עלה בנו הרה״ג ר׳ אפרים דב זצ״ל לנגענויער מי שכיהן עד אז כרב בעירה סטארי סאל. הוא נרצח בג׳ במרחשון תש״ב יחד עם 420 מטובי העיר ובתוכם אחי הגוה״צ ר׳ שמואל חיים הי״ד ונקבר בקבר האחים הגדול שביער ברעזניק.

מו״ר הר״ר אלתר (שלום דוד) צוקרברג הי״ד נשלח בכ״ח מרחשון תש״ג לבלזיץ ושם נרצח בגאזים.

דייני העיר:

כדיינים; חברי בית הדין, שמשו בזמני גדולי התורה כהרב ר׳ חיים משה רוזנבאך זצ״ל, (סבו של התעשיין ונדבן למען התורה ר׳ יוסף חיים רוזנבאך מנוי יורק הי״ו); הר״ר יקותיאל ליברוורט, ולאחרונה — אחי הגאון והצדיק הר״ר שמואל חיים הי״ד.

גדולי התורה והחסידות שהיו בקומרנא

בקומרנא גר הגאון והצדיק הר״ר יהושע העשל תאומים פרנקל בנו של אא״ז הגאון ר׳ ברוך תאומים פרנקל אבד״ק לייפניק. בעהמח״ס ברוך טעם ועוד, חותנו של הגה״צ הר״ר חיים הלברשטאם אבד״ק צאנז בעל דברי חיים. הוא נפטר ביום ה׳ תמוז תר״ג [33].

אחיו של הצדיק הר״ר מאיר׳ל מפרימישליאן — הר״ר יחיאל מיכל גר בקומרנא ווזכרני עוד את בית מדרשו שעל יד הקלויז הגדול שקראו לו „דעם מגיד׳ס מנין״ (מנין המגיד).

כמגיד מישרים ומו״צ שימש, בתחלה המאה הששית, הרה״ג ר׳ שמשון טנא [34] מגזע רבותינו הפוסקים הב״ח וחתנו הטו״ז ומחסידיו הקרובים של הרר״מ מפרמישליאן. הוא לקח לו לחתן לבתו את הגאון; הצדיק אשר צדקות אהב — רבנו ר׳ אורי הכהן יאללעס, מי שנודע והתפרסם אחר כך כאחד השרפים באהבת ישראל, כאחד הגדולים בתורה ומצטיין במדת החסד והצדקה באין דומה לו, האדמו״ר ר׳ אורי׳לי מסאמבור זצ״ל.

הר״ר אורי׳לי הנ״ל אף הוא שמשו התחיל זורח מקומרנא. כי מיד אחר חתונתו ביקש מורו ורבו הגאון ר׳ יוסף שאול הלוי נתנזון, רבה של לבוב בעל „שואל ומשיב״ להושיבו על כס הרבנות בעיר סורירז, מקום מולדתו של רבנו בעל הפרי מגדים זצ״ל (במקומו של הגאון בעל שו״ת הרד״ם) וכשנסע הר״ר אורי לבעלזא להתיעץ על כך עם מורו ורבו הר״ר שלום זצ״ל, לא הסכים לכך ואמר לו: „לא לכך נוצרת״ [34*].

---

33. הוא היה מגדולי חסידיו של החוזה מלובלין. שרצה; כפי שסיפר לי נכדו ש״ב הרה״ג ר׳ שמואל אהרן שזורי הי״ו, למנותו כיורש מקומו אצל חסידי גליציה וכשלא הסכים לכך — סמך ידיו על ראשו של הצדיק שר שלום מבעלזא זצ״ל, הוא גם היה השדכן בין אחותו לבין הגה״צ ר׳ חיים הלברשטם מצאנז זצ״ל, בפגוש אותו באחת מנסיעותיו לרגלי מסחרו ללייפציג.

בסוף ימיו נתן סכום הגון לקהלת רודקי, שיבחרוהו כרב לעירם והסביר את רצונו בכך שמכיון שלמעלה מעשרים וארבעה דורות של רבנים, בן אחר בן נמשכים זאח״ז במשפחתו — אינו רוצה ששרשרת אש דת זו תופסק בו.

34. סב סבו של מר דב טנא יו״ר המועצה הדתית בנתניה.

*34. הגאון הצדיק הר״ר אורי׳לי זצ״ל נולד בלבוב בכ״ד באייר תקצ״ב לאביו הרב

אחר פטירתו של מורו ורבו האדמו״ר ר׳ שלום מבעלזא (ביום כ״ז אלול תרט״ו) נתקשר הר׳ אורי׳לי זצ״ל בעבותות אהבה להאדמו״ר ר׳ אברהמ׳צי מסטרעטין והוא סמך ידיו בשנת תרכ״ד ועטרוהו להיות „רבי״ בישראל. הוא צוה לאלה שהיו באותו מעמד למסור פתקא (ששמו

הקדוש והמקובל ר׳ אפרים צבי הכהן יאללעס, מיחוסי כהונה ומגדולי תלמידיו של ה„שרף״ מסטרעליסק. מילדותו הצטיין כמתמיד, ובבחרותו כבר התפרסם לעילוי. והוא, יחד עם חברו הדגול, הג״ר יצחק שמעלקיש (בעל שו״ת „בית יצחק״; מי שהיה בסוף ימיו לרבה של לבוב) למדו יחד; יום יום שעור אצל הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון זצ״ל רבה של לבוב בעהמ״ח שו״ת „שואל ומשיב״. על התמדתו של הר״א מסופר (כפי שכתב לי נכדו הגה״צ ר׳ אפרים אליעזר הכהן יאללעס שליט״א זקן וגדול רבני פילדלפיה באה״ב) כי בימי ההתקוממות של הפולנים נגד האוסטרים בשנת תר״ח (1848), כשהקרבות בין חיל צבא האוסטרים לבין המתקוממים התנהלו בתוך העיר לבוב, לא החסיר הוא ללכת לשמוע את שעורו הקבוע אצל הגרי״ש, למרות שהכדורים התעופפו סביבו. כי לדעתו, יש למסור נפשו על לימוד תורה.

למרות שרבו הדגול ממתנגדי החסידות היה — — לא נמנע הוא מלנסוע כפעם בפעם לרבנו שר שלום מבעלזא, לרוות נפשו השוקקה לדרכי החסידות והליכותיה. וכבר אז; למרות שכל רגעיו ספורים היו, לא מנע עצמו מללכת ולקבץ נדבות בכדי לתמוך בעניים נסתרים. בשנת תר״י (1850) נסמך להוראה מרבו הגרי״ש. אז נשא את בתו של הר״ש הנ״ל ועבר לגור בקומרנא. בבית חותנו ישב ועסק בנגלה ובנסתר בהתמדה יומם ולילה.

בק׳ יצא כבר שמו לתהלה כצדיק, עובד ה׳ במס״נ וכפועל ישועות, וכשבא הר״א, בשנה האחרונה לחיי רבו ה„שר שלום״ מבעלזא, אליו לחג השבועות — — עמד הרר״ש מכסאו כאילו „לקבל ממנו — שלום״. וכששאל ממנו בנו הר״ר יהשוע׳לי, בשל מה עשה לו כבוד כזה? ענה: לאורי׳לי היה אתמול „גילוי אליהו״...

(בשו״ת שאל ומשיב, מהדו״ק, ח״ב סימן מז אנו קוראים: „בשנת תרי״ז הגיעני תשובה מתלמידי הרב המופלג מו״ה אורי הכהן יאללעס חתן הרב המנוח מו״ה שמשון ז״ל מ״מ ומו״צ דק׳ קמארנא במה שאירע שכבשו ברוב בחביות ובדקו אותו מתולעים וכ״ו״, ומתוך השאלה רואים אנו גודל כוחו בהוראת או״ה).

ושם אמו והבקשה אשר הוא מבקש מפורטים בה) לר"ר אורי'לי זצ"ל. רבו האחרון היה הר"ר אברהם יעקב מסאדיגורא זצ"ל. ולפי עצתו העתיק את משכנו מקומרנא לעיר סאמבור; בשנת תרל"ח, ואור צדקתו והתנהגותו הקדושה והאצילה זרחה משם באור נגוהות. הוא נפטר בשב"ק ויק"פ; ב' דראש חדש אדר ב' שנת תר"ע[35].

---

35. זוכרני כי אבא זצ"ל כשנודע לו על פטירתו נסע סמבורה להלוייתו. אף אני זכיתי לבקר אצלו; בהיותי צעיר לימים עם אבא מרי זצ"ל, כשכבר היה מן הנראים ואינם רואים (ר' חגיגה ה, ב).

מלבד התנהגותו בקודש (הוא היה עומד על רגליו מכניסת ליל ערב יום הכפורים עד מוצאי יוה"כ; יחף, גם בלי גרבים וכך עמד כל הלילה ולמד מסכת יומא וסדר עבודת יו"כ ברמב"ם וברא"ש; ובכל לילה היה לומד מחצות עד קודם עלות השחר, את שעוריו הקבועים: ש"ס על הסדר וטור וש"ע) הצטיין במדת הצדקה וכל נצרך ושבור לב היה בא לפניו ולא יצא ממנו ללא עזרה ותושיה.

(מספרים אפילו: כי אחד העשירים שבסמבור נתן לו סכום של אלף רייניש כסף כמתנה באחד מימות השבוע. וכשנודע לו לנותן שלצרכי שבת שלח הר"ר אורי'לי, זצ"ל, לקחת הלואה אצל מישהו — נכנס אליו ושאלהו: רבי, ואיפה הכסף אשר נתתי לו? ויען: הנה ר' יעקב המלמד צריך היה להשיא את בתו ולא היה יכול להשלים את הנדוניה והחתן איים שלא ילך לחופה... ומוכרח הייתי לעזור לו. והנה פלונית היולדת... ופלוני... ויאמר אליו הנדבן: רבי. רואה אני שהוא כבר יישאר „לא יצלח" לעולם...).

בניו היו: האדמו"ר ר' יהודה צבי יאללעס זצ"ל שמילא את מקומו בסמבור; הגאון האדמו"ר הר' שלום הכהן יאללעס רבה של סטריא שנפטר בי' מנ"א תרפ"ה בירושלים ושם מנ"כ. והאדמו"ר ר' נחום הכהן יאללעס מפשעמישל זצ"ל, ונכדו הוא הגאון, זקן רבני פילדלפיה בארה"ב ר' אפרים אליעזר הכהן יאללעס (בן הגה"צ הר"ר שלום זצ"ל) שליט"א.

אדמו״רי קומרנא

[ב]

א. האדמו״ר הגוה״צ ר׳ אלכסנדר, רבה ו„אדמור״ה״ הראשון.

כאמור, כיהנו רבנים שונים בקומרנא, מהם שהיו „חסידים״ נלהבים כמו הגאון ר׳ מאיר בר׳ צבי הירש מרגליות בעל מחבר שו״ת „מאיר נתיבים״ וספר „סוד יכין ובועז״ וספר „אור עולם״ על תרי״ג מצות. וספר „דרך הישר והטוב״ [1]. אשר היה תלמידו של ה„בעל שם טוב״ [2]. ומהם „מתנגדים קיצוניים״ כמו הגאון ר׳ יעקעלי באניס (ר׳ יעקב בר׳ יהודה).

אבל הרב הראשון שהשתמש גם באדמו״רות, מקובל, תלמידו של החוזה מלובלין וקרוב משפחתו [3] שהשאיר אחריו שושלת אדמורו״ת; היא שושלת האדמורי״ם לבית קומרנא שהתקיימה שם עד לחורבנה בשנת תש״ד — הי״ד — היה הרב האדמו״ר הגאון והמקובל הר״ר אלכסנדר סענדר ספרין, בנו של הר״ר יצחק אייזיק איש כפר ספרין

---

1. הס׳ מאיר נתיבים נדפס בפולנאה בשנת תקנ״א; סוד יכין ובועז — שם בשנת תקנ״ה; אור עולם־שם ג״כ תקנ״ה; דרך הישר והטוב — שם תקנ״ט.

2. בס׳ סוד יכין ובועז הוא כותב בזה״ל: „יחשוב קודם הלימוד שמכין עצמו ללמוד לשמה בלי שום כוונה זרה כאשר הזהירו אותי מורי הגדולים בתורה ובחסידות ובראשם הרב החסיד מופת הדור מוהר״ר ישראל בעש״ט ז״ל כו׳. ומילדותי; מיום שנתחברתי בדבקות אהבה עם מורי ידידי הרב החסיד מו״ה ישראל בעש״ט ז״ל ודעתו נאמנה שהיתה הנהגתו בקדושה ובטהרה ברוב חסידות ופרישות, צדיק באמונתו יחיה, דמיטמרן גליין ליה״.

3. הגוה״צ ר׳ אלכסנדר סנדר לקח לו לאשה את נכדתו של הר׳ יעקב קופל מלוקאטש מי שהיה סבו של החוזה מלובלין (אמו מרת מאטיל היתה בתו של הר׳ יעקב קופל הנ״ל).

שליד סמבור, שהחוזה מלובלין הלבישו במו ידיו באחת השבתות שביקר אצלו, את גלימתו הלבנה[4] ואחד מחמשת האחים הקדושים „במסלה". אביו של האדמו״ר ר׳ יצחק אייזיק יהודה יחיאל; הנודע בשם הר״ר אייזיק׳ל מקומרנא, שכיהן כרבה של קומרנא בשנים תקע״ג—תקע״ח.

בין חמשת האחים הדגולים הידועים בכינוי „במסלה" שהם: הר״ר בריש מזידיצוב, מי שמלא אחר פטירת אחיו הר״ר צבי מזידיצוב את מקומו וכיהן כאדמו״ר כעשרה חדשים בלבד ובנו היה האדמו״ר הידוע: הר״ר יצחק אייזיק מזידיצוב; הר״ר משה מסמבור, בעהמ״ס תפלה למשה עה״ת, ספר קטן הכמות ורב האיכות בקבלה. חתנו של הגה״צ הר׳ יודל אחי הגאון ר׳ יצחק חריף אבד״ק סמבור ואביו של הגה״צ הר״ר יהודה צבי מרוזלא; הר״ר סנדר (אלכסנדר) אבד״ק קומרנא, אביו של הגה״צ האדמו״ר הר״ר יצחק אייזיק יהודה יחיאל (הר״ר אייזיק׳ל) מקומרנא; הר״ר ליפא שנפטר בימי עלומיו בסמבור[5] והגה״צ הר״ר הירש (צבי) מזידיצ׳וב, — הצטיינו שני האחים הגה״צ הר״ר צבי מזידיצ׳וב והגה״צ הר״ר אלכסנדר סנדר — ביותר. (ולמה נקרא שמם „במסלה"? משום שפעם בזקנתו נאנח אביהם הדגול הר״ר יצחק אייזיק איש ספרין ואמר: איי! במה אנו באים למעלה: לכשיקראוננו? נענתה אשתו הצדיקית הינדא ע״ה: אל דאגה אייזיק! במסלה נעלה [במדבר כ, יט] כלומר עם בנינו אלו שהבאנו לעולם — נעלה)[6].

---

4. פאר יצחק (ר׳ מיכאל הכהן בראווער) עמוד 7.

5. על סיבת פטירתו ישנן גירסות שונות. ואחת מהן היא: כי כעשר שנים לפני פטירתו של אחיו הר״ר צבי מזידיצוב, חלה הר״ר צבי במחלה קשה ומסוכנת ויבא אחיו הר״ר ליפא לבקרו, נכנס אליו ואמר לו: אחי, רבי! העולם הזה זקוק לך, כי אלפי אנשים מישראל נושעים על ידך. הנני נותן לך איפה עשר שנים משנותי, ורק בקשה אחת מבקש אני ממך: שתשגיח על יוצאי חלצי ותהי להם לאב. ובזאת חזר הביתה, חלה, ונפטר לבית עולמו. מוסר נוסחא זו / הר״ר נפתלי ערליך רבה של דעלאטין ונכדו של הר״ר צבי / מוסיף: זוכרני אחת מבנותיו וחיה שמה שגרה ברוזלי, וההשגחה האבהית שסבתא רבקהלי השגיחה עליה. (כן היה לו גם בן ת״ח גדול ור׳ טוביה שמו). ור׳ בעשר קדושות בערך ר׳ ליפא.

6. ואמנם מלבד מסלה קדושה זו — סלתה לעצמה עוד מסלה נכונה — — מסלת הצדקה וטוב הלבב. ופעם אחת, בעבור עגלה שהוליכה שני ילדים ששבה אדון הכפר (הפריץ) על אשר לא היה בידי הוריהם לשלם דמי השכירות, החליטו

כבר הזכרתי [7] כי דרך לימודו בנגלה היה: לימוד השיטה עם כל הראשונים והאחרונים כלומר: סוגיית הש״ס ואחריה הרי״ף; הרא״ש; המאור; הרמב״ם; הטור והשלחן ערוך. וכי עוד בימי ילדותו, בהיותו כבר שבע, כבר בקי היה בשלש הבבות: קמא; מציעא ובתרא עם כל השיטות, עד השלחן ערוך ומפרשיו [8]. ובשנות חייו הקצרים [הוא נפטר בהיותו כבן מ״ח שנה] הספיק לעבור שבע פעמים על כל הש״ס עם כל השיטות [9].

גם ב„נסתר״ היה כאחד הגדולים ודברים אחדים מהם מובאים בספרו „זכרון דברים״ חלק א׳ המהורים מעט מזער ממה שכתב בחייו [10].

על גדולתו של הר״ר צבי מזידיצוב בנגלה תעיד עובדה זו: כשהיה הגאון ר׳ יעקב מליסא; בעל „חוות דעת״, בסוף ימיו, רב ואבד״ק סטרי — נסע במיוחד לבקר את הר״ר צבי בביתו בזידיצוב. במסיבה שערך הר״ר צבי לכבודו הציע הג״ר יעקב מליסא להר״ר צבי שיתחלפו בתפקידיהם. כלומר: הרבי מזידיצוב ידרוש בנגלה והוא; החוו״ד — בנסתר... הרר״צ הסכים לכך. ואז שאלהו החוו״ד לבאר לו, עפ״י נגלה דברי התיקוני זהר, תיקין י״ד שכתוב שם בזה״ל: „וסמך ליה ראשית ביכורי אדמתך וכו׳ לא תבשל גדי בחלב אמו, ...אליהו נחית ...ואנהיר עיניהו דאילן סבין בהאי מלה, דלא ייתין למיכל בשר בחלב״.

הר״ר צבי ענה לו מניה וביה: הדברים מובאים ומיסברים מתוך דברי התוספות במסכת חולין [11] בשם הרשב״ם: „דלכן מזכירה התוספתא שבשר בחלב אסור בין בארץ ובין בחוץ לארץ, משום דסלקא דעתך דלא יהא ניהג בחוץ לארץ משום דאיתקש לביכורים, דבחד קרא כתיבי:

שניהם למכור את כל אשר בבית ולפדיתם. וכך גדלו בבית זה והיו להם כילדיהם הם, והיא היתה להם כאם רחמניה עד שהשיאו אותם לב״ז. (עשר קדושות ערך ר׳ יצחק אייזיק מספרין).

7. למעלה בערך רבני קומרנא.

8. כך כותב בנו רבנו הגרי״א זצ״ל בהקדמתו לספר זכרון דברים ח״א.

9. שם, שם.

10. הגר״מ טייטלבוים כותב עליו; בהסכמתו לספר „עשירית האיפה״ לבנו הגה״צ רי״א זצ״ל: „הצדיק הרב הגאון אבי המחבר״. כן מכנהו הגאון מהר״ם א״ש מאונגוואר בתואר „הגאון״. וכידוע, לא הפריזו אז בתוארים...

11. חולין קג, ב. ד״ה „כל הבשר״.

ראשית ביכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך לא תבשל גדי בחלב אמו"... ולכך התכוון גם התיקוני זהר[12].

מדרכו של הר"ר אלכסנדר סנדר זצ"ל שהיה לומד רוב היום כשהוא מעוטף בטלית ומעוטר בתפילין והיה לומד תחלה את הסוגיה בתלמוד ומיד לאחריה את הראשונים והאחרונים כאשר כבר הזכרתי לעיל. אבל האופייני שבדבר הוא: שכשהיה מתעמק בסוגיה שכח לאכול ולשתות לפעמים גם כמה ימים. ולא משום שגרס „סיגופין". אדרבא! הוא התנגד לכך בכל לב. ובנו הר"ר איזיק'ל זצ"ל מביא בשמו[13] שכשנודע לו שאחד מסתגף במיעוט שנה אמר לו: שמע בני: „כדאי לך להיות שעתיים בן אדם (כלומר: בישוב הדעת) משתהיה עשר שעות — סוס"... (המנמנם כשהוא עומד). אלא שטעם התורה השביעתו. וכך מביא בנו הררי"א זצ"ל: שפעם אחת אמרה אמו הצדיקית מרת חנה לתלמידו הר"ר יהודה צבי מרוזלי: יודה הירש בני! היום כבר יום חמישי בשבת ומיום הראשון ועד היום לא אכל דודך רבך ולא טעם שום דבר. נכנס אליו והעיר לו על כך. ענה לו הר"ר אלכסנדר סנדר: בני חביבי. האמין לי שמרוב התשוקה בתורה אינני חש רעב כלל וכלל. כי אילו הרגשתי שאני רעב לא הייתי צם כלל וכלל. משום שהצום גורם לחולשה ולביטול תורה.

ועוד קו מעניין לאופייו ולדרך לימודו: מעולם לא אמר ולא ביטא שמותיהם של הגדולים — בראשי תיבות: „הרי"ף: הרמב"ם; הרא"ש וכו'" אלא ביטא השם בשלימותו: „זו שיטת רבנו שלמה (רש"י), וזו שיטת רבנו יצחק אלפסי, וזו שיטת רבנו משה בן מימון וזו — של רבנו יעקב תם וכו'"[14]

ובנו הדגול הר"ר יצחק איזיק זצ"ל כותב עליו: „אבא נשמתו עדן היה משורש הרמב"ם ז"ל והיה צדיק חסיד וקדוש וגם היה קרוב לשורש הרא"ה והרשב"א[15].

הר"ר אלכסנדר סנדר היה מתחלה אב בית הדין בזידיצוב, כיהן אחר כך כרב בעיירה ז'וראבנו ונקרא לכהן פאר כרבה של קומרנא. שם

12. דור דעה להר"ר יקותיאל אריה קמלהר זצ"ל ע' רעא.
13. נוצר חסד על מסכת אבות פרק ג' משנה ד.
14. הנ"ל בהקדמתו לספרו של אביו זכרון דברים.
15. הנ"ל בס' מגלת סתרים.

הראה את גדלו בתורה; בנגלה ובנסתר, שם התבלטה גם התנהגותו שאינו חת מפני תקיפים ואפילו אם המה נותני לחמו[16].

ייתכן שזו היתה אחת הסבות שבעבורה סבל עוני ודחקות כל ימיו. כי לא החניף ולא נשא פני איש. ועם כל זאת „מעולם לא היה כועס"[17].

וגם בעניו; ולפעמים בחוסר לחם ממש כמה ימים, ישב ועסק בתורה ומשכח מלבו רעבונו. ממזונו הרוחני הזה היה מספק גם לאייזיקל הקטן בנו יחידו האהוב עליו כנפשו[18]..

ולמרות עניו ומרודו קבץ על יד על יד פרוטה לפרוטה בכדי לנסוע ולבקר גדולי וצדיקי הדור כהצדיק ר' וולויל מזבאראז; בנו של רבנו יחיאל מיכל מזלוצ'וב; הגאון והצדיק ר' יצחק חריף מסאמבור ובעיקר את החוזה מלובלין רבו העיקרי. ולכל צדיק שנסע הוליך אתו את בנו יחידו; את אייזיק'ל הקטן לחוש טעמה של קדושה ולהתבשם בה[19].

הר"ר אלכסנדר סנדר זצ"ל נפטר בדרכו, בנסעו לבקר אצל ידידיו וחסידיו בהונגריה, בעיר אויהעל. במוצאי שבת אחר סעודת מלוה מלכה אור ליום א, כ"א מנחם אב תקע"ח[20].

---

16. כנראה מתוך תשובתו לרבה של לבוב בספר זכרון דברים חלק שני איך שעמד נגד הקצבים (והרי כל פרנסת הרב בתקופה זו — — עליהם) שהביאו להם שוחט משלהם בטענם כי שוחט העיר מחמיר יותר מדאי...

17. בנו הר"ר י. א. בהקדמתו ל„זכרון דברים" ח"א.

18. „פעם אחת לא היה לי לאכול יותר ממעת לעת ואבי הלך אנה ואנה בטלית ותפילין ופניו בוערות כאש בלימוד שיטה אחת עמוקה, וקרא אותי אצלו ולמד אתי שיטת „תני שילא, שלש מידות בנערה" (כתובות מד, ב.) בפשט ובסוד. והייתי קרוב לבולמוס. ואמר לי אבי: לך אל השכנה ותקח לך לאכול. והייתי מתמיה מאד, שידעתי שאותה שכנה לא תתן לי אף על משכון טוב. אך האמנתי בו והלכתי שמה (אמר הכותב: לשכנה זו היתה בית מזיגה ואני זוכר עוד את בנה שירש בית מזיגה זו מהוריו...) ועמדתי על הפתח וישב שם גוי אחד ואמר לי: בני, רוצה אתה לחם ויין שרף? ונתן לי הכל. וכל רואה היה מתמיה מאד. ואני מגודל רעבון לא היה לי פנאי להשכיל מה זאת. ואחר כך אמר לי אבי: ראה בני גודל עוונותיך, שלא זכית לראות את אליהו אלא בלבוש כזה". ספר החזיונות „מגילת סתרים" להררי"א ע' יב.

19. ר' בספר היכל הברכה ואוצר החיים דברים דף טו. ובהסכמתו של הררי"א לספר תולדות אברהם לבנו של הגר"י חריף.

20. על סבת פטירתו עוד יבא בתולדות בנו הגאון והצדיק הר"ר יצחק אייזק

ב. האדמו״ר הגאון והצדיק רבנו
יצחק אייזיק יהודה יחיאל סאפרין זצ״ל

רבנו יצחק אייזיק יהודה יחיאל (מיכל) הידוע כר״ר אייזיק׳ל מקומרנא, נולד כבן יחיד (שתי בנות נולדו לפניו. וילד אחד, הבכור לאביו — נפטר בהגיעו לשנתו השניה) לאביו הדגול; הגה״צ הר״ר אלכסנדר סנדר ספרין, ולאמו הצדיקית, מגזע גדולים וקדושים מרת חנה זצ״ל ביום כ״ה בחודש שבט שנת תקס״ו (1806) בעיר סאמבור; עיר המחוז של הכפר ספרין, כפר מולדתו של הר״ר אלכסנדר סנדר זצ״ל. וייקרא שמו בישראל יצחק אייזיק על שם סבו, אביו של בעל הברית, ויוסיף לו עוד את השמות יהודה ו־יחיאל (מיכל) [1]

סבו זה, הר״ר יצחק אייזיק איש כפר ספרין היה אחד מהגדולים, בר אבהן ובר אוריין. בר אבהן — דור רביעי לרבנו יום טוב ליפמן הלר וולרשטין בעל „תוספות יום טוב״ זצ״ל [2]. ובר אוריין, עד שנכדו, שר בית הזוהר, הר״ר אליעזר צבי זצ״ל מעיד עליו שהיה „גאון מופלג בשבע חכמות״ [3]. ופעם אחת בהיותו בלובלין אצל מורו ורבו החוזה הקדוש, הסיר הלז ממנו את הגלימה הלבנה אשר לבש בשבת קדש והלבישה את ר׳ יצחק אייזיק [4].

כל ימיו התפרנס מיגיע כפיו ולא שאף לרבנות. פרנסתו היתה מהחזקת בית המזיגה שבכפר ומכס הדרך. כמו כן ידע ניהול פנקסים ובעל

(כך היה חותם עצמו על פי רוב; בלי יו״ד בין ה„ז״ לקו״ף. והיה אומר שאותיות אלו ראשי תיבות של: אברהם, יצחק, ישראל, זרע קודש...) זצ״ל.

1. את השם מיכל אין אנו מוצאים אלא בתנאים שלו (הם נתפרסמו במהדורה שניה של הספר נתיב מצוותיך ואוצר החיים. פרעמיסלא תרמ״ד ובהוצאת ירושלים תש״ז) שנכתבו בלובלין בבית החוזה הקדוש, שהוא היה גם השדכן בינו לבין מחותנו הר״ר אברהם מפינטשוב. ועוד ייעתקו אי״ה בהמשך הדברים.

2. בהקדמה לס׳ עשירית האיפה: „א״ז יצחק אייזיק בר׳ צבי בן הצדיק מו״ה אלכסנדר, בן הרב הגדיל מו״ה צבי (השני?) חתן הרב בעל תוספות יום טוב זללה״ה. לתויו״ט היו שני חתנים בשם ר׳ צבי והאחד נפטר ללא בנים.

3. בס׳ בן ביתי על תהלים.

4. ר׳ „תלפיות״ כרך ז, חוב׳ א. ע׳ 180 במאמרו של הרב ד״ר חיים יהודה ברל „תולדות ר׳ יצחק מקאמארנא״.

חשבון נפלא וזו הביאה אותו עד לידי אמידות והרווחה. כי לאותו האציל הפולני בעל הכפר היו חשבונות כה מסובכים שלא היה בידיהם של הפנקסנים המקצועיים להתיר אתם ור׳ יצחק איזיק בירים וסדרם במשך זמן מועט. ומאז הפקיד בידו הרבה מעסקיו ושמו יצא בין האצילים כאדם נאמן וישר וימסרו בידו ניהול ענייניהם. ויותר שנעשה לבעל רכוש יותר הרבה בצדקה ובמעשים טובים ושניהם; הוא ואשתו הינדה — דאגו ל„תפוס" אורחים לביתם ולהאכילם ולהשקותם. וכיצד „תפסו" אירחים? מתוך שהחזיק בחכירה את מכס הדרך (באותם הימים היו הדרכים שייכים לאדון הכפר ובכניסה לכפר היתה הדרך חסומה על ידי קורה שהיתה נטויה ברחבה וקשורה במנעול לחלון החוכר. כששלם העובר את המכס, פתחו את המנעול והסירו את המחסום). הפקיד הרי"א יהודי ירא שמים כגובה המכס, הוא ישב כל היום על יד החלון שדרך אשנבו קבל את המכס. ישב ואמר תהלים או למד משניות ואם עבר איזה יהודי בדרך מוכרח היה להכנס הביתה. ואם עני היה לא זו בלבד שפטרו מתשלום המכס, אלא שהאכילו והשקהו ונתן בידו נדבה הגונה וצידה לדרך[5].

בנו בכורו, האדמו"ר ר׳ צבי מזידיצ׳וב מפליג היה בשבחו של אביו וקרא על עצמו „אנא חלא בר חמרא לגבי אבא"[6]. והיה מציין ביחיד שלש מדות טובות שאביו הצטיין בהן: א. מימיו לא סעד מבלי שיזמין אורח אל שולחנו. (ביום שלא היה לו אורח — צם). ב. בכל סעודה נאמרו דברי תורה על שולחנו; אם בעצמו ואם על ידי בניו. ג. מעולם לא סיפר הן בגניתם והן בשבחם של אחרים[7].

ולא רק מגדולי חסידי לובלין היה ר׳ יצחק איזיק זה, אלא שזכה עוד לנסוע אל הר"ר אלימלך מליזנסק זצ"ל. ומסופר[8]: שבשעת פטירתו של הר"ר אלימלך ואנשים עמדו מסביבו כשהוא גוסס, ויראו והנה הוא פותח את עיניו כפעם בפעם ומסתכל כאילו הוא מחכה למישהוא, והנה הגיע הר׳ יצקח איזיק מספרין כי שמע שה„רבי" חולה מאד. פתח

---

5. שם עמוד 172.
6. חולין קה, א.
7. ר׳ ח. י. ברל „תלפיות" כרך ז׳ חוברת א עמוד 172.
8. שם ע׳ 183.

הרר״א אלימלך את פיו ואמר: איזיק, למה התמהמת כל כך, זה זמן רב מחכה אני לבואך?...

ועוד מסופר עליו שבכל קיץ היה מזמין לביתו בספריץ את הגאון ר׳ יצחק חריף רבה של סאמבור שישהה בביתו וינוח וחדר מיוחד הקצה לו והכל מבלי לקבל ממנו אף פרוטה, כדי ליהנות מזיו תורתו. ואחד מידידיו, שהיה נוסע כפעם בפעם לבקרו ולשוחח אתו במילי דאורייתא — היה הגאון ר׳ אריה ליב הכהן בעל „קצות החושן" המתנגד הגדול לחסידות, שהיה אז רבה של רוזניאטוב.

פעם הלשינו עליו מתחרים לפני אדון הכפר שהוא; ר׳ יצחק אייזיק, מפזר הרבה לצדקה וזה סימן שבית המזיגה שהוא שכר ממנו בסכום מועט לשנה הנהו מכרה זהב... התרגז בעל הכפר, צוה לחבוש את סוסו וירכב עד לפני ביתו של רי״א, קרא אותו החוצה ובכעס אמר לו: חשבתיך לאדם הגון והנה רימיתני, בתתך לי סכום כל כך מועט לעומת מכרה הזהב של בית המזיגה שלי. בקשהו הרי״א לסור אתו למחסן המשקאות אשר לו, ויפתח מגופת חבית יי״ש חזק מאד ויתן בידו מודד החריפות ויבקשהו למדוד חריפות המשקה, וימצאהו בעל 95 גרדים (מעלות) וכן בשני ובשלישי. הוסיף רי״א לכל חבית מדה של מים ויבקשהו למדוד עוד פעם ושוב מצא אותה מדת החריפות... אמר לו רי״א: אדוני, רואה אתה כי רק מזאת; מתוספת זו שה׳ נותן לי אני נותן לאחרים ולא משלך.....[9]

אחרי אב כזה, אחר ר׳ יצחק אייזיק זה קרא הר׳ אלכסנדר סנדר בנו את שם הרך הנולד. וחביבי היה עליו בן זה עד מאד משום שנתקיים בו הבטחתו של החוזה מלובלין זצ״ל ולא עוד אלא שכבן ל״ו היה בהוולד לו יצחק אייזיק בנו ועד עתה לא זכה לבן של קיימא, כי, כאמור, בנו הבכור נפטר אחר מלאת לו שנה. והרבה הרבה הפציר במורו ורבו החוזה הקדוש שיתאמץ בתפלתו שיהיה לו בן של קיימא. ויחד עם זאת — בן קדוש ונעלה.

---

9. שמעתי בילדותי מפי חברי הר׳ יעקב צוקרברג הי״ד בנו של מו״ר הג״ר אלתר שלום דוד צוקרברג, הי״ד, רבה של קומרנא, בן בתו של הר״ר אלכסנדר סנדר זצ״ל בנו של הר״ר יצחק אייזיק יהודה יחיאל מקומרנא זצ״ל; ששמע זאת מאביו, הי״ד.

הרי"א בעצמו מספר ב„ספר החזיונות" שלו בזה"ל[10]: „בבור הייתי לאבי (כלומר: הוא הוא בעצמו הילד שנפטר במלאת לו שנה) ומחמת הקיטרוג שעשה פני הכלב של מקדש שני, שעדיין קליפה זו לא נתבטלה (?) — גרם חילוף ותמורה אל אבי ומחמת זה לא הייתי בזה העולם אלא יותר משנה. כי הוצרכתי לזיכוך יותר — ואח"כ נולדו לאבי האחיות שלנו, נשים צדקניות, ולא היה לאבי בן זכר. וכשהיה אבי הצדיק אצל מורנו ורבנו הקדוש־אלקי מלובלין ויפצר בו שיבקש עליו רחמים שיהיה לו בן זכר והשיב לו שבהכרח אם אגזור שיהיה בן זכר כן יהיה, אבל לא תאריך ימים כי לא יהיה לכם ישיבה אחת בעולם. וקיבל אבי על עצמו וימסור לו יחוד שם נורא לכוון בעת היחוד להוריד נשמתי. ואמר לו שיהיה לך בן־אור גדול. ותיכף שבאתי אל אמי מהעולם העליון, אמרתי לה: אמי. החזירו אותי אצלך... כי כך נגזר..."

בנו האדמו"ר הר"ר אליעזר צבי, מי שמלא את מקומו אחרי פטירתו, מספר: „כשנולד אאמו"ר זלה"ה[11] נתמלא כל הבית אור רב. וכשראה אדוני אבי זקיני זצ"ל זאת שמח מאד, כי הבין שודאי נתקיים רוח קדשו של אמו"ר מלובלין זלה"ה. ועבור זה עשה סעודה גדולה לברית מילה שלו והיו יושבים אנשים חסידים דעיר סאמבור בסעודה זו שלשה ימים עד יום שלישי למילתו. וביום הזה בא לעיר הנ"ל איש צדיק וקדוש תלמיד הבעש"ט זלה"ה, וכל אנשי העיר הלכו לקבל פני השכינה. וכששמעה אמי זקנתי ע"ה שבא לכאן איש צדיק כזה הלכה היא גם כן בתוך הבאים כדי שיברך את הילד שלה. כי כמעט בן זקונים היה לה. וכשהניח הצדיק הזה את ידו על ראש אאמו"ר זלה"ה לברך אותו הרים קולו בקול גדול עד שנשמע למרחוק ואמר בזה הלשון: „אוי האט דאס קינד איין נשמה גדולה" (הוי. איזו נשמה גדולה לילד זה) ומוח גדול. מיד נתיראה אמו מהקול הזה שלא ישלוט עין הרע לילד. אמר לה: אל תפחדי כלל כי יהיה להילד הזה אריכת ימים ושנים ולא תפחדי משום ברייה, כי יתגדל בימים ושנים הרבה"[12].

---

10. „מגילת סתרים" נדפס בירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק תש"ד. בעמוד ת.
11. אדוני אבי מורי ורבי זכרונו לחיי העולם הבא.
12. בהקדמתו לספרו של אביו „זהר חי".

ו„בוצין בוצין מקטפיה ידיע״[13]. מילדותו הצטיין בתפיסה מהירה ובחן ושכל טוב ובתחושת חוזה מראש... בענינים כלליים ופרטיים עד שהיה אומר לאביו זה יחיה... וזה...[14] ופעם אחת, בהיותו כבן קרוב לחמש, והר״ר אלכסנדר סנדר אביו היה אז רב בזוראוויני הסמוכה לזידיצ׳וב ביום ראשון בשבוע פנה הילד איזיקל לאביו ויאמר אבא, יודע אני משהו... ביקשהו אביו לאמר לו הדבר, ויען: דודי הרבי מזידיצ׳וב יבא היום אלינו. דבר זה רחוק היה מלהתקבל על הדעת, כי כשהזמינו אנשי זורוונה את האדמו״ר ר׳ צבי מזידיצ׳וב אליהם נעשו הכנות כבירות שנמשכו כשבועיים ומקודם לכן הודיע להם יום בואו. וכאן „פתאום״ הוא יבא?. ואף על פי כן, מכיון שאיזיקל אמר — יש לעשות כל ההכנות כדי לקבל את אחיו הגדול והדגול — בכבוד הראוי.

והנה קרה מקרה שגרמה שאחיו באמת יבא. ומעשה שהיה כך היה: האדמו״ר ר׳ יצחק מקאליש[15] החליט לנסוע לארץ ישראל ובא לשבת זו לזידיצ׳וב כדי להיפרד מהר״ר צבי. ביום א׳ כשעזב את ז. עלה הר״ר צבי על עגלתו של הר״ר יצחק זה כדי ללוותו. בדרך שוחחו בדברי תורה, התעמקו בם, ובעל העגלה המשיך לנסוע ולפנות ערב ראה הר״ר צבי עצמו עומד ברחובה של עיר. היכן אנו? שאל את העגלון. ב„זורוונה״ — ענהו. לא היתה להרר״צ ברירה אחרת אלא להיפרד כאן מהרר״י הנ״ל ולגשת לביתו של אחיו, רבה של העיר כדי שיוכל ללון שם, להתפלל תפלת מנחה ומעריב במנין וכו׳. עם בואו, התנצל לפני אחיו הר״ר אלכסנדר סנדר על שבא באופן פתאומי ולא הודיע לו מכך. הר״ר א. ס. ענהו שאינו צריך להצטער, וכן שהכל מוכן למענו. תמה הר״ר צבי. מהיכן ידעת? איזיקל שלי אמר לי, ענהו. מאז היה הר״ר צבי נותן לו שני רייניש (פלורינים כסף) לשבוע לענות לו על כל מה שישאל ממנו.. והוא; כרחב״ד בשעתו, ענה לו על כל מה ששאל. ואף כי ילד ממש היה — את הכסף חילק לעניים[16].

בשנתו הששית אמר לו דודו הרר״צ: ילדי היקר. כעת אברכך שרוח

---

13. דלעת טובה — מקטנותה ניכרת, ברכות מח, א.
14. בנו בהקדמה הנ״ל.
15. הוא היה אחיו של הר״ר מאיר מפרימישלאן.
16. כך הוא כותב ב„מגלת סתרים״ שלו. ראה שם עמוד 9.

הקודש ייסתלק ממך. כי זה יזיק לך לעבודת הבורא. ואי״ה כשתהיה בן שלשים אחזיר לך את המדרגות הללו. כי עד שלשים יש לעבוד את הי״ת בפשטות, ולא עוד, אלא שיש להתנסות בנסיונות רבים ולעמוד בהם [17]

כשחזר הררי״א אז מזידיצ׳וב; בלי המדרגות, והוא עבר את גיל חשש, נכנסה בלבו איזו כמיה חזקה ללמוד סתרי תורה. הוא גילה את הדבר לאביו הר״ר אלכסנדר סנדר זצ״ל ואמר לו: אבא נפשי כלתה ללמוד בזהר וכתבי האר״י זצ״ל. אביו הסכים לקבוע אתו שעור ב„תקוני זהר״ וכך למד עמו אביו ויהי לרבו בנגלה ובנסתר עד שהגיע זמן פטירתו; כאשר יזכר להלן [18].

לחג הפסח נסע אביו ומורו הררא״ס ללובלין אל החוזה הקדוש ויקח אתו גם את בנו יחידו, את איזיקל הצעיר. בליל יום טוב שני, אחר הסדר ואמירת ההגדה לקח החוזה הקדוש את ה„זרוע״ הצלויה בידו ושאל: למי אתננה, לקרוב שלי? (כידוע היה הררי״א קרובו של החוזה מלובלין מצד אמו, נכדתו של ר׳ יעקב קופל מליקווע סבו של ה„חוזה״) העמידו את הילד לפניו והחוזה החזיר את ידו עם הזרוע ולא נתנה לו. וכך חזר הדבר שנית ורק בפעם השלישית כשהעמידו את איזיקל הצעיר לפניו הרכין את עצמו אליו, הושיט לו את ה„זרוע״ והניח ידיו על ראשו לברכו [19].

---

17. ר׳ „תלפיות״ כרך ח׳ חוברת ג—ד ע׳ 542. ברל מוסיף שם, בשם נכדו האדמו״ר הדגול הר״ר שם קלינגברג הי״ד מקראקא: כי כשקבע הר״ר יצחק אייזיק את מושבו בזידיצ׳וב, רצה דודו הרר״צ להחזיר לו את ה„מדריגות״ וסירב הררי״א זצ״ל באמרו שאינו רוצה לקבל מתנות... והוא הוסיף שבהיותו בן ששים אמר: שתי מדריגות חסרות לי עוד מאלה שהיו לי בהיותי ילד.

18. בהקדמת בנו האדמו״ר הר״ר אליעזר צבי זצ״ל לספרו של אביו „זהר חי״.

19. רבנו הר״ר יצחק איזיק יהודה יחיאל זצ״ל בהקדמתו לספרו „היכל הברכה ואוצר החיים״. והוא מוסיף שם שראה במו עיניו; כשפתח את הדלת לומר כגוונא / כנראה מתפלל היה החוזה בחדר מיוחד ורק לקדושה וברכו פתח דלת חדרו לבית מדרשו; כנהוג עד היום בין הצדיקים מגזע רוז׳שין ׳ „אש מתלהטת על ראשו ואור מאיר״ נפלא על ה„חוזה״ זצ״ל. ובספרו „ספר החזיונות, מגילת סתרים״ (ע׳ י״א) כותב: „אני הבנתי כוונתו בסוד שורש נשמתי״ זרוע ה׳ על מי נגלתה (ישעי׳ נג, א) מה למד אסתלק על כל אתחון הכי אתה עתיד להסתלק

גאונים וצדיקים וגדולי התלמידים השתתפו אז ב„סדר" זה וגדולה היתה ההתפלאות על כך כי נתינת הזרוע היוותה מעין „סמיכה" ומדרכו היתה לתתה כל שנה לאחד מגדולי תלמידיו.

כשנסעו שניהם עוד פעם ללובלין בחנוכה שנת תקע״ה נמצא שם אחד מגדולי וחשובי תלמידיו, האדמו״ר הדגול ר׳ אברהם מרדכי הורביץ מפינטשוב זצ״ל שהיתה לו ילדה כבת שמונה ו„גיטל" שמה. ויציע ה„חוזה" להר״ר אברהם מרדכי להשתדך עם הר״ר אלכסנדר סנדר רבה של קומרנא ולקחת את אייזיקל לחתן לגיטלה בתו. הוא אמר לו: נכון שאתה בעצם „מיוחס" יותר גדול מרבה של קומרנא [20] אבל החתן יאיר פעם את העולם (ער וועט פעשיינען די וועלט). השידוך נגמר והתנאים נכתבו בלובלין בבית מדרשו של החוזה הקדוש.

וזה נוסח התנאים כפי שפורסמו במהדורה השניה והשלישית של הספר „אוצר החיים" (פרעמיסלא שנת „קץ הגלויות" תרמ״ד. וירושלים תש״ז.):

למזל טוב יעלה ויצמח כגן רטוב מהא־ל הטוב ויאמר לדבק טוב המגיד מראשית אחרית, הוא יתן שם טוב ושארית, לאלה דברי התנאים והברית, שנדברו והותנו בין הני תרי הצדדים. מצד האחד ה״ה הרב המאור הגדול הגאון החריף החסיד המפורסם נ״י ע״ה פ״ה כק״ש [21] מוהר״ר **אלכסנדר סנדר** בהמופלג המנוח מוהר״ר **יצחק אייזיק** זללה״ה[22]. העומד מצד בנו הבחור החתן המופלג המשכיל כמר **יצחק אייזיק יהודה יחיאל מיכל** נ״י. ומצד השני ה״ה הרב הגדול החריף החסיד המפורסם שלשלת היוחסין כק״ש מו״ה **אברהם מרדכי** בהרב המפורסם המנוח מו״ה

על כל בריין, בגין דתיסתלק לשמא דיי״י. ושלשה יודין אלו יתקיים בך: ירום ונשא וגבוה מאד (ישעיה נב, יג) דאינון: יברכך, יאר ישא״ עכלה״ק.

20. במגילת סתרים (עמוד כט) הוא מעיד עליו שלא היה משנה דיבורו בעד כל הללא דעלמא. ובמקום אחר: „ששימש שלש מאות צדיקים".

21. נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, כבוד קדושת שמו.

22. ר״ת זכרונו לברכה, לחיי העולם הבא.

בנימין זאב יעקב זללה״ה העומד מצד בתו הבתולה המהוללה המשכלת מרת **גיטל** ת״י

ראשית דבר: ה״ה החתן כמר **יצחק יהודה יחיאל** הנ״ל ישא למזל טוב את הבתולה הכלה המהוללה מרת **גיטל** ת״י בחופה וקידושין כדת משה וישראל ואל יבריחו לא זה מזו ולא זו מזה אבל ישלטו בנכסיהון בשוה וידורו באהבה וחבה ושלום וריעות כאורח כל ארעא.

אבי החתן הנ״ל התחייב א״ע ליתן סבלונות לבנו החתן נ״י סך מאה אדומים רענדליך במזומנים וחמשים אדומים רענדליך על מתנות להכלה גם מתנות קטנות קודם החופה כנהוג. מזונות להזוג משך שש שנים רצופות אחר החתונה ולהלביש להחתן בגדי חול ושבת ויום טוב ולהחזיק מלמד להחתן ולהספיק כל צרכי הזוג במשך המזונות וליתן תנאים אחרונים בשעת החתונה תיכף. ליתן מלבושים להחתן לחול ושבת ויו״ט כדרך הנגידים מפורסמים אחרי כלות משך המזונות, ולהלביש ולהנעיל להזוג במשך המזונות הנ״ל. ספרים להחתן: ש״ס טוב

אבי הכלה התחייב ליתן נדן לבתו הכלה סך מאה וחמשים אדומים רענדליך במזומנים ומתנות להחתן בעד עשרים וחמשה אדומים. מזונות להזוג ארבע(ה) שניט אחרי כלות משך המזונות (של) אבי החתן הנ״ל. ולהלביש ולהנעיל להזוג ולהחזיק מלמד להחתן במשך המזונות ולהלביש את בתו הכלה ת״י בגדי חול ושבת ויו״ט כדרך נגידי הזמן. הן בשעת נשואין וגם ליתן תנאים אחרונים על מלבושים לשבת ויו״ט לבתו הכלה ת״י אחר משך שש שנים אחר החתונה מ״מ. בג״פ, צעיפים ורדידים, כרים וכסתות לפי״כ. זמן סילוק הצדדים: חנוכה שנת תקע״ח לפ״ק ליד שליש המרוצה.

החתונה תהיה למזל טוב בחמשה עשר בשבט תקע״ט לפ״ק הבע״ל בבית אבי הכלה על הוצאותיו. רח״ש וכ״ו וק״ס לחצאין. אבי הכלה התחייב א״ע ליתן ספרים להחתן: טורים ומיימונית. קנס חצי נדן מצד העובר לצד המקיים והקנס לא יפטור שט(ר) ח(צי) ז(כר) וכ״ו כנהוג. ע(רב) ק(בלן) מצד החתן ה״ה הרב הגאון החסיד המפורסם כ״ש מוהר״ר מרדכי בהרב הגאון המנוח מו״ה פנחס ז״ל [23];

וה״ה הרב הגאון החסיד המפורסם כ״ש מוהר״ר שמעון בהמנוח מ״ו משה ז״ל אודער בארג. ע״ק מצד הכלה ה״ה הרב הגדול החסיד המפורסם כ״ש מוהר״ר קלונימוס בהמנוח מ״ו אהרן הלוי ז״ל[24]. וה״ה הרב הגדול החסיד המפורסם כ״ש מ״ו מאיר בהמנוח מ״ו שמואל הלוי[25]. וקנינא מן הצדדים ומן הע״ק במנא דכשר למיקנא ביה והצדדים מחוייבים לפצות את הע״ק הנ״ל שלא יגיע להם שום נזק מצד ערבותא.

היום יום ג׳ שבעה ימים לירח טבת שנת תקע״ה לפ״ק פ״ק לובלין.

נאום פרץ בן אליעזר שמש דבית המדרש של רבינו הקדוש ונאום הק׳ אברהם בהמנוח מו״ה בנימין וואלף זלל״ה.

וליתר תוקף עוז ותעצומות באו הצדדים בעצמם עה״ח לאשר ולקיים בכל פרטי אופנים המבוארים כנ״ל.

היום יום הנ״ל.

נאום הק׳ אלכסנדר ס׳ במ״ו יצחק אייזיק ז״ל
ונאום הק׳ אברהם מרדכי מפינטשוב.״

---

23. הוא בנו של הר״ר פינחס מקורעץ זצ״ל.
24. הוא הגאון הצדיק בעל „מאור ושמש״ זצ״ל.
25. הוא הצדיק הר״ר מאירל מסטאבניץ בעל „אור לשמים״. זצ״ל.

(ה׳ צבעות יעץ ומי יפר: אמנם ההתקשרות נעשה והתנאים נכתבו, אבל החתונה לא התקיימה בזמן שנקבע בתנאים; בשנת תקע״ט אלא בשנת תקפ״ב. ובינתיים נפטר החוזה זצ״ל [26] ואביו הקדוש של החתן [27] והוא נשאר יתום מאביו ואמו אלמנה עם שתי בנות בוגרות והתמיכה שקיבלה מהעיר הספיק להן ללחם צר ומים לחץ והוא נסע לדודו הרר״צ מזידיצ׳וב זצ״ל כי הוא „גואלו הקרוב אליו״).

כשחזרו; האב והבן, הביתה, קבעו ביתר שאת לימוד קבוע בשיטות הש״ס, זהר וכתבי האר״י החי. ואת הכללים העיקריים הנצרכים כדי לחדור לתוך עומקה של תורת הח״ן [28] ולפעמים קבע לו שיעור בפני עצמו בלימודי הסוד [29] ויש שגם נסה לייחד ייחודים שונים [30]. והאב שקד לקחתו אתו לצדיקי הדור למען יזכה לראותם במו עיניו ולהכירם. וכשבילה, זמן מה, הר״ר זאב מזבארז, בנו של הר״ר יחיאל מיכל מזלזוצ׳וב בכפר לוביען וויעלקי שע״י קמרנא, להתרחץ שם במעיינות

---

26. בתשעה באב תקע״ה.

27. בכ״א באב תקע״ח כאשר עוד ייכתב על פטירתו להלן.

28. בהקדמתו לספר „זכרון דברים״ ח״א: „ולמד עמי ומסר לי כל הכללים לזו החכמה״.

29. הרב חיים ברל (בתלפיות שנה ח. חוברת ג־ד ע׳ 543) בשם הגה״צ הר״ר שם קלינגברג הי״ד מקראקא נינו של הררי״א מספר: באותם השנים, לפני פסח, ישב הנער אייזיקל בבית המדרש וחזר בקול על „שער חג המצות״ שב„פרי עץ חיים״ להר׳ חיים וויטאל ז״ל. ישב שם יהודי ת״ח אחד ידוע ל„מקובל״ ושמע אותו ונדמה היה לו כי הררי״א אומר במקום „מוחין דקטנות״ — „מוחין דקטניות״... וסיפר הדברים בבדיחה בבית המדרש. כשנודעו הדברים לאביו הרא״ס, שלח לקרוא לו, היות וזה היה קודם פסח ושחטו עגל למענו בשביל החג; לכבדו ב„כיסוי הדם״. ה„מקובל״ לקח קומץ אפר בידיו ורצה לברך ולכסות, הפסיקו הר״ר אלכסנדר באמרו: וכי דם עגל טעון כיסוי?... נתבהל המקובל על הטעות. ויאמר לו הרא״ס: כעת תראה שלבני אייזיקל שיחי׳ אין „מוחין דקטניות״... אמר הכותב: ידוע לי גם: כי מאז — החשיב המקובל את הררי״א זצ״ל וכשחזר לקומרנא אחרי פטירת מורו דודו מזידיצ׳וב היה אחד מחסידיו האדוקים.

30. „זהר חי״ חלק ראשון דף ז׳: „כשהייתי ילד חזרתי במקום אחד על הדיקנא (סוד י״ג תיקוני דדיקנא הקשורים בי״ג מחילין דרחמי) ואחר שעה בא מורי דודי זצ״ל למקום זה וראה ברוח קדשו ואמר: מי היה כאן שייחד ייחודים? והחזיר לי פנים שוחקות״.

הגפרית — נסע ר׳ אלכסנדר סנדר אליו לשבת פ׳ דברים ולקח את איזיקל בנו אתו[*30].

כשהזמינו אז את הר״ר אלכסנדר סנדר לסאמבור לברית מילה לקח אתו את איזיקל בנו כדי שיכיר את ידידו וידידו של אביו; את רבה של סאמבור הרה״ג ר׳ יצחק חריף זצ״ל[31]. וכן הכירו עם הגאון ר׳ אברהם דוד מבוטשאטש זצ״ל[*31].

כשמלאו לר׳ יצחק איזיק שתים עשרה שנה התחיל אביו הר״ר אלכסנדר חש שדבריו של רבו החוזה הקדוש מלובלין, ששניהם; האב והבן, לא יוכלו להיות יחד — עומדים להתקיים. ובהתקרב חודש הצרות, חודש מנחם אב, התחיל מצוה אותו על דרכו שבעתיד. וכן צוהו שכאשר תמלאנה לו שלשים שנה ילבוש, בשבת, בגדים לבנים. והוסיף להגיד לו: בני, כאשר תגיע לרוב שנותיך, היינו כאשר תהיה בן שלשים וחמש[32] תניח שני זוגות תפילין; של רש״י ושל ר״ת — ביחד. ועם כניסת החודש גילה לו שהוא עומד לנסוע להונגריה והבן חש שלא יוסיף לראותו עוד ויבכה שבעה ימים ושבעה לילות וביקש ממנו: אנא אבא אל תסע. והר״ר אלכסנדר סנדר ענהו: בני כך נגזר מן השמים... ואין להרהר אחרי גזירותיו.

כאשר כבר הזכרתי, נפטר הר״ר אלכסנדר סנדר זצ״ל באויהעל

---

*30. ב„היכל הברכה" דברים (דף טז, ה) מביא מאמר יפה על הפסוק „רפאים יחשבו אף הם" ששמע מפיו בהיותו אצלו, עם אביו, במרחץ הנ״ל.

31. בהסכמתו על הספר „תולדות אברהם" להר״ר אברהם רבה של אילינוב בנו של הג״ר יצחק חריף: „ואני כשהייתי ילד קטן, בן יו״ד שנים הייתי עם אבי זצ״ל על ברית מילה והיה שם בנו (של הרב בעל „מגיד משנה" על „משנת חסידים") הרב הגאון החריף מו״ה יצחק שהיה אבד״ק סאמבור. וראיתי תארו כמלאך אלקים ופניו אנפי שכינתא נהירין באור זך מופלא".

*31 בספרו „נוצר חסד" על אבות (פרק ג, ה): „ואמר לי הגאון הקדוש מוהרא״ד מבוטשאטש בילדותי, בני אומר לך דרך ה׳". וכו׳.

32. אמר הכתב: גם במלים אלה חשים אנו כי עינים פקוחות היו לו לצדיק זה. כי במושג „רוב שנותיו של אדם" אנו מבינים שלשים ושש שנים. „ימי שנותינו בהם שבעים שנה" מחציתם — שלשים וחמש, רוב — שלשים ושש (וראה בהקדמת הספר „אור חדש" על מסכת פסחים לר׳ אלעזר קליר זצ״ל) אבל רבנו הרי״א לא זכה להגיע לשבעים כי הוא נפטר בן ס״ח. ורוב שנותיו היו באמת בשנת השלשים וחמש.

אשר בהונגריה במוצאי שבת כ"א מנ"א תקע"ח והספידו ידידו הרב דמתא, הר"ר משה טייטלבוים. ונקבר שם.

בנו הרי"א מספר: בשעה שגופו של אבא זצ"ל עוד היה מונח על המטה, טרם שנקבר, אמר לו הר"מ טייטלבוים שיתפלל על איזה גזירה שתיבטל וראו כי נזדעזע פעמים, כדרכו בחייו בשטחו בקשתו לפי ה׳ [33].

הנער יצחק אייזיק נשאר יתום מאביו אצל אם אלמנה עם שתי בנות שמהגימלה של 40% מהכנסת השחיטה התקיימו על לחם צר ומים לחץ ויחליט לנסוע לדודו, אחי אביו, הר"ר צבי לזידיצ׳וב שגם הוא, למרות החסידים הרבים שלו, לא היה מן האמידים ביותר [34]. וכך הסתובב מז. לק. ומק. לז. ולא היה מי שישגיח עליו ושילמוד עמו. אז החליט ללמוד לבדו בלי מורה ומלמד וכך ישב והגה בתורה; בנגלה ובנסתר — מתוך רעב, צער, עוני ומצוקה. מלבושיו היו קרועים ונעליו בלואים כי מהיכן תיקח האלמנה לעשות לו בגדים ונעלים חדשים ?.

בשבוע שחל בו חנוכה ישן דודו הר"ר צבי וחלם לו כי הוא נמצא במתיבתא דרקיע, בהיכלו של מרן ר׳ יוסף קארו בעל ה„בית יוסף" והש"ע זצ"ל. והוא רואה שם הרבה תלמידי חכמים; גם כאלה שהכירם עוד טרם שנפטרו לבית עולמם ובתוכם אחיו הר"ר אלכסנדר סנדר זצ"ל יושבים שם מסביב לשולחן ומתפלפלים במילי דאורייתא. והנה נדמה לו שמרן הבית יוסף אומר לו: ר׳ הירשלי זידיצ׳ובר. הננו מתכבדים אותו להגיד איזו דברי תורה. הצטדק הר"ר צבי ואמר: מרן הקדוש. כאן נמצאים גדולי תורה שכל ימיהם עסקו בנגלה שבתורה ואני עוסק על פי רוב בחכמת הח"ן, ואיני ראוי להרצות לפניהם. אבל מכיון ש„אין מסרבין לגדול" אגיד איזה רמז שבפרשת השבוע (פ׳ מקץ)

---

33. מגילת סתרים ע׳ י. וכבר הזכרתי לעיל (בעמוד 20) על איזה גזירה ביקש.

34. שמעתי מפי אבי זצ"ל ששמע מפי אביו שבהיותו כבן שבע־שמונה, ביקר הרר"צ מזידיצ׳וב בקומרנא ואביו כמחזיק המונופול למכירת מיצרכי עישון, שלח לו, על ידו, חפיסת טאבאק לעישון כמתנה, וזו היתה החפיסה הכי יקרה אז, היא עלתה 12 קרייצרים. כאשר מסרה לידי הרר"צ אמר לו: נער יקר. החזר נא חבילה יקרה זו לאביך ובקש ממנו שישלח לי במקומה שלש חבילות של ארבע קרייצרים כל אחת... כי לא הרשה לעצמו לוקסוס כזה, לעשן טאבאק כה יקר...

ממה שעלה בדעתי. כתוב „וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא במצרים בשבר אשר הם שוברים"[35] מלות „אשר הם שוברים" נראות לכאורה כמיותרות? ונראה לי בכוונת הפסוק: כי אם הם הביאו אליו את כל כספם וזהבם, ודאי שהיה ביניהם גם „אלילי כסף וזהב". ואיך היה יוסף רשאי לקבלם והרי הם אסורים בהנאה... אבל ההלכה אומרת שאם הגוי מבטל בעצמו את העבודה זרה שלו — ביטלה. וכיצד הוא מבטל? קוטע ראש חוטמה; ראש אזנה; ראש אצבעה[36] עד שהוא מוסרה לישראל. וזה שאומר הכתוב: „וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא במצרים" ורשאי היה ללקט הכל מכיון ש„בשבר אשר הם שוברים" ששברו אותם תחלה... מרן הב"י הודה לו על דבריו ואחר כך אמר לו: יושב כאן אחיו ר' אלכסנדר סנדר שביקש ממני לאמור לכבודו שהשאיר בן קטן בעולם העשיה ואין מי שישגיח עליו ללמדו תורה והוא מבקש מכב' שישגיח עליו. ובחלום קיבל הרר"צ על עצמו שישגיח עליו. ובהקיצו, שלח מיד בבוקר אחרי היתום, הנער אייזיקל, וסיפר לו את חלומו. מתחלה קבע אתו בעצמו שעורים, אחר כך שכר לו מלמד שלמד אתו, כדרך שלמדו אז — בהרבה פלפולים ובחריפות. ובפני עצמו הוסיף להגות בחכמת האמת[37].

וככל נער בתקופת המעבר, נתנסה אף הוא; כמו שהוא מספר בעצמו בזכרונותיו[38] בנסיונות קשים ולבו עליו דוי, עד שפעם אחת נכנס לבית הכנסת ביחידות ופתח את ארון הקודש ומעיין דמעותיו נפתח, ויבכה במר נפשו לאמור: שמרני אבי שבשמים שלא אכשל ח"ו ולא אתור אחרי לבבי ואחרי עיני... ומגודל צערו — התעלף. ואז נדמה לו כאילו קרא מישהוא לפניו את הכתיב[39]: „ואשלם נחומים לו ולאבליו" ומאז התגבר על כל המניעות והמכשולים ודרכו היתה ישרה לפניו...

במלאת לו שש עשרה שנה נערכה חתונתו בעיר פינטשוב שברוסיה

---

35. בראשית מז, יד.
36. ע"ז נג, א.
37. מהקדמת בנו הר"ר אליעזר צבי זצ"ל ל„זהר חי".
38. מגילת סתרים ע' יג.
39. ישעיה נז, יח.

הפולנית. ודודו הרר"צ מזידיטשוב הוליכו; במקום אביו זצ"ל, לחופה [40].

שם השיג שלימות נפשית. כי ישב והגה בתורה ממש יומם ולילה. והסתפק במעט שינה — כשעתיים במשך היממה השלימה. וביתר הדברים שהתורה נקנית בהם: „בחיי צער" [41] בחדר בלתי מוסק בקור החורף הקשה. ופעם כשנמצא בדכאון נפשי, מתוך הדחקות והעוני, חש איזו אור נפלא ושמחה יהתעלות עד שכל דכאונו עבר. שוב פעם כשחש בדכאון וכאילו נופל הוא מדרגתו החליט שעליו עוד להשתלם אצל צדיקי הדור ויסע להר"ר יהושע העשיל מאפטא זצ"ל, ושם, כפי שהוא מספר, קנה שלימות נפשית ממשית.

הוא נסע גם להצדיק ר' משה צבי מסאווראן זצ"ל. ומסופר שכאשר בא אליו בערב שבת קודש ומסר לו „פתקא" בצירוף פדיון כנהוג. כשבא לאחר השבת להיפרד ממנו. אמר לו הסאווראני: הידעתם, את הפתקא שלכם הטמנתי בתוך הזהר הקדוש... כאשר עזב הר' משה צבי את החדר הלך הררי"א והוציא את הפתקא מספר הזהר, כי לא היתה דעתו נוחה מתשומת לב זו [42].

כבר בפינטשוב רכש לו בהתנהגותו ובדרכיו הנעלים חבר ידידים, או תלמידים, שהתחברו אליו ללמוד יחד ולקבל ממנו דרכים ישרות. בין חסידי קומרנא הוותיקים ידוע היה הסיפר שקרוב לפטירתו של חותנו הרא"מ מפינטשוב בא, לאחת השבתות, הר"ר מאיר'ל מסטאבניץ זצ"ל, בעל „אור לשמים" לשבות את שבתו בפינטשוב. לשולחנו בליל שבת וכן ביום השבת הלכו הררי"א וחבריו ולסעודה השלישית לא הלך הר"ר אייזיק'ל אלא סעדה יחד עם חביריו-תלמידיו אחד מהם כן היה אצל הר"מ והוא שאלהו: ואיפה ר' אייזיק'ל? הוא יושב יחד עם תלמידיו ועורך אתם סעודה שלישית, ענהו. כאב הדבר לר"מ ואמר: כשהחמה מקדימה להאיר היא נעשה אחר כך כהה במקצת...

---

40. על סיבת האיחור בחתונתו הוא רומז ב„מגילת הסתרים" שלו (ע' יג): „בן שש עשרה נשאתי אשה זיווגי ממש מבחינת „רוח" שלי. ומחמת שעדיין לא היה בי „רוח" היה כמה מקטרגים על זיווג זה. ומחמת גודל תשובתי והתמדה בתורה — לא עבר זר בינינו". כלומר: התעורר קיטרוג עליו ומזאתנו רצה לבטל את ההתקשרות... אבל לבסוף נגמר הכל בכי טוב והחתונה התקיימה.

41. אבות פרק ו.

42. ר' „סיני" כרך מז, ע' רל. בדבריו של הרב ד"ר ח. י. ברל.

דבריו הגיעו לאזני הר׳ אייזיק׳ל ויאמר: חבל. אדם שמדת הדין מתוחה עליו יעסוק בענינים כה פחותי ערך... לא ארכו הימים ובעל „אור לשמים״ שבק לך חיים [43].

אחד מחביריו־תלמידיו נסע אליו אחר כך לקומרנא. וגם אחרי פטירתו נסע לבנו הצדיק הר״ר אליעזר צבי זצ״ל. פעם בהיותו אצלו בכה החבר הזה בכי רב ואמר: חבל חבל מאד שלא גליתי בעירנו מה היה אביכם זצ״ל. מה גדלה קדושתו ומה גבהה דרגתו. ואילו סיפרתי אז, לא היתה פינטשוב מניחה לו לעזוב אותה... הוא סיפר שנתן לו תקיעת כף שלא יספר עליו ועל מעשיו לאדם. דבר אחד הירשה לו לגלות והוא: שבשעת למדם יחד בגמרא אם נזכר שם שמו של אחד התנאים או האמוראים היה ר׳ אייזיק׳ל אומר: צורתו של תנא זה (או אמורא זה) היא כך וכך... כמובן שלא האמין לו. בראותו שאינו מאמין לדבריו, אמר לו: בחנני ונסני, רשום לפניך שמותיהם של אנשים שאתה מכירם ושהנך יודע שאין אני מכירם ואני אגיד לך על כל אחד מהם איך הוא נראה, מה הוא, תלמיד חכם או עם הארץ, עשיר או עני, גדול או קטן ירא שמים או לאו... הוא רשם לעצמו גליון שלם של שמות אבל הוסיף גם שמות פיקטיביים, אשר בדא מלבו. בהביאו רשימה זו לפניו אמר לו על כל אחד ואחד מהי צורתו, מעמדו, וכו׳ וכו׳. כשהגיע לשמות הפיקטיביים אמר לו אנשים אלו אינם קיימים [44].

בשהותו באפטא אצל הר׳ יהושע העשל זצ״ל נולדה לו בפינטשוב בתו הבכורה מרת הינדא שרה, אמו של הגאון והצדיק ר׳ אברהם מרדכי קלינגברג; האדמו״ר מדזיאלאשיץ — קראקא זצ״ל. ובאותה שנה נפטר חותנו הר״ר אברהם מרדכי זצ״ל. ונשאר שוב יחידי, עזוב בעולם. כי מלבד הפרנסה, החשיב הררי״א את חותנו זה כאחד ממוריו בחסידות, תורה ויראה [45]. ויסע ר׳ אייזיק׳ל לדודו לזידיטשוב ושם ישב כשלש שנים ודודו גזר עליו שיעקור את דירתו מפינטשוב ויתיישב בזידיצ׳וב כאשר חזר לפינטשוב שקל ההצעה בדעתו אבל מתוך שחש במין

---

43. שם ע׳ רכט. וכבר חשו חז״ל בדברים כאלו ואמרו (ב״ב עה, א): „שכל צדיק נכוה״ וכו׳.

44. מדברי בנו הר״ר אליעזר צבי זצ״ל בהקדמה ל„זהר חי״ ור׳ ב„סיני״ כרך נג ע׳ קעא.

45. מגילת סתרים ע׳ טו.

הארה מיוחדת שהביא אתו מזידיצ׳וב, החליט בדעתו: יעבור עלי מה, בעניני פרנסה! אני קובע דירתי בזידיצ׳וב.

בזידיצ׳וב נולדו לו שני הבנים הדגולים: הבכור, הוא הצדיק המקובל והת״ח הר׳ אלכסנדר סנדר זצ״ל שנפטר בלבוב בשבת קודש יא טבת תרי״ט בדמי ימיו ואביו התאבל עליו הרבה[41]. והשני, מי שמלא את מקומו אחריו בקומרנא הר״ר אליעזר צבי זצ״ל.

בזידיצ׳וב סבל דחקות שאין לשער עד שלא היתה לה לאשתו גיטלה ע״ה אפילו מהיכן לקנות נרות לשבת. והגיעו הדברים לידי כך שהילדים

---

41. על בנו זה מעיד עליו אביו הרריי״א בהקדמתו לפירושיו על המשניות: מעשה ארג, פני זקן ועצי עדן: „וכל זה מסרתי לבני חביבי (ענין „סוד הדיקנא״ והייחוד שראוי לכוון בשעת ההסתלקות מן העולם) איזה ימים קודם שנסע ממני לעיר לבוב ששם נסתלק. וכך הוה שנפטר בשבת שחרית בזמן קריאת שמע, יא טבת שנת „שלח מלאך לפניך״. ועשה כאשר צויתי עליו ומסר נפשו בטהרה. ולבי דוה עליו מאד שהיה עוסק בתורה כל ימיו מתוך יסורים מרורים וקבל באהבה. והיה צנוע יאורך רוח הצנע לכת, נפש יקרה תנצב״ה. והניח אהריו ברכה כתבים דברים יקרים בגפ״ת ובדברי אגדה ומוסר ובדברי ייחודים וקודם פטירתו, איזה ימים, רשם לעצמו הפסוק: ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו העולה אלף קי״ח וכך עולה פסוק היחוד שמע ישראל ה׳ וכו׳. ויש בו ששה תיבות כמו בפסוק הייחוד״. כן הוא מביא בהמשך דבריו: „ואמר על זה בני חביבי מוהר״ר אלכסנדר בן גיטל זללה״ה „שויתי השם לנגדי תמיד״ שתמיד שויתי שהשם עדיין מנגד לי, שעדיין לא השגתי השלימות להיות השם עומד לעיני, כי תמיד נראה לי שפגמתי וחסרתי את השם והוא מנגד לי, על זאת בטוח אני — „כי מימיני בל אמוט״. כי מי שהוא סובר בדעתו שכבר הוא שלם — בנקל ליפול...

הוא השאיר אחריו בן יקיר האדמו״ר ר׳ משה׳לי (ר׳ משה יעקב) סאפרין מאלטשטאדט. זצ״ל. צדיק, צנוע ומעלי, שייף ועייל שייף ונפיק וגריס באורייתא תדירא. ומפי אלה שזכרו אותו בהיותו גר עוד בקומרנא, שמעתי: שלא היה ישן במיטה כל ימות השבוע אלא ישב ועסק בתורה לילות כימים ואף את מלבושיו לא פשט כל ימות השבוע. וכשהיה עייף מאד הניח עצמו כשהוא לבוש, על הספה, לנוח שעה קלה וחזר ללימודיו. ושתי בנות: האחת היא אמו של מורי ורבי הגאון והצדיק הר״ר אלטר שלום דוד צוקרברג הי״ד רב אב״ד בקומרנא בהר״ר יעקב קופל צוקרברג איש פרעמיסלא שאביו נפטר בצפת. (ר׳ יעקב קופל הנ״ל נפטר ג״כ בדמי ימיו ואשתו נשאה אחר כך את הרה״ג ר׳ אהרן שמעלנער אבד״ק נאווריע. ובנם — הג״ר זיידא מאיר שמעלנר ז״ל אב״ד דורוהוי ואח״כ רבה של בוטושאן ובסוף ימיו בארה״ב ונפטר שם). ובתו השניה היתה אשתו של הצדיק הר״ר אשר רובין זצ״ל רב ואדמו״ר בקולבאסוב. וזוכרני אותו מביקוריו

בכו בחוץ שאין להם לחם לאכול. כי הוא לא גילה לדודו על מצוקתו החומרית, ושמח ליהנות מזיו אור תורתו. כשנודע הדבר לדודו, כינס את טובי הקהל וביקש מהם לקבל את הר״ר איזיקל לדיין ופוסק בזידיצ׳וב ומאז מצויה היתה לו פרנסתו, אבל בצמצום רב.

בשנת תקצ״א (בי״א בתמוז) נפטר דודו מורו ורבו הר״ר צבי מזידיצ׳וב זצ״ל. אז החליט הרי״א לשוב לעיר חזקת אבותיו, למקום שאמו עם שתי בנותיה גרות שם; לקומרנא. ואף על פי שביקשו ממנו ידידיו מערים שונות להתישב בעירם, לא אבה שמוע להם. כי אמר: אני, שרשי בקומרנא[42]. ובאמת, כאן עלה ונתעלה, מכאן הפיץ ריח ניחוחו, אורו, תורתו וברכתו — לעולם. כאן כתב את ספריו הדגולים; הן אלו שבנגלה והן אלו שבתורת הח״ן. וכשאנו מעיינים בהם (כוונתי לספריו שבנגלה, כי אלו שבנסתר מהווים אוצרות אשר ערכם יודע להעריך הבקיא בח״ן) חשים אנו גודל חילו באורייתא. דרכיו — דרכי הגיון וסברא ישרה ללא פלפולים חריפים הנאמרים דרך אגב („איידי דאתי לידן נימא בה מילתא״) שאין בהם לברר דין לאמיתו... ולא זה בלבד אלא שגם ביאוריו הקצרים על איזה משנה מהמשניות מהווים פנינים בדרכי הפרשנות ההגיונית.

אזכיר דוגמאות אחדות: בביאורו למשניות, במשנה הראשונה למסכת ברכות: „מאימתי קורין שמע בערבין, — מחמת פירסום מצוות קריאת שמע ושיגורה בפי כל המון עם, לא ביאר התנא חיובה של קריאת שמע, וסמך אקרא, והתחיל: מאימתי קורין, כי הקריאה בעצמה כבר נתפרסמה ושגור(ה)״.

במשנה השניה: „ר׳ יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בג׳ שעות״. התויו״ט אומר על כך: „ואע״ג דבסוף פרק י״ד וריש פרק י״ח דשבת פסקו דלא כמא״ד כל ישראל בני מלכים

בקומרנא שתפלתו היתה באש להבת שלהבת.

בנו של הר״ר משה׳לי היה האדמו״ר הר״ר אלתר ישכר סאפרין הי״ד מאלטשטאדט. ועוד בן היה לו, הר״ר זיידא חיים סאפרין, חתנו של מו״ר הנ״ל. הוא היה אדמו״ר בפשמישל עד ביאתם של הנאצים שר״י לפשמישל, בער״ה שנת ת״ש. ובראש השנה הוציאו הנאצים אותו ואת בנו יחידו ורצחום נפש. ה׳ ינקום דמם.

42. כך כותב בנו הר״ר אליעזר צבי זצ״ל בהקדמתו ל„זהר חי״.

הם? כבר כתב הר"י דהכא שאני דהואיל ועדיין זמו קימה למקצת — יוצא בדיעבד. רבנו זצ"ל כותב: „שכן דרך בני מלכים — ושרים רבים מישראל, והיאך הם יוצאים ידי ק"ש, דהא רובן ככולן צדיקים? אלא ודאי קבלה להם שזהו עדיין זמן קימה"...

בנוגע למחלוקת הפוסקים אם השעות הנאמרות בש"ס הן זמניות או שוות. הוא מוכיח שההלכה כדברי הזהר ואלה מהפוסקים שהשעות הן „שוות"; לא לפי גודל ואורך היום והלילה; בניגוד לדברי הרמב"ם הפוסק שהשעות הן „זמניות". והוא אומר: שוה בדעתך: בחורף (שהיום אינו אלא כשמונה שעות) תהיה השעה פחותה לגבי הקיץ (שהיום הוא כשש עשרה שעות) כמחציתה. ואם אנו אומרים: „אדם טועה שתי שעות" נמצא שבקיץ הטעות הוא בארבע שעות כלפי החורף.... והיאך ייתכן להגיד שבחורף שתי השעות הן שעה אחת לעומת ימי הקיץ שהן ארבע שעות?... אלא ודאי כל השעות שהיום לווה מן הלילה, אמנם דינן כיום. ושהלילה לווה מן היום — כלילה. לענין שבת אבל לעניין אכילת חמץ בערב פסח, ק"ש ותפלה ו„טעות" אנו חושבין כאילו היום מתחיל בשעה שש בבוקר והלילה בשש בערב. (ואם זמן ק"ש הוא עד שלש שעות הרי פירוש הדבר: שיכולים; בין בקיץ ובין בחורף לקרוא עד שעה 9 לפי השעון).

דוגמא מעניינת מספרו בהלכה (שהופיע בשנים האחרונות ע"י ידידי הר' אברהם אביש זיס: „שולחן הטהור" עם „זר זהב") „יזהר שלא ליקח טלית חברו בלא דעת חברו. ואם עבר ולקח, לא יברך עליו" בניגוד לדברי מרן בש"ע. וב„זרו הזהב" הוא מסביר למה הוא פוסק כך: „דרוב העולם מקפידים. ובפרט מי שיש לו טלית נאה... ועוד: על עצם הדין יש לתמוה, דמאי דניחא ליה לאינש למיעבד מצוה בממוניה, היינו דוקא במצוה דרמיה עליה דחבריה כגון: אתרוג, תפילין, סוכה וכדומה. אבל במלבוש החביב עליו, והתורה לא רמיא חיובא כלל ללבוש ציצית כי ציצית חובת הטלית, למה יקח את של חברו בחנם? ולכן יזהר מאד. כי לדעתי קרוב לגזל הוא ולא מצוה"... (אמר הכותב: בעל ערוך השלחן, כחמשים ששים שנה אחריו כתב קרוב לדברים הללו).

בספריו שבנסתר הוא מתכוון להחדיר לעולם תחושת האור הגנוז שבאוצר החיים של התורה והוא חש שהמלאך מכה על ראשו ואומר לו: גדל! ו„גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו"...

השנים הראשונות בקומרנא היו שנים של עוני, דחקות, סבל גופני ונפשי. מלבד צער גידול בנים (בנו הר׳ אלכסנדר היה חלוש מטבעו והבן השני הר״ר אליעזר צבי, חלה בשיתוק ילדים. הררי״א לקחו אתו לבעלז להר״ר שלום זצ״ל שכידוע ממשש היה את האבר הנגוע וסר משם המחלה. כאשר מישש הר׳ שלום את הילד אליעזר צבי, הוציא אביו הררי״א קופסת הטבק מכיסו פתח אותו והוציא כביכול קמצוץ להריח, אבל הסתכל בינתים על תנועותיו של הר׳ שלום כדי להשיג את הפעולות והכוונות שר׳ שלום משתמש בהן, חש בכך הר׳ שלום והרים ידו מן הילד. אמר לו: ילד! תבוא אלי בלא אביך... וכך נשארה ידו השמאלית של ר׳ אליעזר צבי משותקת למחצה עד פטירתו)[43]. בייחוד היתה לו חולשת דעת מהיחס שהתיחסו אליו זקני החסידים. שהרי מצא שם אחד מגדולי חסידי לובלין ששנותיו — פי שלש משנותיו הוא, מי שהיה חשוב אצל החוזה, הלא הוא דודי זקיני הר״ר יהושע העשל תאומים פרנקל[44], בנו של רבנו ברוך תאומים פרנקל מלייפניק; בעל „ברוך טעם" וגיסו של הר״ר חיים מצאנז; המקובל הזקן ר׳ אשר מברודי שכאשר התחבר לחסידים (הוא הביא בזמנו את הר׳ מיכלי המגיד, אחיו של הר״ר מאיר׳ל מפראמישליאן, לקומרנא כי ברח ממשפחתו המתנגדית והתחבר אליו) קרעו הוריו את בגדיהם והתאבלו עליו כעל נפטר[45]; הר׳ מיכלי המגיד; רב העיר בן בתו של הנודע ביהודה ועוד. וכמובן זקנים הללו לא רצו לקבל עליהם מרותו של אברך בן עשרים וכמה, ויהיה אשר יהיה...

ויותר שרבנו החשיב אותו — יותר צער היה לו מיחסו אליו. ופעם ישבו זקני החסידים ור׳ יהושע העשל בראשם וישוחחו מהלובלינאי ומשאר צדיקים ור׳ אייזיק׳ל מאד חשקה נפשו לשמוע שיחה נעלה זו אבל דו״ז הר׳ יהושע העשל אמר לו: אברך! אם אתה רוצה להיות נוכח — עליך להביא רביעית יי״ש לתיקון [כמנהגם של החסידים הוותיקים]. ופרוטה לפורטה לא היתה לו. מה עשה? הלך ונתן את

---

43. שמעתי מאבא זצ״ל.

44. סבתי; סבתה של אמי ע״ה, מרת חיה׳לי, בתו של ה„ברוך טעם" היתה אשתו של סבי הר׳ ישעיה׳לי שיף; בנו של הג״ר זאב דוב שיף (בעל „מנחת זכרון" על מס׳ עירובין).

45. שמעתי מפי נכדו ר׳ יהודה הירש היילברג ע״ה.

אבנטו במשכון אצל בעל המזיגה והביא את רביעית היי"ש הדרוש...

בספר הזכרונות שלו "מגילת סתרים"[46] רשם רבנו לעצמו: "שנת תר"ה ט"ת אדר שני, נטלתי את ידי וברכתי איזה שבח ולא יכלתי לקום עדיין מחולשת כוחי. ועשיתי ויחדתי ייחוד והתקשרתי בנפש מרן אלקי האר"י ומהדבקות זו נפלה עלי תרדמה וראיתי כמה נפשות עד שנפל עלי אימה ופחד — ועליתי עוד וראיתי את ר' יהושע העשל דפה (הר' יהושע העשל זצ"ל נפטר ה' תמוז תר"ג) וצעקתי: ר' יהושע העשל! עד שנשמע קולי לבני ביתי. ואמר לי שהוא בטוב. ושאלתי אותו מפני מה חלק עלי? ומאיזה סיבה. ואמר לי: שפעם אחת שמע דרשה מאיזה אינש דלא מעלי ומזה נכנס בו ניצוץ רע והטה לבו לחלוק עלי. ואחר כך נתקשרתי עמו באהבה וחבה ונפל עלי פחד ורעש גדול ונתעבר בי[47] והקיצותי".

כן הוא רושם לעצמו באחת מזכרונותיו[48]: "והיה לי ביום חולשת דעת גדולה על — — שכחתי שם אלקי, שכל אלו הדברים הם הבל וריק לצער עצמי על חסרון הפרנסה ועל טלטול הגוף, שאני היום כאן ומחר בקבר ליתן דין וחשבון לפני מלך עליון ועיקר הצער היה לי להצטער על חסרון וירידת קודש עליון השכינה שזה צער שאין גדול ממנו. וחסרון עצים הם חסרון צדיק יסוד עולם עליון ותפארת. אוי לי ואבוי. שח"ו עוונותי הרבים גרמו לי להפריד הייחוד ולהפריד נפשי מייחוד השכינה..."

בשנת תקצ"ה נפטרה עליו אמו הרבנית חנה ע"ה ומנוחתה כבוד בקומרנא.

שתי אחיותיו של רבנו נישאו לתלמידי חכמים, חסידים ויראים: האחד ר' ברוך עפשטיין מעיר זוראבנו. הכרתי את בנו (מי שהיה המוהל שלי) הר' אברהם משה עפשטין זצ"ל; משמש בקודש אצל בנו הר"ר אליעזר צבי זצ"ל ואחריו אצל נכדו הר"ר יעקב משה זצ"ל. הוא היה צדיק בדרכיו וחסיד במעשיו. ביחוד הצטיין במדת הצדקה ומתן בסתר, וזוכרני שעקבתי אחריו; בהיותי ילד, כיצד הוא מעמיד את קופסת הטאביקה שלו ובא עני בן טובים והוציא משם, יחד עם קמצוץ

46. עמ' טו.

47. על ענין ה"עיבור" ר' בס' החזיונות לר"ח ויטאל זי"ע.

48. עמ' טז.

הטאביקה, מטבע הגונה והוא עשה עצמו כאינו רואה[49]. וגיסו השני היה ר׳ אברהם בר׳ אשר ספרין המובא לברכה בסוף ביאורו בחומש ס׳ דברים: „ויזכר לטובה שם הרבני המופלג בתו״ח המשתדל בהוצאת ספרי דבי רב כש״ת מו״ה אברהם ספרין בהרב החסיד המפורסם מו״ה אשר חתן הרב הצדיק הקדוש מו״ה אלכסנדר ז״ל אב״ד דקאמארנא אביו של רבנו המחבר שליט״א[50]״. הוא שימש את רבנו כל ימיו.

כנזכר, היתה לרבנו זצ״ל גם בת שנולדה עוד בפינצ׳וב ושמה הינדה שרה. כשעבר פעם רבנו דרך קראקא ראה את הצעיר ר׳ מנשה יעקב לבית קלינגברג ויאמר לאביו: צעיר זה מוצא חן בעיני והייתי לוקח אותו לחתן לבתי שתחיה. כמובן שאביו הסכים לכך ומזווג זה נולדו הבנים הדגולים; האחד הגאון והצדיק המפורסם הר״ר אברהם מרדכי קלינגברג; האדמו״ר מדזיאלישיץ — קראקא. וסבו מביא ממנו ב„אוצר החיים״ פרשת שופטים[51], דבר יקר שאמר בהיותו צעיר לימים: „ואמר לי נכדי המשכיל אברהם מרדכי בן בתי תחי׳ שזה סוד „ויקח יעקב אבן וירימה״ מספרו כתר. וכן הוא חסר על פי המסורה. — והם דברי טעם של ילד חכם״. והר׳ אלכסנדר צבי קלינגברג רבה של סוואליווע. המו״ל והמפרסם מדבריו בס׳ „זכרון דברים״ חלק ב׳.

בשנים הראשונות לבואו מתפלל היה רבנו בבית הכנסת הגדול שבעיר שבו התפללו: מרן בעל ה„פרי מגדים״; הר״ר אלימלך מליזנסק והר״ר משה ליב מסאסוב (שבתיקון חצות שלו העיר את לב נשי העיר לנדב את היהלומים שבשביסי השבת שלהן לגמור את הכיפה שעל בית הכנסת). והנה הרשו הגבאים לעצמם לצייר דמויות של אריות על גבי ארון הקודש וכן רכשו מנורת פליז גדולה שעמדה על ארבע רגלים בצורת אריות רובצים. מאז עזב רבנו את בית הכנסת[52] והשתדל להקים

---

49. נכדיו הם: הר׳ ברוך הכהן קליינפלד והר׳ יהושע עפשטין הי״ו שניהם בארה״ב.

50. הם דברי המגיה הר׳ שלמה זלמן בר׳ נחום; בלומנפלד, מקאזאווע. מטובי המקובלים וחסידי רבנו זצ״ל. בני הר׳ אברהם היו ר׳ שמואל זיינוול ור׳ אלכסנדר ספרין (ר׳ סנדר גבאי).

51. דברים דף ק״ו ע״ב. בנו היה הגאון והצדיק; מגדולי המקובלים וקדושי עליונים הר״ר שם קלינגברג הי״ד אדמו״ר בקראקא. ובנו הה״צ ר׳ משה קלינגברג שליט״א הוציא מעט מכתביו.

52. ר׳ באוצר החיים פ׳ יתרו (שמות דף קל״ג) בתשובה שהשיב להר״ר שמואל הלר מצפת, בפסוק: „לא תעשון אתי אלהי כסף״.

בית מדרש משלו, שנבנה במשך כמה שנים ונגמר בשנת תרכ״ה. הוא גם נדב שסי״ם אחדים לבית מדרשו, רמב״ם, טורים ואלפסי גדולים ובהם הרבה הערות בכתב ידו. כן נדב מקראות גדולות דפוס ויניציה ש״ד [53].

אף על פי שכבר כיהן באדמו״רות ושמעו יצא לשבח ולתהלה, נסע לבקר צדיקי דורו ולהכיר אותם. כך ביקר ברופשיץ אצל רבנו נפתלי זצ״ל [54]; בפרמישליאן, אצל „גלוי העינים" הר״ר מאיר׳ל זצ״ל; אצל רבנו ישראל מרוז׳ין בעברו לסאדיגורא; אצל הר״ר אשר מרופשיץ; וביחוד אצל בן דודו הרי״א מזדיצ׳וב. ואעפ״י שלפעמים הביקור גרם לו חולשת דעת וצער נפשי עד שלפעמים התבטא כאילו הוא מתנגד לדרכם... ברם כבר מילתו אמורה: „ואני השפל בעצמי כשאני צריך לדבר לפעמים על איזה איש או הרבה אנשים מאיזה כת שהיא, הוא רק להמתקת הדינים ולהסיר גזירה רעה. וכבר גיליתי לכל חבירי; כשישמעו שאני׳ מוציא מפי איזה דבור קשה אל יאמינו לי ואל יעשה שום רושם בלבם. כי הוא לאיזה ענין פנימי להסיר חרון אף וכעס. וכשישמעו שאני מדבר טובה על איש ידעו שהיא אמת ברורה" [55].

מעין דבר כזה קרה לו עם רבנו קדוש ישראל, גלוי העינים, הר״ר מאיר׳ל מפרמישליאן שבין וותיקי חסידי קומרנא מתהלכת אגדה שפעם בחורף, בא רבנו לפרמישליאן, ביום חמישי אחר הצהרים, כשרבי מאיר׳ל מונה וסופר חבילות העצים שקנה מן האכרים ובעוד הוא עומד בחצרו ומונה החבילות, מודיעים לו שהר״ר אייזיק׳ל מקומרנא בא. חשבונותיו נתבלבלו, ובלב התחילה טינה, ר׳ מאיר׳ל עוזב את האכרים עם העצים ונכנס לביתו. הקור היה חזק מאד. ר׳ מאיר׳ל שכל כולו היה דק מן

---

53. שמעתי מפי הישיש ר׳ קופל שריבר ע״ה שכאשר חגג חנוכת בית מדרשו שאלו אחד למה בנה קירות כל כך עבים? (עביים היה כמטר שלם) ויען רבנו: בעוד שלשים שנה יוודע לך הדבר. בעוד שלשים שנה; בשנת תרנ״ה פרצה השריפה הגדולה שאכלה למעלה מחצי בתי העיר ובתוכם גם בית מדרשו, ואלמלא הקירות העבים היו צריכים לבנות הכל מחדש. ומכיון שהקירות נשארו לא הצטרכו אלא לעשות לו גג חדש, רצפה וחלונות.

54. בזהר חי פ׳ ויחי: „וכך ראיתי למו״ר רבנו הקדוש מו״ה נפתלי מרופשיץ, שבכל דבריו היו יחודים שכליות נפלאות עד שהייתי מרעיד עליהם".

55. זהר חי פ׳ יתרו.

הדק, וקבץ ממזחלה למזחלה של האכרים — חם היה לו ולא חש בקור... אך תוך כדי שיחה נתחממו הלבבות ור' איזיק'ל נפרד מר' מאיר'ל [56]...

עברו שנים, היחסים היו לפעמים מתוחים לפעמים תקינים. והנה רבנו זצ"ל נוסע בשילהי אייר תר"י ובדרכו הוא מתחיל לדבר דברים חריפים נגד הר"ר מאיר'ל, המה נוסעים — והנה עומד על פרשת דרכים עני אחד, צולע על רגליו, מדדה על קביים ומבקש שיעלו אותו על העגלה. רבנו, כשרק ראה אותו, אמר לנסוע הלאה ולא להעלותו, העני הזה צועק אחריו: כזהו צדיק?... שרואה עני צולע ואינו עוזר לו. צדיק אחד ישנו והוא הרבי ר' מאיר'ל מפרמישליאן... ורבנו שוב מתחיל לדבר שלא בשבחו של הרר"מ. כשהגיעו לכפר הסמוך ובעל העגלה רוצה להעמיד את הסוסים על יד בית המזיגה שבכפר, והנה העני הזה כבר מחכה שם.. ושוב חוזר הענין: ר' איזיק'ל מאיץ בבעל העגלה לברוח. והוא צועק אחריו: אין צדיק אלא הר"ר מאיר'ל מפרמישליאן... בבואו העירה שמטרתו היתה שמה, הוא מוסר מודעה לרבה של העיר שקיבל פניו, ומביע צערו על שלחינם דיבר סרה על צדיק יסוד עולם. וכי כוונתו היתה לטובה. גם בשבת הביע דברים אלו לפני רבים. במוצאי שבת רשם לו רבנו על הדף החלק של הגמרא שלמד בה: „היום ביום שבת קודש נפטר הצדיק הר"ר מאיר מפרמישליאן... ביום א' באה השמועה שר' מאיר'ל חלה ביום ו' כ"ח אייר ונפטר בשבת כ"ט בו. כשראה אנשים מתלחשים סביבו, אמר להם: מה לכם מתלחשים? צאו וראו מה שרשום בגמרא פלונית... וגילה להם שמה שדיבר סרה על ר' מאיר"ל היה כדי להסיר ממנו את הקיטרוג... [57].

---

56. ר' נפתלי בן מנחם „בין פרמישליאן וקומרנא ברעש גדול" ב„הצפה" ז' שבט תשכ"ג.

57. „היכל הברכה" בפ' נצבים: „יש צדיקים כשרואין דינים גדולים, אזי מגלים לאנשים הקרובים ומודיעים להם: כל מה שאני מדבר דברים חדים ברעש — תדעו שהיא כוונה נסתרה, — ופעם אחת הייתי בעיר אחת וראיתי וכו' ואמרתי לאנשים שלי וכו' ובהיותי על הדרך ולא היו על העגלה אלא האנשים שלנו שידעו דרכי. ודיברתי ברעש גדול דבורים על איזה צדיק לערך חצי פרסה, ואחר כך בא איש אחד ואמר וכו' ונעלם תיכף וכו' והבנתי שאין להשיב. ויך לבי מאד שעל חנם דברתי דיבורים על צדיק. וכשבאתי לעיר בליל ה' אמרתי לרב דלשם: הוי על חנם דברתי דיבורים רעים על צדיק ובאמת היתה כוונתי לטובה, ולא עלה

מעין דבר כזה קרה לו עם הגאון הצדיק מרן רבנו חיים מצאנז, זצ"ל בעל "דברי חיים" זצ"ל:

בליל ראש השנה כשערך רבנו את השולחן, בשעה מאוחרת בלילה, ומאות אורחים מסובים לשולחנו, קם פתאום רבנו הרי"א ואמר: "חיים חיים! יכולני לעשות ממך גל של עצמות, אבל מכיון אינך שרוי בלי אשה, מוכרחים כל המלאכים והשרפים להסכים שתהיה לך שנה טובה ומתוקה" והתיישב. פחד נפל על החסידים שהסבו לשלחנו ולא ידעו למי הוא מתכוון.

ליום כפור בא לקומרנא אחד מחסידיו שלראש השנה היה נוסע לצאנז וסיפר: בליל ראש השנה, כשישבנו על יד שולחנו של הרר"ח, קם פתאום ר' חיים ואמר: "יצחק אייזיק יצחק אייזיק: יכולני לעשות ממך גל של עצמות. אבל מכיון ש"מרא דיחודא" אתה, מוכרחים כל המלאכים והשרפים להסכים שתהיה לך שנה טובה ומתוקה" [58].

האם אין לקשר דבר זה עם ענין "התרנגולים הגדולים" שרבנו זצ"ל אסר אותם והכריז עליהם שהם עופות טמאים. ועורר עליו מחלוקת גדולה ואיומה?... אמנם בין המצדדים לאסרם היה גם הר"ר חיים מצאנז [59], אבל אופיינית היא אחת התשובות הנמצאות בספר "שו"ת

בידי. ובכל יום השבת נתתי תודה לפני רבים שיש לי מכאוב גדול על זה. ובליל מוצאי שבת כתבתי על דף גמרא שלו: "היום ביום שבת נפטר צדיק פלוני" וביום א' באה השמועה לעיר, שנחלה ביום וא"ו ונסתלק ביום שבת. — — — ואמרתי להם: אחיי. תראו ותודו לי שלא דברתי חלילה להרע, אלא לטובה גדולה היה כוונתי"...

ידידי מר בן מנחם מזכיר שיש אומרים שהכוונה היא על הרוז'ינאי שנפטר ביום ג' מרחשוון תרי"א, אבל אני שמעתי סיפור זה עוד בילדותי בקומרנא; וברור לי שכוונתו על הרר"מ. וייתכן שאחד המספרים, הוא או אביו, השתתפו בנסיעה זו.

58. שמעתי מפי ידידי הר' אליעזר לבי"א הי"ו ששמע סיפור זה מפיו של מרן הר"ר יעקב משה זצ"ל; האדמו"ר האמצעי בקומרנא.

59. הגאון ר' יוסף שאול נטנזון בשואל ומשיב (מהדו"ג, ח"א סימן קמט) מתיר. וכן הגאון ר' אברהם תאומים בעל חסד לאברהם. ור' משה תאומים בשו"ת "דבר משה" (סימן ד') מתיר בהחלט. לעומתם: הגאון ר' שמואל העלר מצפת, אוסרם וכן הג"ר יעקב יוקל עטטלינגר מהמברג. עניין זה מירר את חייו של מרן ורבים שרדפוהו אז... גם בדברי חיים (ח"ב, יו"ד סו"ס מ"ה) — נוטה לאסור.

הרי״ם״ [60] התשובה היא מהרי״ם לר״ח מצאנז זצ״ל: השאלה אינה מפורשת אבל מתוך התשובה מובנת השאלה: הרי״ם כותב לו בין השאר: „אמנם גם לדעתי ישנו היתר לאכול תרנגולים אלה. אבל להרעיש על האוסרין א״י (איני יכול) כי בענין המסורת קצרו הרבה״... אמור מכאן רבי חיים מצאנז חוזר בו, מאיזו נימוק שהוא — מאיסורו, ונוטה להתירם. והוא פונה לבעל חידושי הרי״ם הוא רבנו יצחק מאיר מגור להרעיש עולמות נגד האוסר. והרי״ם עונה לו שאינו יכול לעשות כדבריו....

ומעניין הדבר: אחרי פטירתו של רבנו הרי״א נסע בנו ממלא מקומו הר״ר אליעזר צבי זצ״ל לצאנז. (אמנם עוד בחיי אביו היה „בהסתר פנים״ בצאנז, ועל כך עוד יבא) חיבק אותו הרר ואמר לו: הרבי מקומרנא, הידעתם כי „דורש טוב״ הייתי לאביכם כל ימי?... [61].

גם למרות האהבה העזה שהיה בינו לבין בן דודו הררי״א מזידיצ׳וב, היתה לפעמים מתיחות ביניהם. וחסידים מספרים שפעם אחת, בימי נעוריהם של שני צדיקי עולם אלו (כי שניהם כמעט בני גיל אחד היו) בא הרי״א מזידיצ׳וב לשבות בסיגעט. לשבת זו נזדמן גם מרן הרי״א מקומרנא. לסעודה השלישית נכנסו כשני מנינים יהודים לביתו של דיין המקום, ששם התאכסן הזידיצ׳ובי וישבו עמו אל השולחן. לא יצאה שעה קלה והגיעה השמועה שהקומרנאי פתח לערוך את השולחן באכסנייתו, מיד עזבו כל האורחים; יחד עם הדיין, את שולחנו של של „הנכד״ ר׳ יצחק איזיק והלכו אל שולחנו של הרבי מקומרנא. חלשה דעתו של ר׳ יצחק איזיק אך כבש את עלבונו בלבו ואף הוא נתלווה אל ההולכים לשולחנו של הרבי מקומרנא. אבל באזני הדיין לחש: הוא עוד יבא אלי ויחכה על יד דלתי...

כשנודע, אחר כך שמו של רבי יצחק איזיק מזידיצ׳וב ואלפי חסידים נסעו אליו — קרה שר׳ איזיק׳ל מקומרנא חלם חלום נורא; ראה דינים שהתעוררו עליו. וכי עליו לנסוע לאחד מצדיקי הדור ולהכניע את עצמו לפניו, וזו הדרך היחידה לבטל מעליו דיני קשיא... אמר רבנו

---

60. שו״ת הרי״ם (הוצאת י. ל. אלתר. תל אביב תשכ״א) עמ׳ לב, תשובה ח׳. (לתשובה זו וכן להערה הפנה את לבי ידידי ה״ר אליעזר לבי״א הי״ו).

61. מפי הנ״ל.

בלבו: אם לנסוע לצדיק — אסע לזידיצ׳וב. מיד צוה לרתום עגלה ולנסוע לזידיצ׳וב בעצם הלילה. הדרכים הבלתי כבושות שמקומרנא לזידיצ׳וב (כבישים פולניים) היו משובשות, והנסיעה נמשכה זמן רב. כשהגיע; בשלש אחר חצות היום לביתו של הרי״א, מצא את בן דודו ורבו ישן שינת צהרים. התחיל רבנו לטייל בחדרים, מחכה ליד הדלת אולי יקיץ.

אז התבטא: גחלתי לא תיכבה עד ביאת הגואל צדק, אולם לבן דודי לא יהיה יורש כסאו אחריו[62]..... אבל, אלמלא התעלות המוחין שלו — היה נשבר מרוב הרדיפות[62*].

ואף על פי כן אהבה אמיתית וחזקה שררה בין שני צדיקי עולם אלו:

---

62. שמעתי מפי ידידי ר אברהם אביש זיס הי״ו.

*62. בכלל, סבל רבנו מרדיפות ועלבונות מאנשים „רודפים־לשם־שמים״, כביכול (שעליהם אמר הגאון ר׳ שמואל סלנטר זצ״ל: שהם „רודפים״ בעצם ו„לשם־שמים״ — במקרה...) כשאסר את „תרגגולי־קובריץ״ ובייחוד כשפירסם בפירושו למשניות פסקו שהשעות אינן „שעות זמניות״ כמקובל אצל רוב הפוסקים, אלא שוות תמיד וחושבים תמיד הן לענין ק״ש והן לענין אכילת חמץ בערב פסח — שליש היום שעה 10 לפה״צ (שליש מ־6 בבוקר עד 6 בערב). וידי״נ הרה״ג ר׳ אפרים אשר הלוי רוטנברג הי״ו; רב בקהלת „נר ישראל״ בלוס אנגעלעס קאל, מגזע קדושים, חסידי קומרנא כתב לי: בעת ההיא שלח אחד לרבנו הגרא״י מכתבים מלאים בזיונות וגידופים. שברובם הגיעו לידי בנו הר׳ אליעזר צבי זצ״ל ולא מסרם לידו. פעם אחת נכנס הר׳ אליעזר צבי זצ״ל לאביו ומצאוהו קורא אגרת ובוכה. על שאלתו משום מה בכיה זו? ענה: ראה בני מה שכותבים עלי! קוראים אותי „זקן ממרא״ ושאר כינויים של גנאי — ייתכן שבאמת כן הוא... ועל דא קא בכינא. לקח בנו את המכתב ממנו וקיבץ עשרה אברכים מחסידי אביו והם עלו לעזרת־נשים של בית מדרשו, תקעו בשופר ונידו את כותב המכתבים. לא ארכו הימים ונתקבלו מכתבים מקרובי האיש ומבני ביתו המבקשים שרבנו ימחול לאיש ההוא על הבזיונות ועל הגידופים. בנו, שלבו עליו דוי על צערו של אביו אמר: אבא! על כגון דא אינך רשאי למחול... וסוף דבר: הנ״ל מת מרקבון איבריו ופרידתם... וידוע סופו של „רב״ אחד מ״פ... שהתנפל עליו בהיותו בזידיצ׳וב על יום הזכרון של דודו התפארת צבי זצ״ל, וי״א תמוז חל אז בועש״ק ונשאר לשבות שם — על אסרו העופות... ושמעתי מפי אבא זצ״ל שר׳ ישראל טייכר ע״ה סיפר לו מה ששמע פעם מפיו של רבנו הר״ר יחזקאל שרגא ה״ש משיניווא זצ״ל בשוחחו על הצדיקים הנרדפים חנם והזכיר ביניהם את רבנו הר״ר אייזיקל מקומרנא באמרו: אותו הרדיפוהו מנוחה... והרי גדול היה צדיק זה, גדול למעלה מהשגת אנוש...

כשנולד נכדו, מי שמלא מקום בנו הר׳ אליעזר צבי; הר׳ יעקב משה זצ״ל (ה׳ תמוז תרכ״א) כיבד את בן דודו, הר״ר יצחק איזיק מזידיצ׳וב בסנדקאות: והוא כשגילה את פני הילד אמר: בר מזל גדול יהיה קטן זה ו„בעל בכי״ וכל פעם שירצה לבקש מה׳ דבר יוכל לפתוח שערי דמעותיו ולשפוך נפשו לפניו ושערי דמעות לא ננעלו...[63].

כשהוא מזכירו בספרו „נתיב מצוותיך״ הוא מזכירו ביראת הכבוד מאד נעלה: „אמר לי אחי כתר ראשי, בבת עיני, אהבת לבבי, שרש יחידתי, הרב הצדיק מוהר״ר יצחק איזיק מזידיצ׳וב״ [64].

בנוגע לנסיעתו אל הרוזינאי — שמעתי מפיו של ר׳ נחום שו״ב, שאביו היה נוכח בפגישה זו בזה״ל:

שמו של הצדיק הרוז׳ינאי מפורסם היה בגליציה גם קודם שעבר מרוסיה לסאדיגורא ורבים מצדיקי הדור השתוקקו להכירו פנים אל פנים, אבל נבצר מהם הדבר בשל ריחוק המקום והצורך בפאספורטים מיוחדים לנסוע לרוסיה. ברם: לכשהתפרסם דבר עברו לסאדיגורא, אשר בבוקובינה המאוחדת עם גליציה — ביקרוהו גדולי האדמו״רים, ואף הר״ר איזיקל ובן דודו (הר״ר משה מסאמבור, אחד מחמשת אחי „במסל״ה״) הר״ר יהודה צבי מרוזדול, חתנו של דודו הר״ר צבי מזידיצ׳וב, החליטו לנסוע אליו „אינקוגניטו״, כדי להכירו ולתהות, אגב, על קנקנו.

שניהם התחפשו לסוחרים, בלבושם והתנהגותם ואף את אבי המספר ר׳ יודל השוחט, שלקחוהו אתם לדרכם (כי אז היתה הנסיעה מק. עד לס. נמשכת ימים אחדים, והר״ר איזיקל לא אכל בשר אלא משחיטתו), הלבישו כאחד הפשוטים וככה הגיעו לסאדיגורא ויסורו לאחד מבתי המלון לנוח מדרכם.

עוד לא הספיקו לנוח והנה שליחו של הרוז׳ינאי בא ואומר לבעל האכסניא, שהרבי מבקש מן הצדיקים שבאו לעיר, לסור אליו מיד, כי הוא רוצה לקבל את פניהם.

ענה בעל המלון, שלא סרו צדיקים למלונו ורק סוחרים אחדים באו והנם נחים כעת. בעוד זמן מה חזר השליח ואמר בשמו של הרוז׳ינאי,

---

63. שמעתי מפי ר׳ מרדכי הײלברג הי״ד.

64. נתיב מצוותיך שביל היחוד ה׳ אות ס.

שהוא מתכוון לאלה הסוחרים, כביכול, ושהוא מבקש שימהרו לבוא אליו...

האורחים כבר השתכנעו, שהרוז׳ינאי יודע מי הם, עמדו והחליפו את בגדיהם בבגדי המשי שמדרכם ללבוש והלכו לקבל את פני הרוז׳ינאי.

הרוז׳ינאי הלך לקראתם וקיבלם בסבר פנים יפות ומאירות, וכמתרעם אמר להם: למה התחפשתם, וכי לא הרגשתי שצדיקי עולם עומדים לבוא אלי? הוא ציוה להביא כיבוד, ובילו שעות אחדות בשיחה עמוקה בדברים העומדים ברומו של עולם.

עם תום השיחה ביקשו להיפרד ממנו. הזמינם להיות אורחיו לשבת ושלא ישובו לפני השבת הביתה.

הר״ר איזיקל ביקש ממנו סליחה על שמשום סיבות שונות מוכרח הוא לחזור מיד, ונפרד ממנו בלבביות חמה. לעומתו נענה הרוזדולאי להישאר שם לשבת.

בדרכו חזרה שאלהו ר׳ יודל: למה לא נעניתם לבקשת הצדיק ולא נשארתם כמו בן דודכם?

תבין ר׳ יודל, ענהו ר׳ איזיקל: מדרכנו ללבוש בגדי לבן בשבת, כמנהג רבותינו מלובלין ומזידיצ׳וב, זי״ע. איני רוצה לשנות ממנהגי, ולנהוג כך בפני צדיק זה, שאינו נוהג כך — ייראה כאילו נוהג אני רבנות במקומו, ומשום כך, למרות תשוקתי לשבות אצלו שבת אחת ולראות דרכו בקודש — נמנעתי מכך.

רי״צ מרוזדול שנענה להזמנתו של הרוז׳ינאי לבש בשבת בגדי לבן, כדרכו (ויש אומרים, שגם ניהל שלחן פומבי שם) וכשנכנס אחר השבת להיפרד מהרוז׳ינאי, השתתף בשיחתם גם חתנו הדגול, ר׳ נחום ברניו.

לבסוף שאל הרוז׳ינאי לרי״צ: רבה של רוזדול, מה אתם אומרים על ר׳ נחום ברניו שלנו? סחורת לייפציג — ענהו [65] השתומם הרוז׳ינאי קימעא, ואמר: כן, עינים פקוחות מאוד לרבה של רוזדול.

בשנה זו נסע ר׳ נחום ברניו, לרגלי איזה ענין, ללייפציג, חלה ונפטר שם; ורי״צ התחיל, עם שובו, חש בשתי עיניו והיה קרוב לעוורון עד יום פטירתו [66].

---

65. סחורות לייפציג, מוניטין יצאו לה לטובה, וכששבחו איזו סחורה אמרו: „אַ לייפציגר שטיקל סחורה...״ אבל כאן התכוון למה שהיא אחרת...

66. מלמד שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חבירו״ בבא בתרא עה, א.

(אמר הכותב: כעת, עם קראי בהקדמת „שלחן הטהור״ דברי רבנו הרי״א הכותב (כהקדמה לספרו „היכל הברכה ואוצר החיים״): „אספרה עד וירוח לי. אמר מורי ורבי הקדוש דודי רבינו צבי, שגילו לו מן השמים אחר כמה וכו׳... שיש בעולם הזה נשמה והיא גדולה... וכן הרב הקדוש איש אלקים אור מופלא ומכוסה מוהר״ר ישראל מרוזין בעת היותי אצלו לקבל אנפי שכינתא אמר וכו׳. והיה יודע ברוח קדשו הכל כאשר וכו׳״ — מבין אני כלפי מה הדברים אמורים...).

על נסיעתו לרופשיץ, לרבנו אשר מרופשיץ זצ״ל (בשנת „כי לא נחש ביעקב״, תר״ג) הוא כותב [67]: „ושאל אותי הצדיק שקבלתי פניו: אני רואה פניך מאירין? והשבתי לו: הקדוש ברוך הוא מטעימני מאורו המתוק״.

נסיעה זו היתה בשעה שהתעוררה המחלוקת על התרנגולים הגדולים ומשונים במראיהם שכונו בשם תרנגולי קובריץ (קיפריס — קפריסין) שרבנו אסרם [68], ורבנו סבל מן המתירין — רדיפות ונגישות וחולשת דעת. וזו היתה שאלתו של הרופשיצאי; אחר ששפך לפניו את לבו על הסבל הרב: איך אתה עדיין מחזיק מעמד ופניך מאירין כזוהר הרקיע? על שאלתו הנ״ל ענה לו לרבנו אשר זצ״ל: „אילו היה חולק עמי קדוש ישראל והיה נוטל המוחין וחיות שלי, הייתי נופל ברוע פנים. אבל עתה, צעירים ישחקו שם... ויען לו רבנו אשר: אף על פי כן חלישת דעת היא, ולמעלה חוששין מאד מלהחליש דעת [69].

בהיותו כבן ל״א; בשנת תקצ״ח, ביקר רבנו את הגאון הצדיק הר׳ משה טייטלבוים רבה של אויהל וביקש ממנו הסכמה על ספרו עשירית האיפה על תורת כהנים. והוא כותב עליו: „ויצא יצחק לשיח שיחה נאה — עשירית האיפה מנחה בלולה, וריח אזכרתה עולה למעלה, הרב המ׳ בקי בחדרי תורה, מעשהו נורא, כ״ש מו״ה יצחק יהודה יחיאל —

---

67. בזהר חי חלק א׳ דף קצ״ה ע״ב. ור׳ בנתיב מצותיך שביל אמונה א׳ אות ט.

68. ר׳ בהערה 59.

69. שמעתי מפי ידידי הר׳ אליעזר לבי״א הי״ו שכאשר הובא לפניו אחד מתרנגולים אלו פנה למביאו ואמר: וכי אינך רואה את הטומאה הפרושה עליו? ובאמת, פרט לימי ילדותי שראיתי אצל אחד משכננו תרנגול כזה, וגבוה היה כעגל בן יומו ועצם התחתון של הרגל מגודל היה נוצות עבות וקשות כבכנפים, — טרם ראיתי מין תרנגול כזה.

— — — הזיל מפיו רביבים דברים נאים וחביבים, דברים יקרים ונסתרים משמי מרום, — והשכינה במעשי ידיו שורה..... [70].

גם הגאון ר' מאיר א"ש רבה של אונגוואר מפליג בשבחו. ובשו"ת אמרי אש [71] הוא כותב למרן זצ"ל: „הרב המאור הגדול, חריץ ושנון, חריף ובקי, משנתו זך ונקי. מפואר בחכמים, מהולל בנבונים. מנה בן מנה. קנה חכמה קנה תבונה. צדיק וישר, החסיד המאושר כקש"ת מו"ה יצחק יהודה יחיאל נר"ו לנצח".

גדולי אדמור"י הונגריה היו מחסידיו כמו הגאון ר' יהוסף הלוי רוטטנברג אב"ד דה' מאדע וקוסינע; הצדיק ר' צבי מליסקא (וזוכרני עוד את חתנו הצדיק ר' אברהמל'י בבוא לנכדו רבנו ר' יעקב משה מקומרנא) [72] ועוד הרבה רבנים, מגדולי ההוראה [72*].

את בניו השיא למשפחות מיוחסות בישראל. את בנו ר' אלכסנדר זה שנפטר בחייו, השיא לבתו של הר' פתחיה, המגיד מגריידינג; בנו של המגיד מסטעפין, חתנו של הר"ר מיכלי מזלוצ'וב.

---

70. בהסכמה על הספר הנ"ל.

71. בשו"ת אמרי אש חלק אורח חיים סימן יט.

72. בילדותי, שמעתי מפי ר' אברהם אפנר הי"ד ששמע מפיו של הר' אברהמ'לי מליסקא שפעם אחת נסע לרבנו זצ"ל ובידו כמה פתקאות ופדיונות מחסידיו שבליסקא, שבקשו ממנו למסור לרבנו, ובתוכם פתקא אחת שטעה המוסר ובמקום הפתקא שרשם שמו ובקשתו מסר בידו פתק שרשם עליו את הכביסה שאשתו מסרה לכבס... בדרך ראה את הטעות אבל כשהגיע לרבנו וספר לו את הטעות אמר לו למסור לו פתקא זו והוא קרא בה כל בקשותיו של המוסר והשיב בידו גם תשובות על מה שרשם בפתקא הנכונה...

*72. בספר „דרכי הישר והטוב" (דף יח) נמצא: „האדמו"ר ר' צבי הירש מליסקא, היה נוסע לרבנו רי"א מקומארנא, לאחת השבתות; כשביקר הרי"א בהונגריה. כי אמר: שראה שבמקומות שמרן ר' אייזיקל מבקר אפילו בעלי הבתים הם יראי שמים. (וכך גם כתב להגר"ש ואנצפריד בעל הקצש"ע, שרצה לצאת נגד הררי"א בחרב ובחנית על שפסק בניגוד לרוב הפוסקים בנוגע לשעות של ק"ש. והוא כתב אליו שאַל יגע במשיחו, וכי מתלמידיו וחסידיו, שכולם יר"ש — יכולים להבין גדלו וצדקתו של הררי"א זצ"ל).

המספר מוסיף שם: שפעם אחת באחת האשמורות, בהיות רבנו י"א בהונגריה, היה רבנו עצוב מאד ופתאום התחיל שמח שמחה גדולה. כששאלוהו מה סבה לשמחה זו? ענה: הרבי ר' צבי מליסקא עזב כעת את ביתו כדי לבקר אצלנו... וכך הוה.

את בנו שמילא מקומו באדמורו״ת קומרנא; רבנו הר״ר אליעזר צבי, השיא למרת חנה שרה, בתו של הנגיד סוחר היין ר׳ יוסף שיין מטורקא. חתנו של הר״ר מוניש מדראהביטש, מגזע בעל ה„מגלה עמוקות״[73].

את נכדו; בנו של הר׳ אלכסנדר סנדר: האמו״ר רבי משה (יעקב) מאלטשטאדט, השיא לצדיקית מרת ליבעלי, בתו של הר״ר סנדר ליפא בנו של הר״ר יצחק איזיק מזידיצ׳וב.

רבנו זכה גם להשיא את נכדו הר״ר מנחם מאניש (מי שהיה אחר

---

73. מפי האדמו״ר הר׳ חיים יעקב ספרין שליט״א, אדמו״ר קומרנא־ברוקלין, וכעת בירושלים — שמעתי: כאשר נולד דודי האדמו״ר ר׳ יעקב משה מקומרנא (ה׳ תמוז תרכ״א) היה סבי הר״ר אליעזר צבי בזידיצ׳וב אצל בן דודו הר״ר יצחק אייזיק זצ״ל; כי כך היה דרכו לנסוע אצל צדיקי הדור, להתבונן וללמוד ממעשיהם ובייחוד חיבב הישיבה אצל בן דודו הנ״ל. והנה בא שליח מיוחד מקומרנא לבשרו בשורת הנולד. ולדרוש ממנו שיבא הביתה להכניס בנו בבריתו של אאע״ה. הגיע השליח לפונדקו ולא מצאוהו וילך השליח לבית בן דודו הרי״א לחפשו וימצאהו יושב ומשוחח עם הרי״א. כאשר הוגד להם בשורה זו אמר הררי״א: לברית של בנה של „החסידה הראשונה״ שלי — אני נוסע אי״ה. כאשר תמה זקני לשמוע את הביטוי „החסידה הראשונה״ שלי, סיפר לו הזידיצ׳ובי כך: „כשהייתי אברך קניתי לי סוס ועגלה ונסעתי מעיר לעיר. ותוק שמתי לי שלא לבקש משום איש; לא תמיכת כסף ולא הזמנה לביתו לסעודה, אלא העמדתי את העגלה על יד בית המדרש של העיר שהגעתי שמה, התרתי את הסוס כדי שיוכל לרעות מהעשבים הגדלים שם, ואנכי נכנסתי לבית המדרש וישבתי ללמוד. אם עלתה על דעתו של מישהוא להזמינני אל ביתו לסעודה — הלכתי אתו, אם מישהוא ראה שכדאי לאסוף איזה סכום בשבילי — אסף ולקחתי. הגעתי אז לטורקא ונכנסתי לבית המדרש וישבתי ללמוד, כדרכי. לא עלתה על דעתו של איש להזמינני לארוחת ערב ואני ישבתי כך בבית המדרש ולמדתי. כעבור יומים־שלשה אחזני בולמוס ובקושי הלכתי לבית המזיגה וממכר היין שעל יד בית המדרש לקנות משהו להחיות את נפשי. בית מזיגה זה שייך היה לחותנך ר׳ יוסף שיין והוא לא היה אז בבית המזיגה אלא הילדה, זו שהיא היום אשתך. חכיתי עד שייכנס שמה מישהו; משום איסור ייחוד. כשנכנס קונה, נכנסתי אף אני. וכשהיא ראתה אותי שאני חיוור כל כך ירדה המרתפה והעלתה בקבוק יין „אויסברוך״ והגישה לי באמרה: רבי. שתה והחיה את נפשך. אחר כך הוציאה שטר של חמשה רייניש ונתנה לי. כששאלתי אותה אם יש לה רשות לכך? ענתה שכן. כך התנתה עם אביה. על שאלתי מה בקשתה, ענתה: חתן ירא שמים כמוני. ברכתי אותה, וזכתה להיות אשתך. כעת האם לא מגיע לנסוע על הברית לבנה של זו שבפעם הראשונה בחיי קראה לי „רבי״...

פטירת אביו הר״ר אליעזר צבי — לאדמו״ר בפעלשטין) עם בתו של הר׳ יוסף לאבין, בנו של הר״ר נפתלי הערצל לאבין, חתנו של רבנו צבי מזידיצ׳וב. והחתונה התקיימה בזידיצ׳וב. ומפי חסידים שהיו באותה חתונה שמעתי עוד איך שדברו על הריקוד „פנים ואח״ר״ שרקדו שני הצדיקים: רבנו הר׳ יצחק איזיק מקומרנא, סבו של החתן, ורבנו הר׳ יצחק איזיק מזידיצ׳וב בן דודה של הכלה בלכתם שניהם חזרה מן החופה שהתקיימה על יד בית הכנסת העירוני. וכי גבירי דרוהביטש ובוריסלאב הושיטו כפעם בפעם שטרות של חמשה פלורינים למנגנים כדי שלא יפסיקו מנגן וכך רקדו שני הצדיקים כשלשת רבעי שעה רצופים.

אף את נכדתו, ציפה הינדה, בתו הבכירה של בנו הר״ר אליעזר צבי זכה עוד להשיא להרב ר׳ יהודה צבי, מי שהיה אחר כך לרבה של רוזדול; בנו של הר״ר שלמה טאוב, חתנו של הרב ר׳ יהודה צבי רבה של רוזדול, בנו של דודו הר׳ משה מסמבור וחתנו של דודו הר׳ צבי מזידיצ׳וב [74].

זהיר היה רבנו בכבודם של חכמי התורה ואף את בניו ואת זרעו אחריו הזהיר בכך: וכך אנו מוצאים באחת מתשובותיו לנכדו; בן בתו הינדה שרה — הג״ר אלכסנדר צבי רבה של מידאן וואלאווע [75] תשובה אחת בנוגע למה שהתיר הנ״ל באיזה שאלה בטריפות, ושכנגדו חלק עליו, בזה״ל: „הנה בני חביבי, מתרעם אני עליך הרבה: מה היה לך? כי עדיין אתה רך בשנים לעמוד ותסמוך עליך נגד מחברי זמננו. והיה לך להחמיר כדעתם. שאם נמצא מים ולא בדק האברים הפנימיים — טריפה.

והרי כמה דברים שיודע אני בעצמי שהרבו מחברי זמננו פטפוטי דברים בפרט בענין טריפות הריאה ולא מלאי לבי להקל ולחלוק עליהם. כגון בענין מזיע דם, תחת נתק ובשר בלוי שהיא כשר בלי פקפוק שאין שם נקב חס וחלילה אלא מזיע מנקבים טבעיים. והארכתי בזה שהוא כשר בראיות ברורות, אעפי״כ לא מצאתי עצמי להלכה ולמעשה לפסוק כן אלא אני מצוה לשוחטים שיקילו בזה בכל אפשריות. וכיוצא בזה

---

74. עוד ייזכר בפטירתו של רבנו זצ״ל;

75. בנו של חתנו הג״ר מנשה יעקב קלינגברג זצ״ל ואחיו של הגה״צ ר׳ אברהם מרדכי קלינגברג; האדמו״ר מדזיאלושיץ זצ״ל בקראקא.

לאלפים סברות כרסיות של אחרונים דוקרין המרה והלב ומבלבלין הדעת. ובשבוע זה הגיע לי איזה ענין הלכה מגאוני הזמן אשר הייתי מוכרח להשיב והשבתי לו בראיות צודקות שאין ממש בדברי חכמי הזמן. אעפ"כ להלכה למעשה נחמיר כדבריהם מעט... והיה מתון מתון ויהיה לך ארבע מאות עלמין דכסיפין"... [76].

ידידו הגאון והצדיק ר' שמואל העליר מצפת שואל אותו: „אם אותם שידין יהודאין, שדים ימיניים המיטיבין לבני אדם, אם הם בכלל „אלהים אחרים"? וכאן כנראה, הפנה ר' שמואל את תשומת לבו לכך שב„ארם צובא" נוהגים לערוך להם תפלות מיוחדות וטקסים מיוחדים... ויכתוב רבנו תשובה ארוכה לידידו הגר"ש זצ"ל וצירף לה תשובה שיעבירה לחכמי ארם צובא ובעיקר לגדול שבהם הג"ר מנשה סיטהון זצ"ל. וזה לשון התשובה [77].

„אל אחינו בני ישראל קדושים וטהורים שבארם צובא ובראשם איש גדול חן עליו בעיני השם ואדם, הרב הגדול, איש צדיק וחסיד, מופלא ומופלג ותורה יבקשו מפיהו, זקן שקנה חכמה, כבוד מוהר"ר מנשה סיטהון, יאריך ה' ימיו ושנותיו בנחת.

יאמר נא ידידי לאחינו ישראל קדושים שכל זה כתבתי כפי הלכה, ודין תורה הוא שאסור, והוא ע"ז (הכוונה שהגר"מ יסביר לאנשי עירו שהתשובה שהשיב לר' שמואל העליר ואשר העתקה צירף אליהם — היא לפי ההלכה הברורה, וכל טקס אסור משום ע"ז) אבל בלאו הכי האם בשטותים כאלה והבלים פוקדים עקרות ומרפאין חולאים? הלא מעשה בכל יום לפנינו חולאים מסוכנים שהם אחרי יאוש בעיני כל ועל ידי אמונה גדולה ושפיכת הנפש להשי"ת — נתרפאין כרגע. ועל ידי צדקה ומעשים טובים

---

76. בספר „זכרון דברים" חלק ב' בתחלתו.

77. זכרון דברים ח"ב עמודים ט"ו—ט"ז. המכתב נכתב בערב ר"ח אדר שנת „אהבה ונדבה, אמת ואמונה" (תרכ"ט).

מכריע כף הזכות ויצא לחיים. ופעם אחת ישבנו בסעודת שבת ובאו וצעקו על חולה שהיה גוסס ממש, וענין הצעקה היה שימות ואל יצטער כל כך שלא יכלו לראות בצערו. ולא היה העת לשפוך נפשי אל השי"ת. ואמרתי לאחד: לך ולחוש באזני החולה שאתמול, בערב שבת, כתבתי פירוש על מאמר אחד מן הזוהר, אמור לו: שאני מוסר ונותן לו זה במתנה. כדי שיכריע הכף זכות. והלכו ולחשו לו ותיכף התחיל להקל חליו עד שבאמצע השבוע בא לבית מדרשנו להתפלל. אחיי אחיי! בזה מרפאין חולאים: בהמתקת דינים; בצדקה, ביחודים, בשפיכת נפש לפני השי"ת, באמינה גדולה שאין שום דבר קטן וגדול מקרה אלא הכל בהשגחת אור אין סוף ב"ה. ואלופו של עולם ממש בכל תנועה והכל בדינא דמלכותא אפילו בהסתרה ובחשכות גדולה וביסורין ועניות ודלות — ידע שאלופו של עולם בכל תנועה והכל ממנו יתברך. ובאמונה נעשה הכל חסד. ובזה מעשים בכל עת לרפאות חולים, לפקוד עקרות להמשיך שפע וכל טוב על ישראל, הכל באמונה גדולה ובתפלה ובשפיכת הנפש לפני השה"י. וכשידע אדם באמונה גדולה שאלופו של עולם ממש בכל תנועה אזי כל הדינים נימחקין וכל המסכים והקטריגים מסתלקין.

ואכתוב לו, לכבודו של הגביר החכם השלם העניו צדיק תמים מוהר"ר מנשה סיטהון איזה פרפרת נאה לכבוד ימי הפורים הבאים מה שנתבאר בספרי כתם פז על מגילת אסתר הנדפס בחומשין שלנו, שחברנו: ספר היכל הברכה על המסורת והחסרות והיתירות וספר אוצר החיים על כל תרי"ג מצות בדרך פרד"ס: בפסוק איש יהודי היה בשושן, ביארנו שם דעיקר ענין יהודית הוא

זיכוך המינות, שיהא לבו נקי מכל ליתא דע״ז; מכעס וגאוה והשתררות — — — הצדיק בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני, שמספרו עולה כ״ו פעם ס״ג שמשם זה באים היסורים. ואיש ימיני זה הצדיק המכריע את העולם ואת עצמו לכף ימין, כף זכות. נסתלקין היסורים ונמחקין.

מעתה הידיד החביב הגביר החסיד מוהר״ר מנשה סיטהון! בזה מרפאין חולאים קשים. בזה פוקדים עקרות וממשיכין כל הטובות והחסדים על ישראל. פועל ישועות בקרב ישראל. אכי״ר.

דברי בריה אפילה ושפילה דלית בה משׁשותא כותב וחותם בר״ח אדר דהאי שתא „שופר גדול״ לפ״ק.

* *
*

בשנת תרל״ג (בט׳ בסיון) נפטר בן דודו הר״ר יצחק איזיק זצ״ל מזידיצ׳וב ורבנו בכה מאד על פטירתו. ואף על פי שהרי״א מזידיצ׳וב הניח אחריו בנים שיגידו קדיש אחריו, קבל עליו רבנו להגיד קדיש יום יום לעילוי נשמתו.

באותה שנה נסע רבנו לכפר טריסקוביץ שעל יד דרוהוביטש להתרחץ ולשתות ממעיני הרפואה אשר שם. גם הצדיק האדמו״ר ר׳ אשר מסטולין שברוסיה בא שמה להתרחץ. ויכבדהו רבנו כבוד גדול, ותקשר נפשו בנפשו. וכשהגיע זמן נסיעתו של הר״ר אשר זצ״ל משם, נפרד באהבה ובנשיקין ממרן הגרי״א זצ״ל: ובאותה פרידה ביקשהו הגרי״א להר״א שאל יסע דרך עיר דרוהוביטש. כי הוא חש לו סכנה בדרוהוביטש. הר״ר אשר ענה לו שהוא יודע מזה ואף על פי כן הוא מוכרח לנסוע דרך העיר ההיא... הוא בא לדרוהוביטש ביום ה׳, חלה שם, כי תקפהו ה„חולי־רע״ ששרתה אז. וביום ועש״ק ט״ו באב, בבוקר, נפטר שם. לפני פטירתו רמז על אחת המזוודות, כשפתחוה מצאו שם תכריכים ואדמת ארץ ישראל מוכנה, שלקח עמו לדרך.

ורבנו הגרי״א אמר פתאום בבוקרו של יום ו׳ כשגמר תפילתו: אבד

צדיק מן הארץ! ובכה מאד. ויוסף רבנו לאמור[78]: היום יצקו את הכדור לקיסר רוסיה. והר״ר אשר יצקו (אמרו אז: שהמלך אלכסנדר השני, שונא ישראל מפורסם, אמר: בשבילי טרם ניצק הכדור...).

בט׳ באייר תרל״ד פסק רבנו להגיד „קדיש״ אחרי בן דודו הרר״א מזידיצ׳וב ובאותו היום התגברה עליו מחלתו שהתחיל חש בה אחר חג הפסח, באותו הלילה; אור לי׳ באייר תרל״ד אחר חצות עלתה נשמתו הטהורה למקור מחצבתה[79].

---

78. שמעתי מפי האדמו״ר ר׳ חיים יעקב ספרין אדמו״ר קומרנא — ניו יורק וכעת בירושלים — ששמע מפי הגרח״א שפירא זצ״ל רבה ואדמור״ה של מונקאטש.

79 כפי ששמעתי בילדותי מפי ר׳ קופל־חיים־וואלפ׳ס ירד בלילה זה שלג רב, (מקודם ירדו גשמים מרובים והפכו את כל העיר לבוץ דביק) וכשלווהו למרן זצ״ל הלכו על גבי לבנת השלג... ויהי לנס, כי בימים אלה; אחר הפסח — יורד שלג בשנים נדירות מאד.

בנו, הצדיק המפורסם כאחד מגדולי המקובלים; האדמו״ר רבי אליעזר צבי זצ״ל שמלא את מקומו כותב בהקדמה לספרו של אביו הגרי״א „זוהר חי״ על יום פטירתו:

„ואף ביום פטירתו לא רצה להיפטר עצמו מפשיטות עול מלכות שמים אפילו על נקודה קטנה. וכמו שהיה נוהג בקדושתו כמעט בכל יום ויום, כך היה נוהג ביום ההוא. אף שהיתה לו חלישות גדול(ה) על כל גופו. בבוקר היה אומר קריאת שמע לבד עם שתי זוגות תפילין, רש״י ורבנו תם, ואני בעצמי בידי הנחתי לו התפילין הללו ולא רצה שאקשור לו התפילין אלא הוא בעצמו, בידיו הקדושים קשר אותם היטב בידו ובראשו. ואמר קריאת שמע עם ברכות השחר באריכות כמקודם. ואחר כך, אחר שתי שעות ישב על הכסא והתפלל עם הצבור מלה במלה מתוך הסדור. ואחר התפלה נפטרו ממנו כמה אנשים דעלמא שבאו באותו יום. אחר חצות אמר: שאין בו עוד כח ורצה לנוח על מיטתו־שלימה שלו. וכשהגיע עת תפילת המנחה התפלל תפילת מנחה. ואחר המנחה לערך שעה וחצי הכין עצמו לנקות את גופו הקדוש והטהור. וכשהגיע לשעה תשיעית התחיל לייחד ייחודים ושמות קדושים וגם אמר כמה פעמים העשר ספירות־קדושות ו„אנא בכח״ וכו׳ ושאר פסוקי רחמי של תנ״ך וגם כמה ברכות של ערבית היה אומר. והיה אז פניו כלפיד אש מגודל אור השכינה ששרה עליו כדאיתא בזוהר. ואני ראיתי בעיני וגם שאר אנשים שהיו עומדים אז שם ראו גם כן, שלא היה לו עוד ראות עינים ראייה גשמית, ואף על פי כן היה מדבר בפיו הקדוש בשמות קדושים ובייחודים קדושים. וחמשה מינטין (דקות) אחר חצות יצאה נשמתו למעלה בגנזי מרומים״...

מהסיפורים ששמעתי מפיהם של „בעלי המעשה״ עליו.

א. ר׳ אייזיקל מבקש מי שיודע לכתוב מכתב לקיסר שיחדל ללחום נגד גרמניה

(מפי הזקן, ר׳ יעקב יהודה ריכטר):

כשפרצה המלחמה בין אוסטריה וגרמניה (בשנת 1866) שלח הרי״א אליו לבקשו שיבוא אליו מיד. כשבא, אמר לו ר׳ אייזיקל: יעקב יהודה, אנא המצא לי איש שיכתוב בשמי מכתב לקיסר פרנץ יוזף, מלכנו, שיחדל מללחום, כי ראיתי בשמים שמלחמתו אבודה...

(אמר הכותב: סוף מלחמה זו ידועה: המפלה בקניגרץ).

ב. ר׳ אייזיקל רואה חיים לאבי ז״ל

(מפי הישיש ר׳ דוד סופר):

אצל סבך ר׳ יוסף שליכטר („געליס״ קראו לו, על שם סבתו געלי, שהיתה ידועה כמלומדת ובוחנת את נכדיה בגמרא) לא התקיימו, ל״ע, ילדים, ובמשך עשרים שנה מתו לו, מלבד בתו הבכירה שנשארה בחיים, עשרה ילדים. בתוכם בחור בן חמש עשרה, זאב יעקב. אביך ר׳ דוד, היה ילד הזקונים שלו. ולבריתו כיבד את הר״ר אייזיקל בסנדקאות. אני התפללתי אז אתו בבית מדרשו והברית התקיימה בבית הכנסת הגדול, כי מנהג היה אז לערוך בריתות רק בבית הכנסת.

הר״ר אייזיקל קרא לי ואמר: דוד, בוא אתי לבית הכנסת, כי ר׳ יוסף געליס מכניס את בנו לבריתו של אברהם אבינו ואני הסנדק. קמתי והלכתי אתו. כשהניחו את הילד על ברכיו, פנה אלי ואמר: תראה דוד, הילד הזה יחיה.

(אמר הכותב: אבא נולד בשנת תרכ״ט ונפטר בירושלים בשנת תש״א).

ג. ר׳ אייזיקל מתפלל לקרה ותפילתו מתקבלת מיד.

(מפי הישיש ר׳ אהרן [אריש] טייכר):

גשומה היתה שנה זו וכשהתחילו הגשמים יורדים אחרי סוכות, לא פסקו עד סוף חשון. השתבשו הדרכים, ולעיר וממנה — אין יוצא ואין בא. הגויים לא יכלו להביא העירה את תוצרתם למכירה ואף יהודי מן העיר ומחוצה לה, לא היה יכול לבוא אל הרבי.

ליל שבת, ואני מתגעגע ללכת לשולחנו של הרבי, ר׳ אייזיקל, אבל איך אלך, כשהבוץ עמוק עד למעלה מן הברכים? מדרכות, כפי שידוע, טרם היו בעירה, אלא קורות היו מונחות על יד הבתים וביום היו קופצים מקורה לקורה, כדי שלא ליפול לתוך הבוץ; ואמנם הגשמים פסקו לשעה קלה, אבל איך אלך, ובלילה קשה לראות בדיוק מקום הקורות.

געגועי הלכו הלך וחזק ואמרתי בלבי: יעבור עלי מה! מוכרח אני ליהנות מזיו פני הרבי בליל שבת.

אמנם, נסי נסים נעשו לי שלא טבעתי בבוץ עד בואי אליו. בבואי — ואורו פניו, והנאה מרובה היתה לו, שאינו יושב על־יד שולחן ריק מאדם.

במאור פנים שאלני: אריש, למה לא רואים איש זה כמה זמן? רבי, — עניתי — לרחמים גדולים אנו זקוקים, שתהיה קרה; הבוץ ייקפא, השלג יכסה את הרגבים, ושוב יחודש המשא ומתן, כי הגשמים והבוץ קיפחו פרנסתנו.

זוכרני, — ענה ר׳ אייזיקל — שדבר כזה קרה בימי דודי, מורי ורבי ר׳ צבי מזידיצ׳וב, ואז התפלל בזה הלשון: ,צינה וסוחרה אמתו׳. וביאר את דבריו לאמר: רבונו של עולם, תן צינה, ובני ישראל יוכלו להמשיך במסחרם, ויתקיים הפסוק: ,תתן אמת ליעקב חסד לאברהם׳. נתפלל איפוא אף אנו כך.

והתחיל הרבי לחזור על הפסוק ,צינה וסוחרה אמתו׳ פעמים אחדות — ואני חש שאני רועד מצינה.

מה אאריך — עם שובי הביתה, קרוב לחצות הלילה, כבר דרכתי על רגבים קפואים, ואחר כך בא השלג, והמסחר התחדש ביתר עז.

ד. השעון חדל לצלצל

(מפי ר׳ קופל חיים וולפ׳ס, ששימש את ר׳ אייזיקל בסוף ימיו):

כשנפטר הרבי ר׳ אייזיקל, נשארו החומשים שלא הספיק לחלקם בחייו בין חסידיו אשר חתמו עליהם, בידי בנו הר״ר אליעזר צבי, זצ״ל. הוא הטיל עלי את המשימה לנסוע להונגריה לחלק שם, לפי הרשימה, את חומשיו, ולקבל בעדם את המחיר (חמשה גולדן לחומש). וכוונה אחרת היתה לו בשליחות זו: לחדש קירבת הלבבות לבית קומארנא (ברוב ענוותנותו לא חשב עצמו לראוי, שחסידי אביו ימשיכו חוט הקירבה גם אליו).

כאמור, היתה בידי רשימה, את מי לבקר, וסכום המעמדות שאיש־איש היה שולח לאביו זצ״ל. וכך נשכרה עגלת צב (בויד, בלע״ז) שהטעינו עליה את הספרים ונסעתי להונגריה.

הגעתי עד ל״טערצאל״ שבהעדיערלך, כי שם היו לו חסידים מובהקים ובתוכם הגביר והצדיק ר׳ אברהם (ואולי: ר׳ ישעיה) פיש. סרתי לביתו של הר״א פיש, ישבנו ושוחחנו על גודל האבידה שאבדנו עם פטירת הצדיק הנפלא הזה.

באמצע השיחה התחיל ר׳ אברהם פיש לבכות בכי מר, ואמר לי בזה הלשון: ר׳ קופל, לי צריך כבודו לספר על קדושתו וגדלו של הרבי זצ״ל? — הנה שעון זה יעיד עליו!

לאחר שביקשתיו לבאר לי את דבריו סיפר לי: לפני כמה שנים היה כאן הרבי, זצ״ל. הוא התאכסן אצלי ובחדר זה, שאנו יושבים בו עכשיו, התפלל תפלת שחרית, במנין שערכתי לכבודו. באמצע תפילת שמונה־עשרה של לחש התחיל שעון זה (הוא הראה לי על שעון יפה ויקר, שעמד תחת זכוכית) לצלצל. צלצול שעון זה היה משהו מיוחד במינו בנעימה שלו. כנראה בילבל הצלצול את כוונותיו, שהיה מתכוון בתפילתו, ודפק באצבעו על השלחן, כמבקש להפסיק את צלצולו. לא הבנתי כוונתו, עד שמרוב צער על בלבול הכוונות נאנח ושמעתי מלת „נו״... ואמנם, גמר השעון את צלצוליו — ומאז חדל לצלצל.

מסרתיו כבר לאומנים לתקן — הם לא מצאו בו שום פגם וכשהוא נמצא בידיהם הוא גם מצלצל, וכשאני מחזירו לחדר זה — אינו מצלצל...

בוא וראה מה גדלה מדרגתו ואיך שלט בקדושתו גם על הדומם...

ה. ר׳ איזיקל משפיע לאברך עני „ביזת הים״ בליל שביעי של פסח.

אצל אדמו״רי קומארנא היו נערכים „שולחנות״ (מסיבות פומביות **פתוחות לכל) בלילי** שבתות וחגים וגם ביום, **אבל ה„שולחן״ החשוב ביותר, שאליו באו** תושבי העיר, גם „בעלי בתים״ **ולא חסידים בלבד, היה בליל שביעי של פסח.** יין היה נשפך אז כמים והזמירות והריקודים **היו נמשכים עד אחרי חצות הלילה.**

גם כותב הטורים לא החסיר „שולחן״ זה אצל נכדו של **הר״ר איזיקל, האדמו״ר** ר׳ יעקב משה זצ״ל, **עד מלחמת העולם הראשונה.** ר׳ שמואל הויזר, **אחד** מגבירי העיירה, **אף הוא היה בא** מדי שנה **בשנה, וברשותו** של **האדמו״ר** היה חוזר שנה־שנה **על סיפורו זה:**

— **יתום** עני הייתי כשהתחתנתי, ופרנסתי **היתה: מסובב בכפרים קונה אצל** גוי זה עור של ארנבת, **אצל** השני שערות **חזיר** תרנגולת, **ביצים, וכיוצא בכך. מאלה התפרנסתי בדוחק גדול. ליל** שביעי של **פסח הגיע** ואני עליתי ל„שולחנו״ של ר׳ איזיקל. שנה **קשה היתה זו,** ובמיוחד פרוס־פסח קשה מאוד, כי הקדימה הפשרת השלג וגשמים **ירדו ללא** הפוגה והגישה לכפרים נהפכה לטובענית.

הדבר הורגש גם ב„שולחנו״ של הרבי. כי בבואי **אליו ישב עדיין** לבדו על יד שולחנו. **לאחר** שקידש על היין בהתלהבות **גדולה פנה אלי במאור** פנים **ואמר: שמואל, האם רוצה אתה ב„ביזת הים״? כן —** עניתי מיד. והנה הושיט את ידו הקדושה וסטר לי על פני אחת ושתים, **באמרו: הא לך „ביזת הים״.**

לא הבנתי את דבריו, אבל קבלתים באהבה. מן הסתם, אמרתי **בלבי,** יודע הרבי כי אני ראוי לסטירות אלו, ובלבי הרהרתי: „ביזת הים״ **היכן היא?**

מיד לאחר החג, ואני הולך לי הכפרה כדרכי. **גוי מכיר פוגש אותי ומציע לי לקנות אצלו** עורות בזיל הזול. **אצל השני אני קונה עגל ומרויח** בו פי שנים, וכך **אצל** שלישי ורביעי... מה אומר **לכם — באותה השנה** הגעתי לכלל הון של שלושים **אלף** גולדען. **מאז,** תהילה להשי״ת, **השפע לא פסקה עד היום הזה.**

מאז חשתי כי הרבי ז״ל נתן לי באמת מ„ביזת הים״...

ו, ר' אייזיקל רואה במצבו של סבי.

סיפר לי ר' יהודה הירש היילברג:

סבך נחשב היה בעיר לאחד האמידים, מחזיק ה„הויפט טראפיק" (מונופולין וסיטונאי יחיד לכל מצרכי עישון והרחה) שבעיר. פעם נסע ללמברג לקבל החלוקה השבועית וסכום כסף גדול בידיו. ביער אוברושין התנפלו עליו שודדים ושדדו ממנו את כל כספו.

בלמברג פגש במכיר שהלוהו כמה מאות גולדן, מבלי לדעת כי הוא עני באותה שעה ומחוסר כול. וכך הסתיר את מצבו ואיש לא ידע כי כל כספו נשדד.

לבתו, אחותו של אביך, הציעו אז את השידוך עם בנו של ר' דוד קרייזברג מבוריסלאו, עשיר גדול, בעל כמה בארות נפט, והוא — מחסידיו של ר' אייזיקל היה ולא עשה דבר מבלי לשאול את פיו.

חשב סבך בלבו: ייתכן, שביום שני בשבוע, יום השוק בעיר, יבוא ר' דוד זה לקומארנא להתייעץ עם ר' אייזיקל על השידוך שמציעים בשביל בנו. והחליט ללכת לר"א ולבקש ממנו שיגיד „מלה טובה" עליו.

בבואו לבית הרבי שאלו הגבאי, ר' אברהם: ר' יוסף! הייתכן לעזוב את החנות ביום השוק ולבוא הנה, והרי אתה, כתושב העיר, יכול לבוא גם ביום אחר?

סיפר לו סבך את עניין השידוך ואמר, שרוצה להיכנס אל הרבי ולבקשו שאם ר' דוד קרייזברג יבא ויתייעץ אתו על ההצעה — שייעצהו לחיוב.

האין שם בתך שרה בת גיטל? — שאלהו ר' אברהם. כן — ענהו סבך. אם כן, — אומר לו הגבאי — אגיד לך ר' יוסף, ר' דוד כבר היה כאן, ומכיון שדרכו של הרבי שבענייני שידוכין הוא דורש לרשום על הפיתקא רק שם המדובר(ת) ושם האם בלבד, רשמתי לו פיתקא וכתבתי שהציעו לבנו שבתיל את שרה בת גיטל.

ומה ענה הרבי? — שאלו סבך.

הוא ענה בזה הלשון: ר' דוד, שידוך זה הוא מן השמים; אבל דע לך, שהמחותן הוא עכשיו עני ואביון. אף על פי ש„שם" יש לו כאחד מן הנגידים. וכמה שיבטיח בנדוניה, אף פרוטה לא יתן כי פשוט, אין לו. אבל זיווג הוא מן השמים.

לבקשת סבך לא ספר ר' אברהם את הדבר לאיש, אבל לפני פטירתו, כשמצבו הכלכלי של סבך השתפר, סיפר את הדבר לאבי.

(אמר הכותב: ראה מה שכתב בנו הר"ר אליעזר צבי, בהקדמתו לספרו של אביו „זהר חי": „ועיקר התגלות רוח קדשו לעיני כל היה בענין הזיווגים, ששאלו אותו ולא היה רשאי לכתוב על הכתב אלא שמות של החתן והכלה לבד ושם אמם, ולא העיר שלה ולא היה רוצה לידע אלא השמות של הזוג בלבד. והשיב לכל אחד אם החתן הוא בן תורה או לאו או ירא שמים או לאו, או שהוא רע לשמים ורע לבריות, או רע לשמים לבד. וכן אצל הכלה היה אומר אם היא טובה לזה או לאו, או יראת שמים או לאו, או שהיא רעה או עשירה או יחסנית או לאו ואם כשהיה איזה פגם משפחה, גם כן אמר לצד השני וכיוצא בהם בפרטי פרטיות שהשיב לכל אחד כמו שהוא").

ז. ר' אייזיקל מרגיש שבתפילין חסרות הפרשיות.

(מפי הישיש ר' דוד סופר):

מדי שנה בשנה היה הר"ר אייזיקל מוסר את שלוש וחצי זוגות תפיליו לאבי ר' זליג סופר, לבדיקה.

פעם אחת ואני מביא לו התפילין כשהן בדוקות, תפורות ומושחרות כדין, ולאחר שהניח תפילין של רבינו תם, אחר תפילת שמונה־עשרה, קורא אותי אליו ואומר: דוד! לך מהר הביתה ושאל את אביך אם לא שכח להחזיר את הפרשיות לתפילי? אני חוזר הביתה ומוצא את הפרשיות של ראש דרבינו תם מונחות על השולחן — שכח אבי להחזירן למקומן אחר הבדיקה ותפר את הבתים ללא הפרשיות.

מיד הבאתי לו את הפרשיות ותפרתי אותם בבית המדרש, ושאלתיו: רבי, מהיכן ידע שאין הפרשיות בבתים? דוד — ענה לי — כשהנחתי אותן לא הרגשתי קדושת תפילין.

ח. ר' אייזיקל מחזיר כסף המשלוח מנות למי ששלח לו.

(מפי ר' יהודה הירש היילברג):

האדמו"ר, הגאון ובעל הצדקה המפורסם הר"ר אורי'לי מסאמבור, אחר חתונתו עם אחותו של ר' יוסל דוד שוחט מקומרנא, סבל עניות

ודחקות. והיה לומד עם שנים־שלושה תלמידים מבני משפחת ווקסלר ומזה התפרנס שלא ברחבה.

בפורים נתן ר' מרדכי ווקסלר שטר של עשרה גולדן לבנו משה ואמר לו: לך והבא משלוח מנות להרבי. חשב הצעיר, שכוונת אביו למסור את המ"מ לר"ר אייזיקל, הביא אליו את הכסף, ואמר: אבא שלח לכם משלוח מנות.

לקח ר' אייזיקל את הכסף בידו והסתכל בו, החזירו אחר כך לילד, ואמר: משה'לי, כסף זה אינו מיועד לי. זה שייך לרבך ר' אורי'לי, לך תן לו את הכסף.

לאחר שחזר הילד הביתה וסיפר את הדברים לאביו, אמר לו אביו: הרי התכוונתי באמת לרבך, ולא לרבי ר"א.

ט. גאון ידוע רוצה לפסול את סוכתו של ר' אייזיקל בהסתמכו על תשובה שב„פנים מאירות" ור' אייזיקל מכשירה, כיון שבעל „פנים מאירות" נתגלה לו ואמר שחזר ממה שכתב.

(מפי ר' קופל חיים וולפ"ס):

בערב סוכות הציקו חסידי ר' אייזיקל לאחד גדול שגר בעיר. הלז שלח אליו בערב, כשכבר היה בבית מדרשו בתפילת ערבית, את הספר „שו"ת פנים מאירות" וסימן שם: שיעיין בתשובה זו וזו[1], שלדעת בע"ל פ"מ סוכה כסוכתו של ר"א — פסולה.

התחלחל ר"א מאוד בקראו תשובה זו ובתפילת שמונה־עשרה של יום טוב האריך יותר מכפי שהיה נוהג. כשגמר תפילתו האירו פניו, ואמר לאותם שעמדו על ידו: ראיתי עתה את רבינו הר"ר מאיר אייזנשטאט בעל „פנים מאירות" והוא אמר לי שחזר בו מתשובה זו וכי הסוכה שלי כשרה בלי שום חשש ופקפוק כלל.

(מפי ידידי ה"ר אליעזר לבי"א, הי"ו שמעתי, שהוא שמע מפי נכדו ונינו של ר"א, שכאשר עמד על מפתן סוכתו אמר: הסוכה כשרה בלי שום חשש כי אחרת לא היה אברהם אבינו בא לסיכה כזו כ„שושבין").

---

1. זוהי תשובה סימן סט (אם איני טועה), שבשו"ת פנים מאירות, להגאון ר' מאיר אייזנשטט, ז"ל, בעניין סוכה שדלתות גגה נפתחות נגד הסוכה, אבל קירות הגג רחוקות וגבוהות מן הסוכה (וכזו היתה לרבנו זצ"ל), ולפי מסקנתו — פסולה.

בחולו של מועד שלח שליח מיוחד להגאון ר' יצחק אהרן עטטינגר, רבה של למברג וגם הלה הכשיר את הסוכה בלי שום חשש, ואמר, שכפי המקובל בידו חזר בו הגאון בעל פ"מ מפסקו שבתשובה זו.

(אמר הכותב: ידידי ה"ר אליעזר לבי"א סיפר לי, שראה המהדורה החדשה של הפ"מ, שיצא על ידי נינו בשנים האחרונות ואמנם ב„קונטרס אחרון" שבו הוא כותב, שה:א חוזר בו ממה שכתב וכי סוכה כזאת כשרה).

י. בנו ר' אלכסנדר נפטר בשבת בבית החולים היהודי שבלמברג ותרנגול מביא לו את הבשורה הרעה והוא מצוה לזרוק אתו החוצה.

(מפי הנ"ל):

שני בנים היו לו לר' אייזיקל: ר' אליעזר צבי, זה שמלך תחתיו, ור' אלכסנדר (סענדער), שנפטר בחיי אביו.

כשחלה ר' אלכסנדר והרופא המקומי ייעץ להעבירו לבית החולים בלמברג, שרופאים מומחים משמשים בו, מילא דרישתו ושלחו לשם עם מלווים.

בשבתו לשולחנו בשבת (אם זכרוני אינו מטעה אותי: בפ' „וארא") עף תרנגול נגד החלון ודפק במקורו בחלון.

ראה ר' אייזיקל ואמר: ידעתי. ושוב שבר התרנגול את השמשה ועף לתוך החדר והתחבא תחת הספסל שישבנו עליו. אמר הר"א: הוציאו את החוצפן הזה וזרקוהו החוצה, והוסיף: הוא בא להפריע לי קדושת השבת...

במוצאי שבת קרע קריעה, ואמר: הרשע הזה בא דוקא להודיע לי בשבת על פטירת בני, בכדי להשבית לי את עונג השבת...

בבוקר שכרו עגלה ונסענו ללמברג להלויתו של הר' סנדר'ל, שנקבר שם.

יא. שוורים מקשיבים לתפילתו של ר' אייזיק והמגפה שבהם נעצרה.

(מפי ר' צבי קסלר, ששמע מפיו של ר' יעקב יהודה ריכטר בעל המעשה):

כשהחזקתי אחוזה בכפר „סוסילוב״, קניתי בהונגריה שוורים צעירים והעמדתי אותם על פסולת בית בישול השכר שלי לפיטום.

פתאום, כאשר השוורים התחילו כבר להשמין ולקבל עליהם בשר הופיעה איזו מחלה בבהמות והתחילה להפיל חללים בין השוורים.

הבאתי את הרופא הווטרינרי — והמגפה לא נעצרה. נסעתי איפוא לר׳ אייזיקל וסחתי לו על אסוני.

טוב — אמר הר״ר אייזיקל — אני אבוא אליך לתפילת מנחה. השתדל איפוא לאסוף מנין בשדה המרעה ותוציא כל השוורים לשמוע את תפילתי ואני מקוה לה׳ שתעצר המגפה.

למחרת הזמנתי מנין אנשים ושלחתי מרכבתי להביא את הרבי לכפר. בא הרבי ושאל אם ישנו כבר מנין? כשעניתי לו ב„הן״ אמר: עכשיו אמור לרועים, שיוציאו את כל השוורים לחלקת המרעה וישמרו עליהם. אני ושאר אנשי המנין התאספנו מסביב לר״א, הוא עצמו עבר לפני התיבה, וכשהתחיל בחזרת תפילת שמונה־עשרה של מנחה, עשו השוורים מעין עיגול סביבותינו והקשיבו כמו אנשים לתפילתו הנעימה, מבלי לנוע אבר ומבלי להשמיע שום געיה.

הרבי חזר העירה ומאז לא מת אצלי אף פר אחד.

יב. לשונות אש כמעט נוגעות בגגו של בית הכנסת, ור״א משיבן לביקתתו של קדר גוי.

מסורת זו ידועה היתה בעיר ולא פעם כשפרצה דליקה שמעתי מפי הנבהלים(ות), לאמר: מי יתן לנו את הר״ר אייזיקל, שיישב מאתנו את האש... אבל פרטי פרטים שמעתי מפיו של יהודי פשוט, דייג (קראו לו יחיאל שמיגלסקי) זקן מאוד ואני אז כבר עשר — אחת עשרה. כאשר הזכיר ענין הצלת בית הכנסת ע״י הרר״א, שאלתיו: וכי ראיתם דבר זה בעצמכם? ויען: ברוך׳ל, כשם שאתה רואה איתי חי...

היה זאת כך התחיל את סיפורו, בערב פסח. ור׳ פסח לכטציהר (אביו של ר׳ יעקב יהודה ריכטר) אפה בביתו את „מצת שמורה״ שלו. כנראה, לא נוקה הארובה מן הפיח זמן רב, ותאחז האש בפיח ותפרוץ החוצה. וגגות העיר שחיפי עץ ושל קש היו, ולא עוד, אלא שבשעה זו נשבה רוח חזקה ולשונות האש הלכו וגדלו. תתאר לך את הבהלה ואת הפחד שבעיר. אלה אורזים את חפציהם להוציאם בעוד מועד מבתיהם, ודוקא

בערב פסח... ופתאום לשון אש פורצת :תלחך, כמעט גגו של בית הכנסת הגדול, עוד רגע — וגגו של בית הכנסת מתחיל בוער.

זעקת יללה פרצה עד השמים, ואני מסתכל ורואה איך הר״ר איזיקל יוצא למרפסת ביתו שממול, מרים ממחטתו ומשיב בה. ברגע זה משנה הרוח כיוונה ולשון האש קופצת מכיוון בית הכנסת ועוברת את הגגות שבעיר ואוחזת בביקתתו של מינדזע הקדר, שעל יד שוק הבהמות והארובה חודלת משרוף. והעיר ובית הכנסת נצולו.

כשהרציתי אח״כ את דבריו לפני ר׳ י. ה. היילברג, שאלני: וסופם של דברי אתה יודע? סופם של דברים כך היה: מינדזע הקדר, גוי יודע יידיש היה, ויפרוץ לבית הרר״א ויצעק: רבי, אתם שרפתם את ביקתתי הדלה! ויוציא ר״א שטר בן עשרה גולדן ויתן לו ויבטיחהו שיקים לעצמו, אם יתחיל, בכסף זה, בקרוב ביקתה יותר טובה מן הישנה. וכך הוה.

יג. ר׳ איזיקל חי׳ לפי שעון ארץ ישראל

(מפי אאמו״ר זצ״ל):

כשהייתי כבן תשע־עשר הייתי יוצא ונכנס בדירתה של הרבנית גיטלה, ע״ה אלמנתו של הר״א, שהאריכה ימים אחריו. היא אף נתנה לי במתנה ספר׳ל קטן ממנו (קונטרס מצוות עומר). פעם אחת שמתי אל לבי, כי השעון הישן של הרבי, אמנם ממשיך לפעול, אבל במקום שהשעה היתה 12 הראו מחוגיו על שעה 6. הפניתי את לבה של הרבנית, שעליה לכוון את השעון לשעה המדוייקת ותען: דוד׳ל, אין לשנות שום דבר. כך היה השעון מסודר בחייו ז״ל (כששאלתיו על הדבר, ענה לי: כך היא השעה בארץ ישראל) וככה אני ממשיכה [1]

1. רבינו החשיב מאד את הרבנים מארי דאר״י והתחשב עם פסקם. האחד המיוחד שביניהם היה הר׳ שמואל הלר זצ״ל מצפת. אתו עמד בקשרי שו״ת, אף שלח לו העתק כתה״י של ספרו „שלחן הטהור" עם „זרו הזהב" ושאל בעצתו אם יפרסמו בחייו. הנ״ל ייעצהו שלא יפרסמו בחייו ורבינו נשמע לעצתו.

יד. ר׳ אייזיקל עורך ברית מילה לילד שאביו גוסס ומקים את אביו לריקוד של מצוה.

(מפי נינו ה"ר חיים יעקב ספרין האדמו"ר הקומרנאי בברוקלין וכעת בירושלים):

לפני כארבעים שנה ביקרתי בכפר אופורט, שעל יד קליין־ורדיין שבהונגריה, ושמעתי שנמצאים בכפר זקנים הזוכרים ביקורו של סבא הררי"א שם. ביקשתי מאחד מהם שיספר לי משהו על סבי, ויספר לי את הדברים האלה:

זוכרני, שפעם אחת בא הרבי ר׳ אייזיקל הנה ואין איש מאסף אותו הביתה. הוא שאל: מהי הסיבה? ויאמרו לו: באחד מבתי הכפר שוכבים שני אנשים על מיטותיהם: הבעל — בהרחורי גסיסה אחרי מחלה קשה, והאשה — כיולדת, והיום מלאו שמונה ימים לרך הנולד וכל אנשי הכפר נמצאים שם ומחכים ליציאת נשמתו של האב ויוכלו למול את ילדו ולקרוא לו בשם אביו, ומשום כך אין איש מאסף אותו הביתה.

כשמוע הרר"א את הדבר אמר: הוליכוני מיד לבית זה. נכנס ואמר: הכינו מיד את הילד למילה, ואני מבטיח לכם שבמקום שאליהו הנביא שם לא תהא רשות לאותו בעל־הדבר... ויתעטף בטליתו ויהי הוא בעצמו גם הסנדק וגם המוהל. כשגמר את הברכות הוציא סכום כסף מכיסו, ואמר: לכו קנו לחם ודגים מלוחים ויין ונערוך כאן סעודת מצוה.

לפי פקודתו ערכו את השלחן, נטלו ידיהם וישבו ואכלו, מבלי שים לב לחרחורי הגסיסה של האב. לפני ברכת המזון צוה הרר"א לשיר „יום ליבשה נהפכו מצולים" ויצוה לצאת בריקוד של מצוה. מרוב פחד עשו כדבריו ופתאום, באמצע הריקוד, פקח האב את עיניו, חדל מלחרחר, וביקש שילבישו אותו משום שהוא מבקש גם כן להשתתף בריקוד.

טו. רבה של למברג, המתנגד, מזכיר עצמו לפני הרר"א.

(מפי הנ"ל):

לאחר פטירתו של הדוד ר׳ סנדר׳ל זצ"ל בלמברג[2] ואבילות ה„שבעה" של זקננו הרר"א בלמברג, נראה דודנו הנ"ל לרבה של

2. אגב: הוא נפטר בש"ק י"א טבת תרל"ב, ולא בשבת שובה כפי שהזכרתי ב„סיני" שם, עמ׳ קעג.

למברג וביקש ממנו לבקש מאביו הר״א, שיעשה לו „טובה״ בעולם העליון. תהה רבה של למברג, בחלום, על כך ושאלהו. למה אין כבודו בעצמו מבקש זאת מאביו? ויענהו: הוא עומד גבוה־גבוה ואיני יכול להגיע אליו. הבטיח לו הרב למלאות בקשתו.

בבקרו של יום השביעי לאבילות, בא רבה של למברג להתפלל אצלו, לנחמו ולהקימו מאבילותו ואגב גם להזכיר לפניו חלומו. כשרק נגש אלי, אמר לו סבא: רבה של למברג כבר עשינו טובה חשובה לבננו בעלמא דקשוט...

ראה רבה של למברג עד היכן הדברים הגיעים — הזכיר את עצמו בשמו ושם אמו לפניו. וייתכן, שזו היתה הפעם היחידה בחייו, שהזכיר עצמו לפני אדמו״ר חסידי[3].

מז. להאיר מתוך חשיכה

(מפי אאמו״ר זצ״ל):

אלמנתו הזקנה של הרר״א, לא חיתה בשלום עם כלתה, אשתו של הרבי ר׳ אליעזר צבי, זצ״ל, שכיהן במקומו, והיתה שופכת לפני את מר לבה, אעפ״י שעדיין כמעט ילד הייתי.

פעם אחת אמרה לי: ראה דוד׳ל, ככה, מבלי צער ומבלי צרות וסבל, הויים לרבנית... אני אתו ז״ל (הכוונה להררי״א בעלה) סבלנו עניות ודחקות ולא פעם רעבנו ממש ללחם. פעמים רבות לא היה לנו פרוטה בבית להכין צרכי שבת ומכיון שהתביישתי שהשלחן המכוסה מפה צחורה לכבוד שבת, יעמוד ריק, שמתי שתי לבנים במקום החלות וכסיתי אותן במפה רקומה, ולמאפיה שלחתי סיר מלא מים מכוסה וקשור, כי התביישתי לא להטמין חמין. והוא, ז״ל, היה יושב ולומד ולא פעם ראיתי אש מלהטת סביבותיו...

---

3. אמר הכותב: מוסר הדברים קרא בשמו של הגאון ר׳ יצחק אהרן אטינגר, אבל מסופקני בכך, שהרי בימיו כיהן הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון (נפטר בשנת תרל״ה, כשנה אחרי פטירתו של הרר״א) כרבה של למברג. אגב: מי שהוא סיפר להגאון ר׳ יוסף שאול שהררי״א אמר: הוא; ר׳ יוסף שאול — צריך לירא ממנו... אמר ריי״ש: אם נכונים הדברים הריהו צודק, כי כך נאמר בגמרא (שבת כג, ב): „דרחים רבנן, הוי ליה בנין רבנן. דמוקיר רבנן, הוי ליה חתנוותא רבנן. דדחיל מרבנן, הוא גופיה הוי צורבא מרבנן״ ומכיון שאין לו לא בנים ולא חתנים (כידוע, נפטר

יז. ר׳ איזיקל מגיב בחריפות על פגיעה בכבודו של הגאון מווילנא

ש״סים אחדים היו בבית מדרשו של רבינו, בו למדתי בילדותי (עד למלחמת העולם הראשונה), מעזבון הררי״א. זוכרני, שעל שער אחת הגמרות (אם איני טועה — דפוס צ׳רנוביץ), שכתוב בו: „עם הגהות הגאון החסיד רבנו אליהו מווילנא זצ״ל״, העביר חסיד שוטה קו על המילים „הגאון החסיד״ ועל „זצ״ל״. על מחק זה רשם הרר״א: „בטוחני כי מי שעשה זאת תקצצנה ידיו״ [4].

יח. קצב בזידיצ׳וב מכשיל את העיר בנו״ט ור״א נוסע שמה לתקן הדבר.

(מפי ר׳ נחום שו״ב):

פעם אחת שלח הרר״א לקרוא לאבא ז״ל ודרש ממנו שיסע אתו יחד לזידיצ׳וב, לבקר את בן דודו הררי״א. שכרו עגלת צב ויסעו, וכשהגיעו לנהר דניסטר שבין רוזדול לז. ועלו על המעבורת (פרום בלע״ז) אמר הרר״א: יודל, מריח אני ריח נבילה. כשעברו את הדניסטר והגיעו לזידיצ׳וב חזר ואמר: ריחן של נבילות וטריפות אני מריח. כשהגיעו לחצרו של הרר״א אמר: כאן אין ריח כזה.

אחרי התייחדותו עם בן דודו זמן מה, אמר לו, שבעיר מורגש ריח נו״ט ועליו לבדוק את הדבר. בדקו ומצאו, שקצב אחד הכשיל את העיר בנו״ט, פרט לחצרו של הרר״א, שהיה זהיר לא להכשילו.

יט. הגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון (בעל שו״ת שואל ומשיב) מכיר בגאוניותו של הרר״א.

(מפי ידידי ר׳ אביש זיס, המו״ל והמעיר ל„שלחן הטהור וזרו הזהב״):

הדיין הלבובי, הגאון ר׳ אורי זאב סאלאט, מחסידי קומארנא היה,

הרי״ש ללא בנים) חייב אני להיות דחיל מרבנן... (מזכיר את הדבר: הר׳ אברהם איטינגא ז״ל בספרו דעת זקנים).

4. ובשילהי הקדמתו לביאורו „מעשה ארג״ ו„פני זקן״ לסדר טהרות: „והתוספתא סדרתי עפ״י סדר הגאון מהרא״ו (מורנו הרב אליהו ווילנא) זצ״ל, שעשה אותה סלת נקיה, אלא במקומות מועטים, שהעמדתי גירסא שלנו שהחזיקו בה רבינו והראב״ד והרא״ש ונתווכחתי עמו בויכוח אהבה, כי מימות רבינו לא עמד כמותו לב מבהיל בשני תלמודים ובכל תורה שבע״פ וסדורה ושגורה בפיו. תנצב״ה, על שהאיר עינינו ברמזי הסתומים והנפלאים״.

היה מבקר את הרבי בקומארנא מדי שנה בשנה [5].

בהולד לו בן, הזמין את הררי״א מקומרנא **כסנדק ואת רבה של למברג, הגרי״ש נתנזון, כסנדק דעמידה (בשעת הברכות). ועדיין המחלוקת בין שניהם (בדבר תרנגולי קובריץ הגדולים) בעצם תקפה.**

בסעודה שנערכה אחר כך סחו שניהם, הררי״א והגרי״ש, ושעה וחצי בדברי תורה. עם גמר הסעודה, כאשר נפרדו אחד ממשנהו — חבק הגרי״ש את הררי״א, ואמר לו: ק׳מארנר רבי, חייבים אנו לתת לכם יישר כוח גדול על שנהייתם לאדמו״ר ולא לרבה של איזה עיר; אחרת לא היה לנו, עם ידיעותינו בתורה, מה לעשות...

כ. לפני פטירתו.

(מפי נינו הנ״ל):

על יד מיטתו עמד בעל נכדתו, הרב ר׳ יהודה צבי (השני), רבה של רוזדול [6]. פתאום התחיל רבינו לרעוד בכל גופו. אמר לו הרי״צ: סבא, מה אתה רועד כל כך? אמר לו: יהודה הירש, אל תחשוב שאני רועד מפניו... ממנו איני מפחד. אני רועד ומפחד מפני מי שבקרוב אצטרך למסור דין וחשבון לפניו [7].

כשנפגש הסבא הרר״א צבי עם האדמו״ר ר׳ יהושע׳לה מבעלז וסיפר לו הדבר, אמר: מי יתן ואהיה אני במדריגה כזאת לפני יציאת נשמתי.

---

5. הוא נסע גם לבנו, הר״ר אליעזר צבי וגם לנכדו, הר״ר יעקב משה, זצ״ל. ואם זכרוני אינו מטעיני, ביקר בקומארנא בימי ילדותי.

6. הוא היה בנו של ר׳ שלמה טאוב, שהיה חתנו של הר״ר יהודה צבי אייכנשטיין, רבה של רוזדול (בן הר״ר משה מסמבור, אחד מאנשי „במסלה״), בנו של הר״ר משה חיים, בנו של הררי״א מקאלוב ואביהם של האדמו״רים מרוזדול, קאלוב וסאטוב־פומורן.

7. ר׳ ברכות כח, ב: כשחלה רבן יוחנן בן זכאי...

אדמור"י קומרנא

נוסח מצבתו

י' אייר תרל"ד

פ.   נ.

אדונינו מורינו ורבינו רבן של ישראל
מאור הגולה ע"ה פ"ה מופת הדור הגאון
קדוש אלקי אספקלריא המאיר אור מופלא
ומכוסה גאון הגאונים קודש הקדשים מרא
דרזין נהירין לי"ה שבילי דרקיע כשבילי
דנהר דעה בוצינא קדישא חו"פ המפורסם
בקדושתו וענוות צדקו עמוד ברזל צדיק יסוד
עולם אור שבעת הימים אוהב ישראל מרן רבינו
מוהר"ר יצחק אייזיק יהודה יחיאל זללה"ה
בהרב הקדוש מו"ר אלכסנדר זללה"ה אב"ד דפה

ת. נ. צ. ב. ה.[1]

ואלה הספרים אשר הופיעו ממנו

א. אוצר החיים על תרי"ג מצוות.

ב. אוצר החיים על חמשה חומשי תורה.

ג. דרך אמונה. דרכי התורה והעבודה.

ד. היכל הברכה עה"ת.

ה. כתם אופיר על מגילת אסתר.

ו. נדבת פי על מס' קינים והגהות למס' שקלים.

ז. נוצר חסד על פרקי אבות.

ח. נתיב מצותיך, הקדמה ודרך לאוצר החיים.

ט. עצי עדן. מעשי ארג. פני זקן. על ששה סדרי משנה.

י. עשירית האיפה על תורת כהנים.

יא. פני זקן על מס' שקלים.

יב. שלחן הטהור עם זר זהב (שלחן ערוך שחיבר לפי בירוריו הטהורים).

---

1. כפי ששמעתי, קימת המצבה באהלו עד היום הזה. אף על פי שנעקרו כל המצבות מבית הקברות היהודי ובהן רצפו ככר השוק, פחדו גויי העיר לנגוע במצבותיהם של האדמורי"ם ובאהל שעליהן.

הערה: אוצר החיים, היכל הברכה ו"כתם אופיר" נדפסו יחד עם החומשים
עצי עדן, מעשי ארג, פני זקן ו"נוצר חסד" — יחד עם המשניות.

ג. האדמו״ר, בנו, רבנו אליעזר צבי סאפרין זצ״ל

על כס האדמו״רות של אביו עלה בנו היחיד רבנו אליעזר צבי זצ״ל, מחברם של הספרים החשובים בקבלה: „אור עינים״ שני חלקים המהווים אנציקלופדיה כמעט שלמה על המונחים אשר בקבלה[1]. ספרים אלו קנו להם שם עולם ונתחבבו על יודעי טעם בקבלה[2]. „בן ביתי״ על התורה ועל תהלים[3]. „זקן ביתי״ על מסכת אבות ו„זקן ביתי״ על ה„סיומים״ שבכל הש״ס. „ראש ביתי״ על תיקוני זהר[4]. והספר הענקי „דמשק אליעזר״ ביאור על הזהר הקדוש.

כנזכר[5], נולד הוא בשנת תק״ץ בזידיצ׳וב כאח לאחותו הבכורה מרת הינדה שרה ז״ל[6] ולאחיו הר׳ אלכסנדר סנדר זצ״ל שנפטר בדמי ימיו.

ילד חלש היה מנעוריו וכל מיני מחלות; לרבות שיתוק ילדים (פוליו) עברו עליו[7], ואף על פי כן, למרות שאלו גרמו לו תפיסה חלשה וקשיי ריכוז, התגבר על הכל ברצונו כי עז ללמוד תורה, וכן השתדל להכיר את צדיקי דורו; ללמוד ממעשיהם וללכת בדרכיהם. ככה ביקר בימי נעוריו, אינקוגניטו, את רבנו בעל העינים הפקוחות, רבי מאיר׳ל

---

1. הופיעו ממנו שני חלקים; הראשון בפרעמיסלא, בשנת תרמ״ב בדפוס זופניק את קנוללר והשני בלעמברג בשנת תרמ״ו, בדפוס פעסל באלאבאן.

2. כפי שרבנו זצ״ל כותב בהקדמתו לחלק הראשון, הראה; לפי דרישתו של הצדיק הגאון רבנו חיים מצאנז — לו את הספר בכתב יד והוא דרש ממנו להוציאו לאור. כן סיפר לי נכדו, אדמו״ר קומרנא—ברוקלין (וכעת בירושלים) ר׳ חיים יעקב ספרין שספרים אלו לא זזו משולתנו של הר״ר גרשון הניך מראדזין ושל אדמו״רי ליובביץ (כך סיפר לו הליובביצי). ור׳ הלל צייטלין הי״ד בספרו „בפרדס החסידות והקבלה״ (ע׳ 124) קורהו: הליקסיקון הנפלא לכל כתבי האר״י ויתר המקובלים; מלא פירושים לכינויי הספירות.

3. על התורה, חלק ראשון, הוציא בנו האדמו״ר רבי מאניש סאפרין זצ״ל בשנת „צדיק כתמר יפרח״ ועל תהלים — נכדו הר״ר חיים יעקב הנ״ל.

4. שלשת הספרים הללו נשארו בכתב יד ומי יודע מה גורלם.

5. ראה בעמוד 46.

6. אמם של הני תרי גברי רברבא: הגה״צ ר׳ אלכסנדר צבי קלינגברג אבד״ק מיידאן וואלאווע (מו״ל הספר „זכרון דברים חלק שני״ מסבו הגה״צ רבנו אלכסנדר סנדר רבה של קומרנא בצירוף דרשתו בקבלה בשם ״דמעות שלש״). והגאון הצדיק רבי אברהם מרדכי קלינגברג זצ״ל אדמו״ר דזיאלישיץ בקראקא.

7. על מחלתו זו ועל ביקורו; עם אביו הדגול, בבעלז אצל רבנו שלום זצ״ל, ראה בעמוד 49.

מפרמישליאן; רבנו הגאון ר׳ חיים מצאנז האדמו״ר הדגול רבי מאיר׳ל מדזיקוב; והאדמו״ר רבי דוד מדינוב, כולם — זכרונם לחיי העולם הבא[8].

כן היה נוסע כפעם בפעם לבן דודו הרר״א לזידיצ׳וב וישב שם זמן מה.

---

8. על נסיעה זו, בהיותו אברך צעיר לימים; בחיי אביו — — שמעתי מפי נכדו הג״ל סיפור מענין [הוא קיבל אותו מחתן דודו הר״ר מאניש זצ״ל; הר׳ חיים רבה של סאהל, ששמע מפי חותנו הרר״מ, בנו הבכור של רבנו זצ״ל] והוא: כאשר חזר רבנו אליעזר צבי מנסיעה ארוכה זו, לא חזר מיד לביתו הוא אלא עלה לאביו; רבנו יצחק אייזיק זצ״ל, שכבר עמד וחכה לו על מרפסת דירתו. אביו שאל ממנו: ספר נא לי על נסיעתך ומה ראית אצל צדיקי הדור? הרא״צ ענה לו בזה הלשון: אבא! בצאנז, ראיתי תורה וגדולה במקום אחד. בדזיקוב — שהרב הצעיר (הכוונה לר״ר מאיר׳ל בנו של הר״ר אליעזר) הוא עוד יותר יפה מהזקן. בדינוב, הגעתי בערב שבת קודש ולא הספקתי אלא לקחת שלום מהרר״ד. אף הוא לא שאל לשמי ומי אני. בשבת בבוקר כשהגיע הרר״ד להוספה ראשונה בקריאת התורה לאחר „ששי״ (המנהג היה בדינוב לעשות כמה „הוספות״ בין ששי לאחרון) נגש אלי השמש ושאל לשמי; בפקודת הרר״ד. עניתי לו אליעזר צבי בן יצחק אייזיק (מבלי להוסיף מלת „מורנו״ או „מורה מורנו״ כנהוג) רבי דוד צוה לקראנו בשם מורנו ר׳ אליעזר צבי ב„מורה מורנו״ רבי יצחק אייזיק יהודה יחיאל. ולא הוסיף שום „הוספה״ אלא קרא לפני עד סוף הפרשה, כאילו קראנו ל„אחרון״. לאחר התפלה הזמינני לקידוש יחד אתו. במסיבת הקידוש אמר לי: אני יודע, אברך, מי אתה. אבל שואל אני אותך: הייתכן? מילא, על כבודך אתה רשאי לוותר. אבל כלום רשאי אתה לוותר על כבוד אביך הדגול? שוב אמר אלי: אברך. אתה תהיה פעם אדמו״ר. שמע ואספר לך איזה סיפור. והוסיף: מה שסיפר לי איני מוכן לספר... אצל הרר״מ מפרימישליאן — נכנסתי בין הבאים לקבל שלום, הוא לא שאלני ואני לא אמרתי לו כלום. בליל שבת קבלו כל האורחים, ואני בתוכם, חתיכת דג מלוח במקום דגים, ולחמניה (בולקי בלע״ז) אחת כחלה. נכנסנו אחר הקידוש; שקידש מי שהוא על יין צימוקים, ונטילת ידים לסעודה דלה זו — לשולחנו של הרר״מ. קיבלנו מרק, חתיכה קטנה של בשר קיבל כל אחד לידו, וכליפתן, שני שזיפים. אני הלכתי, אחרי סעודה זו, לבית מדרשו והנחתי עצמי על הספסל הקשה לישן. כעבור זמן מה נכנס הרר״מ ובידו כר ושמיכה ויגש אלי ויאמר: יודע אני אברך מי אתה. ואת מאיר לא תרמה. קח את הכר והנח תחת ראשך והתכסה בשמיכה זו ויצא.

אביו רבנו י״א זצ״ל שמע את כל הדו״ח הזה ויען: נכון. הרב הצעיר בדזיקוב הוא יותר יפה מהזקן. ולא יסף.

בתלמוד ובמשנה, שונה היה לבדו או היה מבקש מאחד הבחורים תלומדים בבית מדרשו של אביו זצ"ל להסביר לו מה שלא הבין והוא יושב היה שונה וחוזר עד הדברים נכנסו להבנתו וכך המית עצמו על התורה ועל העבודה עד שהגיע למה שהגיע.

ואף על פי שעלה ונתעלה אחר כך כאחד מגדולי בעלי הנגלה וביותר — הנסתר, צניעותו, הכנעתו, מדת הענייוות שלו, נשארו אצלו מדות קבועות עד יום פטירתו [9].

מסופר: שאמו, מרת גיטלי ע"ה חיבבה מאד את נכדה הר"ר משה יעקב (ר' משה'לי) זצ"ל, מי שהיה אחר כך לאדמו"ר בעיר אלטשטאדט: בן בנה הבכור: הרא"ס זצ"ל שנפטר בדמי ימיו. והיא רצתה שהוא ימלא מקום סבו רבנו יצחק איזיק זצ"ל. אבל החסידים הרי הכתירו את הר"ר אליעזר צבי... באחד הימים עמדה אשתו של הר"ר משה יעקב ללדת ותקש בלדתה. כשמצבה היה בכל רע, עלתה אמו אל בנה הררא"צ ז"ל בצעקה: אתה, רבי אתה? כלת אחיך המנוח נמצאת בסכנה איומה. אם „רבי" אתה הראה את כוחך... ותתפרץ בבכי מר. הרא"צ שמע דבריה וצעקותיה וישב לו במנוחה על כסאו ובגמרה דבריה נגש לארון הספרים ויפתח את ספר ה„זהר חי" של אביו זצ"ל ויעיין בו מעט קט. ופתאום פנה לאמו ואמר: מזל טוב לך אמא. כעת ילדה

---

9. ראה מה שכתב בספרו הדגול „דמשק אליעזר" (חלק ג. דף סה, ב) בבארו שם את ה„עשר ירידות" שהזוה"ק מזכיר, שירדה שכינה. ובתנ"ך לא נמצאות אלא תשע: „יכול להיות לפי שהשכינה יורדת לבין ישראל בניה בכל יום ויום להצילם מכל נזק של הבלי עולם העשייה, תשובה זו כירידה עשירית". ומוסיף שם: „וכשסיפרתי טעמי למשמשי ר"מ ב"ב (הוא משמשו ר' משה אפשטיין זצ"ל שהזכרתיו בעמוד 50) אמר לי טעם הגון יותר משלי... „דבריו אלו נותנים לנו תמונה מעניות לבו וטהור נשמתו"...

ומפי אבא (הר"ר דוד שליכטר) זצ"ל שמעתי: רבנו אליעזר צבי היה מקדים לקבל שבת ובבית מדרשו הקדימו בערב שבת — להתפלל לפני כל בתי הכנסת והקלויזן שבעיר. אני הקדמתי ג"כ, ופעם אחת, ואני אז כבן שש־שבע הקדמתי לבוא לבית המדרש טרם בואו. בינתיים התחלתי לשיר „שיר השירים" בלחן הלבבי שלמדנוהו בחדר. הררא"צ בבואו לפרוזדור בית המדרש וכששמעו איך אני מדקלם לי את „שיר השירים" בלבביות — לא רצה להפריעני ויישאר עומד על המפתן עד שאגמור...

וכך גם בגדלותו, יורד היה כפעם בפעם לבית המדרש והיה שואל מאבא זצ"ל איזה מאמר קשה בתלמוד, במשנה או במדרש...

ליבעלי בן למזל טוב ונכד בריא לך. היא רצה בנשימה עצורה מיד לבית כלתה ותמצא כי כן הדבר, כי מיד בפתחה הדלת ניגשה המילדת אליה ותברכה בברכת מזל טוב. מיד חזרה לבית בנה הקדוש ותאמר: כעת רואה אני כי ראוי אתה לרשת את מקום אביך זכותו תגן עלינו[10].

אמנם, מרוב ענוותנותו, עדיין לא האמין שהחסידים, אלו שהיו באים לאביו הגדול יסעו גם אליו וישלח את אחד מהאברכים ששימשו את אביו; ר׳ קופל חיים ואלפ׳ס[11] להונגריה לחלק לפרנומרנטן את חומשי אביו ולבקשם לבל ישכחו בו. אף משמים רמזו לו כי ראוי הוא לאותה איצטלא (הפתקא הראשונה שקיבל לאחר פטירת אביו היתה של רבקה בת יהודית (ר״ת רבי)[12]. ברם כשלראש השנה של שנת תרל״ה בא קהל רב מחסידי אביו אליו התאושש, ולשבת פרשת נח נסע לצאנז למרן הקדוש בעל דברי חיים זצ״ל להיסמך ממנו ואת בנו; זה שמילא מקומו בקומרנא אחריו, הר״ר יעקב משה זצ״ל לקח אתו ללמוד דרכי צדיקים.

רבנו חיים זצ״ל שמח אתו בבואו וכיבדו הרבה לעיני קהל חסידיו. עד כי הושיבו על ידו וכיבדהו בקריאת הפתקאות שהגישו לו חסידיו. (זו היותה ה„סמיכה״ הכי כנה). בליל שבת, למרות שרבנו לבש בגדי לבן, כדרכו בקודש, והיו מהחסידים שרצו לפגוע ברבנו — כיבדו הרר״ח מאד. הושיבו על ידו וכשהגישו את הדגים היה ביניהם דג „הכט״ (זאב המים) גדול ויאמר לרא״צ: רבי מקומרנא. כשאני נתקבלתי לרב ולרבי בכאן גם כן צדו בדונאיעץ הכט ענקי כזה...[13]. וכשנודע לרבנו חיים שבאמתחתו נמצא ספרו „אור עינים״ בכתב יד, בקשהו שיראהו לו. עיין בו הרבה ובשעת הפרידה אמר לו בזה הלשון: רבי מקומרנא. עיינתי בספרכם וראיתי כמה דברים נחמדים שבעלי נפש דקדושה זקוקים להם ואבקשכם שתדפיסו אותו בקרוב[14]. חיבקהו ואמר לו: רבי מקומרנא! ידע כי דורש טוב הייתי לאביו כל הימים.

---

10. מפי נכדו הר׳ חיים יעקב הנ״ל.
11. כתבתי על כך לעיל.
12. שמעתי מפי תותני ר׳ יהודה ליבש בר׳ יעקב אליהו הלוי טענדלער ז״ל.
13. כתב לי ידידי הרה״ג ר׳ אפרים אשר הלוי רוטענברג רב בלוס אנג׳לס בארה״ב. מגזע חסידיו, ומקורביו.
14. בהקדמת רבנו לספרו „אור עינים״ חלק ראשון (בכלל כ״ו) הוא כותב: „ואחר פטירת אדוני אבי מורי ורבי זללה״ה הייתי מסתופף בצל קדשו של מחותני

על הכנסו להיכל הקבלה, וביחוד קבלת האר"י זצ"ל, הוא כותב בעצמו בהקדמת ספרו "אור עינים" חלק ראשון: "ותאמינו לי אחי ורעי הנאמנים לי שבעת לימודי בתורה הקדושה, בנגלה ונסתר לא עלתה על מחשבתי אם אהי' איזה ראש על ישראל. וכן, אם יהיה לי כח לפרש ולחדש איזה חידושי תורה אלא הקב"ה בעצמו, מרוב רחמנותו עלי הופיע עלי כח זה לחדש חידושי תורה. אעפ"י שגדלתי אצל אאמו"ר זלה"ה אעפי"כ לא למדתי ממנו להיות "רבי" או רב או חסיד או "ישראל נאה"[15] חס מלהזכיר. כי תמיד חשבתי; ואפילו עתה, שאני פחות מפחותי ערך שיש בכל העולם. ובדרך הזה אלך אי"ה עד מאה שנה; עד ביאת גואל צדק. וכל ענין התנשאות לא קבלתי בעצמי כל ימי אלא בהכרח קבלתי, לפי שחשבתי תמיד: מסתמא כך הוא רצון האין־סוף ברוך הוא. אבל אני בעצמו לא קבלתי על עצמי עד עתה ומהיום והלאה — שום התנשאות, רחמנא ליצלן מהתנשאות שמקבל האדם בעצמו.

ועוד אחי ורעי האהובים לי ביותר: דעו שאפילו לימוד קבלה סתרי תורה לא התחלתי מעצמי ללמוד. אלא פעם אחת היה מבוקש אאמו"ר זלה"ה להיות בסאמבור על שבת קודש ואחר השבת ביקשו ממנו אנשי עיר הנ"ל לשבות עוד שבת אחת והסכים עמם. וכשראה שיישאר שם לעוד שבת אחת שלח איגרת אלי שאבוא לשם על שב"ק. ובאתי לשם ביום ג' ואור ליום ועש"ק קודם עלות השחר שלח אחרי שאבוא תומ"י לעמוד לפניו. וכשבאתי שאל אותי: אתה לומד סתרי תורה, כתבי מרן האר"י זלה"ה? והשבתי לו: לאו. ואמר לי: למה? ואמרתי לו כי שמעתי מכמה חסידים יראי השם שאין ללמוד בספרי קבלה בלי רבי ומורה. ואין לי רבי ומורה יותר ממך. והייתי אז כבן שלשים. וכששמע ממני זאת אמר לי טוב דברת ואמת אתך. ותומ"י אמר: מהיום והלאה אלמוד

(על שם שבנו הר"ר פינחס נתן; מי שהיה לאדמו"רה של רידיק זצ"ל, היה; בזיווג ראשון, חתנו של הרה"צ ר' נפתלי חיים זצ"ל מזילין, שנפטר בא"י, בהר"ר מאיר'ל מדזיקוב, חתנו של הר"ר משה'לי בהה"צ ר' מרדכי דוד מדומברובה, חתנו של רבנו מצאנז זצ"ל) הרב הגאון הקדוש, איש־קדוש־אלוקים מו"ה חיים ה"ש זלה"ה מסאנז ושמע מאנשי שלומנו שיש תחת ידי חיבור כזה וישלח להראות לפני והיה מעיין בו בלילה אור ליום ב' פרשת לך שנת תרל"ו לפ"ק ואמר לי (מה שהזכרתי מעל לקו).

15. ביטוי לקוח מאידיש "אשיינער ייד" פלומר יהודי מכובד ובעל עשרה.

עמך — — — שב ואני אלמוד אתך תומ״י. ופתח ספר „עץ החיים״ שער הכללים פ״א והתחיל ללמוד ואמר לי: דבר אתה גם כן עמי. והתחלנו שנינו לומר: „כשעלה ברצונו יתברך לברוא את העולם כדי להטיב לברואיו ויכירו גדולתו ויזכו להיות מרכבה להידבק בו יתברך״. עד כאן למד עמי ולא יותר — — — ומאז והלאה לא למד עמי שום דבר מזה הענין והיתה לי עגמת נפש גדולה שלא הזכיר מזה שום דיבור מה שאמר לי בעיר סאמבור. ונתעכב זאת בערך תשעה חדשים והיתה לי עג״נ עוד יותר רב. ואחר תשעה חדשים עלתה בלבי חמידא דאורייתא; של תורת אמת, שאלמוד מכאן והלאה בעצמי. ואמרתי בלבי לפני הקב״ה: אתה עזרת לאאמו״ר וכן לאמו״ר זקני זלה״ה שלמדו בכתבי האר״י זלה״ה, כמו כן עזור נא לי אבי שבשמים. ובאותו יום שהתחלתי ללמוד, הי׳ בהשגחת הבורא ב״ה שבא איש אחד והביא לי ספר עץ חיים ישן מה שלמד בו אדוני אבי זקני הרב הקדוש הגאון ר׳ אלכסנדר זלה״ה אב״ד דכאן, וכן אאמו״ר זלה״ה למד גם כן בעץ חיים זה בימי נעוריו וראיתי שהוא בהשגחת אין סוף ב״ה שאלמוד בכתבי מרן האר״י זלה״ה ובזהר הקדוש״ [16].

מתוך דבריו אלה, הנאמרים בפשטות גמורה; בלי צעצועי מלים ושיפורי סגנון, חשים אנו גדלו ויקר נשמתו. ועוד חשים אנו שאמנם ב„פועל״ לא למד אביו הדגול עמו יותר מבפעם ההוא אבל את הבטחתו קיים ולמד אתו (בהשפעתו הרוחנית) ומסר לו סדרי חכמה עד שהיווה אחד המאורות שהאירו לעם בשני חלקי התורה, הנגלה והנסתר. ומשפיע מאורו לקהל חסידיו באור ה׳.

את יפי־נשמתו חשים אנו כשהוא מתחיל כמעט כל אות שבהקדמתו ל„אור עינים״ ולש״ס (כל הקדמותיו בספריו מתחלקים לאותיות: אות א׳ אות ב׳ וכו׳) ב„דעו אחי״; „דעו בני ישראל הקדושים״; „הנה אחי ורעי האהובים לי ביותר״; „הנה אחי ידידי, ידיד נפשי אהובי״: „ודע אחי הענים״; „דעו אחי ורעי״.

ויותר שעלה ונתעלה בתורה במדות ובהנהגה — — יותר חיבב את התורה ולומדיה. וביחוד קירב את הצעירים אשר למדו בבית מדרשו, עודדם וקירבם באופן מיוחד.

כפי שהזכרתי, היה אאמו״ר ר׳ דוד שליכטר, זצ״ל — אחד מהבחורים

16. בכלל כ״ו, אין שם בהקדמה סימון הדפים והעמודים.

שהצטיינו בבקיאות וחריפות מנעוריו [17], ואותו קירב באופן מיוחד עד כדי לרדת כפעם בפעם לבית מדרשו ולשאול ממנו הבהרת איזה מאמר או מלה נדירה בתלמוד ומשנה. הוא גם ייעצו באיזה ספרים מספרי החסידות לעיין [18] ואפיינית היתה התנהגותו בנוגע לכך. עד כי פעם אחת, בשביעי של פסח, ולשולחן רבנו זצ״ל היסבו; מלבד האורחים הרבים שבאו לחוג אצלו את החג, גם טובי וחשובי העיר (כי לשולחנו ביום זה נהגו טובי העיר לבוא ולהעמיד משקה לכבודו והיה היין נשפך אז כמים), כשקבל אבא זצ״ל כוס יין מידו ניגש אליו לאמר לו „לחיים" המסורתי ואגב אמר: יברכני רבנו שאזכה ליראת שמים אמיתית. מה היום מיומים? שאלהו רבנו. משום שבספרו של רבנו מנחם מנדלי מרומנוב, שרבנו ייעץ לי לקרוא בו, כתוב: שיום ז׳ של פסח מסוגל ליראת שמים. ענהו. דוד! אמר לו רבנו: על נושא זה גשוחח לא בשעה ש א נ י ואתה שתויים... הישווה עצמו כאילו הוא שתוי ומבוסם ובלבד שלא יאמר לבן תורה: אולי שתוי אתה ולשוחה על כך יש להיות מפוכח...

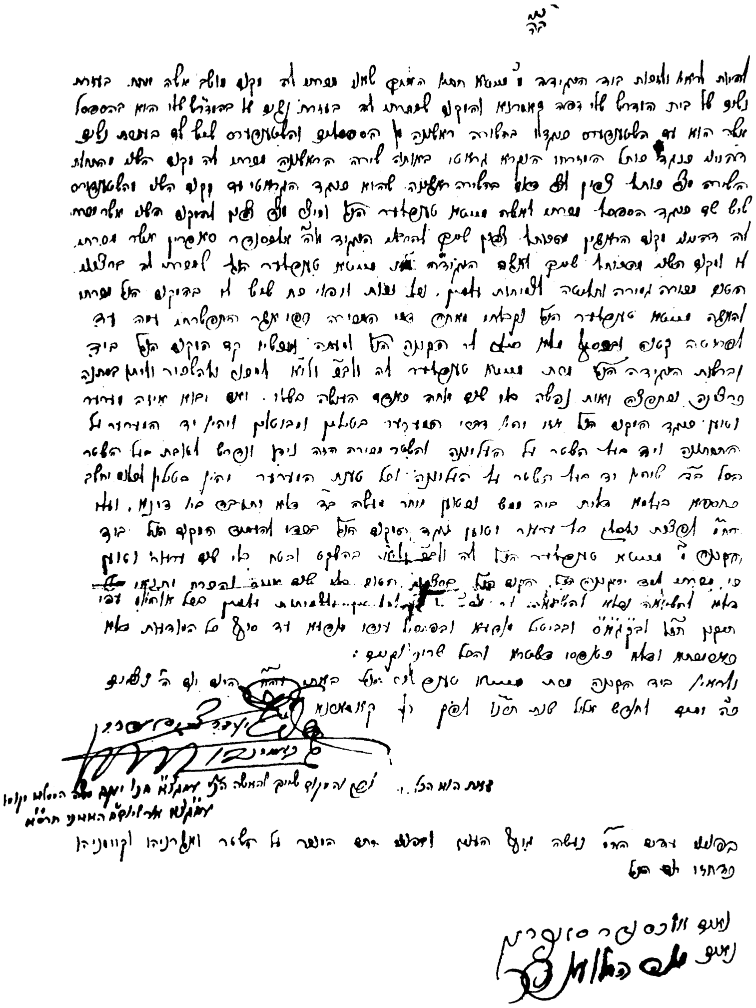
שתי שאלות שאלהו אבא זצ״ל בנעוריו: א. למה אינו מנשק את ספר התורה בפיו כשמוציאו מארון הקודש? וב. כשעמד פעם אחת בעת קבלת אורחים וקריאת פתקאות של רבנו, ואחד מהבאים בכה לפניו ויספר לו את הצרות אשר נקלע לתוכן, הושיט לו רבנו ידו ואמר לו: סע לחיים ולשלום ואני מבטיח לך שהשי״ת יעזור לך ותינצל מכל הצרות הללו. כשיצא, שאלהו אבא: רבי! איך הוא יכול להבטיח?

על שאלתו הראשונה ענה לו: טרם זכיתי להגיע לדרגה של „ישקני מנשיקת פיהו"... ועל השניה, במשל: משל למלך שאהב מאד את נתיניו ובראותו את הסבל ואת הצער שנתיניו ניתנים בהם צוה להכריז שכל הסובל, הנדכה והנענה יפנה אליו ויוושע. לצורך כך שלח גם שליחים ברחבי מדינה והם הורשו להבטיח בשם המלך... דוד׳ל. אמר: אני אחד מן השליחים הללו....

---

17. אבא זצ״ל היה דור עשירי למרן המהרש״א. ורבנו יחזקאל שרגא זצ״ל משיניווא הציע את השידוך עם אמי ע״ה: אחותה של כלתו; אשת בנו האדמו״ר הקדוש רבנו שלום הלברשטאם מסטראפקוב, כאשר נפטרה לקח את אחותי הצדיקת חיהלי הי״ד כלומר: היה מקודם גיס ואח״כ חותן לצדיק הנ״ל זי״ע.

18. זוכרני את ספר ה„תניא" (ליקוטי אמרים) שבביתנו שאבא זצ״ל קיבל ממנו כמתנה ובהדרכה ללמוד בו.

צילום חתימת ידו הקדושה על שטר מכירת מקוה בעזרת נשים של בית מדרשי לסבתא של ילדי, מרת מייטא טענדלער ע"ה

רבנו זצ"ל לא היה מפורסם "לבעל צדקה" מופלג, אבל דיה עובדא זו להוכיח מה גדלו מעשי צדקותיו:

רבנו הוזמן פעם לראצפרד שבהונגריה, ששם היו לו חסידים מובהקים. הוא שבת שם שלש שבתות ובהפרדו מהם היו בידו; מהפדיונות שחסידיו הגישו לו, סך שלשת אלפים גולדען (פלורינים; סכום עצום בימים ההם) משם נסע להבראה ולשתות ממעיני הרפואה, לקארלסבד. אתו נסעו הרבנית, משמשיו, בניו, השוחט שלו עד שבסך הכל היו שלשה עשר איש ודמי ההוצאות — מראצפרד לקארלסבד עלו כחמש מאות גולדן... בכל מקום שעבר קידמו, בתחנה, רבנים וחסידים נעלים את פניו. בהגיעם לק"ב אמר לו בנו; הר"ר יעקב משה זצ"ל; מי שמילא מקומו אחריו בקומרנא: אבא, תן לי עוד כחמש מאות גולדן למען נשלם למפרע בעד החדרים, בית המדרש, מי המרפא וכו'. ענה לו הררא"צ: האמין לי שאין לי. הכיצד? נשאר הבן נבהל ומשתומם, והרי עם צאתך מראצפרד נשארו בידך כאלפים וחמש מאות גולדן? הנה בתחנה זו עלה הרב... וסיפר לי מצרת הבת (עניני נדוניה), בתחנה זו ביקרני חסיד פלוני שמוכרח לנסוע למעין ישע וכו' וכו' ונתתי להם כל מה שהיה בידי, ענהו. מה נעשה איפה בקארלסבד בלי כסף? שאלהו בנו. ה' נמצא גם בקארלסבד. ענהו.

למחרת השבת בא אחד מחסידיו, גביר עצום ונתן לו פדיון בסך אלף גולדן הוא שלח מיד אחר בנו הנ"ל. כשבא אמר לו האם כבר השתכנעת שה' נמצא גם בקארלסבד?[19].

מתוך ה"כללים" שהוא מונה בהקדמת ספרו "אור עינים" חשים אנו כמה גדול נפש ויפי־רוח היה רבנו. לדוגמא: "לא לדבר בשעת חזרת הש"ץ כי בכך נותן כח למקטרג לקטרג על ישראל, חס ושלום, בטענו: בבתי תפלות של ע"ז יושבים כולם שקטים וכאן רעש כזה"... והוא מסיים כלל זה במלים: "מגודל אהבתכם אני השפל והנבזה בא לעורר אתכם על כך. ובזכות זו בלבד תתברכו כולכם בתוך בתיכם מאה ברכות, אמן"[20].

הוא דורש "שכל כלי המצוות יהיו יפים ונקיים. ציצית נאות, טלית

---

19. מפי נכדו: אדמו"ר קומרנא־ברוקלין הר' חיים יעקב שליט"א ששמע מפי דודו רבנו יעקב משה זצ"ל.

20 בהקדמה ל"אור עינים" ח"ב כלל ח.

נאה, תפילין נאים. וכן ידקדק שמלבושיו יהיו נקיים וטהורים ובפרט בעת התפלה. ואפילו נעליו תהיינה נקיות... ולכה״פ לא יתפלל במלבושים קרועים. ומלבד שאין מדרך הארץ לעמוד לפני מלך מלכי המלכים בבגדים כאלה, זה מביא ל„עצבות״...[21].

„קבלתי מרבותי שאחר התפלה צריך בר ישראל ללמוד איזה לימוד: מדרש, דף או שנים גמרא הקדושה. ולא בזהר הקדוש, כי זמן לימוד הזהר הקדוש הוא קודם התפלה בלבד״[22].

„לרשום לעצמו על סדר הלימוד, דברי מוסר ומדות טובות — כדי שלא יישכח הדבר מלבו״[23].

ראש הדור, אל יהא בלבו שום ישות כלל. כי אינו יודע אם גם בשמים הוא במדרגה גבוה אלא עיקר ושורש שתהיה לו אהבת ישראל. שבכך דוקא יכול הוא להושיע את ישראל״[24].

„לשמור עצמו ממשקין המשכרין ולכל היותר רק מעט דמעט כמו המלח לאכילה״[25].

„גם הנחת תפילין צריכה להיות מתוך צניעות, פניו למזרח, ולכסות זרועו בשעת הנחת של יד ולא נגד העם דוקא... לבית יתן על כל הצרכים, כפי יכלתו ולא יותר. והנתינה תהי׳ בפנים שוחקות ולא מדוחק... איזהו חכם? הלומד מכל [הענינים העוברים על ה]אדם״[26].

— — —

— —

—

בפורים, בעת ישבו עם הקהל בסעודה, חשו שהוא נמצא הרחק הרחק מזה העולם. ומפי נכדו; הר׳ חיים יעקב שליט״א שמעתי שבפורים ובהושענא רבה ישב על יד שלחנו כשה„שטריימל״ (הכובע החגיגי של שבת ויום טוב) שמוט לו עד למטה מעיניו. וסיפר לי אבא זצ״ל שפעם אחת חש, בהיותו בסעודת פורים שלו — ממש את יום הכפורים... באו אז המתחפשים והציגו על שלחנו את „מכירת יוסף״ באחת הסצינות,

21. שם כלל י.
22. שם כלל יא.
23. שם כלל יד.
24. שם, כלל טו.
25. שם, כלל יח.
26. שם, כלל כא.

כאשר האחים שבים לחברון ומודיעים ליעקב אביהם כי שמעון נאסר וכי המשנה למלך מצרים דורש שיביאו גם את בנימין לפניו — עולה יעקב, כביכול, על הבימה ומתחיל להתייפח: ה׳ ה׳ א־ל רחום וחנון, על בניך חוס כי הגיע זמנן (סאיז שוין צייט זאלסט אין דיינע קינדערליך דערמאנין) התחיל רבנו שר אתם יחד המלים הללו וחזר; וכל הקהל אתו — על המלים: „ה׳ ה׳ א־ל רחום וחנון, סאיז שוין צייט, סאיז שוין צייט, זאלסט דיך אין דיינע קינדערליך דערמאנין״... והדמעות ניגרו מעיניו כנחלים וגם הקהל הרב בכה עמו. והיתה התעוררות כמו בליל יום כפורים לפני כל נדרי... [27].

אחד מחסידיו המקורבים אליו היה הר׳ יוסף שלמה קראו איש מונקאטש; ת״ח ויר״ש, הוא היה עשיר מופלג שחנות פאר של בדים לו במ׳. והנה קם לו מתחרה, גוי אחד עשיר גדול שפתח לו חנות של בדים וארג בדיוק מולו, ומשך את כל הקונים שאינם בני ברית לחנותו. להפצרת אשתו נסע לפורים לרבנו זצ״ל והבטיח לה להזכיר ענין הגוי המתחרה לפניו. כשהסבו בסעודה נעלה זו, ורבנו ישב כשכובעו שמוט לו על גבי עיניו פתאום הוא אומר: שלמה יוסף! עליך להעמיד כמה „טעפ״ (מין מדה) של מי־דבש עכשיו. כי הגוי; מתחרך — ירה כדור בעצמו ונהרג. כשחזר לביתו נודע לו שבשעה זו, שרבנו ישב בסעודת פורים ואמר לו את הדברים הנ״ל היה מתחרהו ביער לצוד ציד ובמקום לירות בצידו ירה בעצמו ונהרג בו במקום [28].

צאצאיו של רבנו זצ״ל: שתי בנות נולדו לו לרבנו אליעזר צבי זצ״ל. **א.** הרבנית מרת ציפה הינדה ע״ה. היא היתה לאשה להה״ג ר׳ יהודה צבי טאוב זצ״ל אבד״ק רוזדול [29]. ונולדו להם הבנים: הר״ר משה טאוב זצ״ל אדמו״ר בקאליב אשר בהונגריה; הגה״צ ר׳ פנחס חיים טאוב זצ״ל אב״ד ואדמו״ר ברוזדול; הגה״צ ר׳ (אברהם מרדכי) שלום טאוב זצ״ל אבד״ק פאמירין שאחר פטירת חותנו האדמו״ר ר׳

---

27. לא שמעתי מפי אבא זצ״ל על הכובע שהיה שמוט לו עד למטה מעיניו. וייתכן שלא שם לכך לב.

28. מפי נכדו הנ״ל. ואני זכיתי להכיר עוד את ר׳ שלמה יוסף כי היה בא גם לבנו האדמו״ר ר׳ יעקב משה זצ״ל וכל ימי הסליחות, עשי״ת והחג בילה אצל רבנו הנ״ל. זצ״ל.

29. על ייחוסו, ראה בעמוד 62.

שלמה מסאסוב, מלא מקומו כאדמו״ר בסאסוב; הרבנית רבקה ע״ה אשתו של מורי ורבי הגה״צ ר׳ אלטר שלום דוד צוקרברג הי״ד אבד״ק קומרנא. והרבנית ...אשתו של האדמו״ר ר׳ שלמה מרוהטין־סטרטין זצ״ל.

חתנו הר״ר יהודה צבי זצ״ל נפטר בימי נעוריו, בחיי חותנו רבנו זצ״ל ורבנו נסע להלווייתו לרוזדול והספידו שם הספד גדול [30].

מרת ציפה הינדה היתה בזיווג שני אשתו של הרה״ג ר׳ יהודה צבי העמרלינג ז״ל אבד״ק ראזינטוב.

בתו השניה של רבנו; מרת פרימיט ע״ה היתה אשתו של האדמו״ר ר׳ משה בהר״ר יואל מברוניפקה (חתנו של רבנו הר״ר מאיר׳ל מפרימישליאן) זצ״ל. היא נפטרה לאחר לידה, אור ליל ראשון של פסח תרל״ח (או תרל״ט). רבנו זצ״ל סידר את הסדר בהתלהבות ובשמחה כאילו לא קרה דבר. אך לאשתו הרבנית שבכתה מאד אמר: והרי בתנו פרימיט״ל מתענגת ב„סדר״ שבגן עדן... [31].

בניו: הבכור האדמו״ר בעל הנפש הפיוטית הר״ר מנחם מאניש זצ״ל אדמו״ר בפעלשטין (המו״ל את ספרו של מרן זצ״ל „בן ביתי״ ח״א על התורה) [32].

---

30. הרב הגאון והצדיק ר׳ יהוסף הלוי רוטטענבערג רבה של קוסוני, בהונגריה בא לאותו ועש״ק שנפטר חתנו — לקומרנא, לרבנו זצ״ל, ומכיון שנודע לו שנסע לרוזדיל להלווייתו של חתנו, נסע לרוזדיל. שבת שם יחד עם רבנו זצ״ל. בליל שבת אמר לו רבנו: לא ידעתי גודל מעלת חתני, כי כבר הוא נמצא בהיכל אבא זצ״ל בג״ע.

31. כשחזר רבנו מהלווייתה אמר: אני לא אניח שאסון כזה (מיתת אשה יולדת) ייקרה עוד פעם בחיי. ומאז ועד פטירתו, לא קרה מקרה אסון כזה בקומרנא. (שמעתי מפי הרבנית רבקה ע״ה, אשת מו״ר הגה״ק ר׳ אלטר הי״ד) למרות שעברו מאז ועד פטירתו קרוב לעשרים שנה.

32. האדמו״ר הר״ר מנחם מאניש זצ״ל נפטר במקום מקור אבות אבותיו; בסאמבור. ביום א׳ ו׳ בטבת תרע״ג. לאחר שטבל בבקר במקוה, לבש טלית ותפילין, והגיע בתפלה עד לסופה של ק״ש ופתאום הרגיש דקירה בלב; הרע לו ושבק לן חיים. ואפיינים הם הדברים שאמר בהגיעו ביום ועש״ק לסאמבור ובהכנסו לאכסנייתו; לבית ידידו, חסיד קומרנא מנעוריו, ר׳ אברהם ברודנר הי״ד: „מכאן אינני יוצא כבר״... ובש״ק ביקש שיקראו אותו בפרשה הגומרת במלים: „וישלחני ה׳ לפניכם לשים לכם שארית בארץ ולהיות לכם לפליטה גדולה״... (מפי בן אחיו, האדמו״ר קומרנא ברוקלין, וכעת בירושלים, הר׳ חיים יעקב ספרין שליט״א) הוא היה חתנו של הר״ר יוסף בהרה״צ ר׳ נפתלי הערצ׳ל לאבין, חתנו של רבנו צבי זצ״ל מזידיטשוב.

בנו השני: האדמו״ר ר׳ אברהם מרדכי ספרין, משנת תרנ״ח אדמו״ר בבוריסלאוו. הוא היה חתנו של הגה״צ ר׳ חיים יעקב דאמיניץ אבד״ק עיר חדש. בעל מחבר הספרים בקבלה: „עולת חודש״; „מגילת ספר״ ועוד. נפטר בבוריסלאו בח׳ בכסלו תש״ב. זצ״ל בעת השתוללות הנאצים שר״י. כל בניו וחתניו נרצחו ונשאר רק בנו האדמו״ר ר׳ חיים יעקב (אדמו״ר ברוקלין־קומרנא) בירושלים [33] ובניו.

בנו השלישי, הוא מרן ציס״ע הר״ר יעקב משה זצ״ל, שמלא מקומו; לפי צוואתו, בקומרנא. הוא כיהן כאדמו״ר משנת תרנ״ח עד תרפ״ט. (עליו יבא מדור מיוחד).

הרביעי; הצעיר שבכולם: „האדמו״ר המקובל וההוגה ר׳ פנחס נתן ספרין זצ״ל אדמו״ר ברודקי. (במלחמת העולם הראשונה גר בנאנאש) הוא נפטר בלי בנים, בניסן תרצ״ב [34]. והאדמו״ר ר׳ שלום ספרין ז״ל

---

33. על הספרים „עולת חדש״ ו„מגלת ספר״ נמצאות הסכמות מרבותינו: הר״ר יצחק אייזיק זצ״ל מקומרנא; הר״ר יצחק אייזיק זצ״ל מזידיצ׳וב; הר״ר דוד מדינוב והר״ר חיים מצאנז; זצ״ל. / רבנו הררי״א מקומרנא כותב: „עבר עלינו יקר רוח איש קדוש ובידו מקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל, וריח לו כלבנון מלא זיני בוסמין, בוסס מבסס עובד בוסמנא. ציצים ופרחים לתורה, דברים מתוקים... / רבנו יצחק אייזיק מזידיצ׳וב כותב: „...הגם דאין אני מן הגדולים לקדושים אשר בארץ המה לתן הסכמה על ספרי קודש. אמנם ראיתי מעט מן המעט בדברי הרב הגדול החסיד ובקי בדבר הזהר הקדוש והאר״י ז״ל ...הרב הגדול החסיד המקובל כבוד קדושת ש״ת וכו׳... / רבנו דוד מדינוב זצ״ל כותב: „איש בא לפני וחיבורי טהרה בידו ובקש ממני לחדא ...הגם שמעולם לא נתתי הסכמה על שום ספר... מההכרח היה למלא רצונו כי רצון יראיו יעשה כתיב... / ורבנו חיים ה״ש זצ״ל מצאנז כותב: „איקלע לאתרן הרב הגדול חכם משכיל בספרי הקבלה וכו׳״.

חתנו של הר״ר אברהם מרדכי זצ״ל היה הגאון ר׳ חיים צבי עבערשטארק אבד״ק בוריסלאוו הי״ד (הגאון ר׳ יצחק שמעלקיס זצ״ל אבד״ק לבוב כתב עליו עוד בבחרותו בתעודת הסמיכה את הכינוי „גאון״). והרה״ג ר׳ יעקב גרבר ראבד״ק סאנוק הי״ד, ובנו, הר״ר אליעזר צבי הי״ד אדמו״ר בפאבייניץ.

34. הסופר ר׳ משה אונגרפלד כתב עליו פעמים אחדות ב„הצפה״. והזכיר חידושיו בנגלה ובנסתר.

בזיווג ראשון היה חתנו של הר״ר נפתלי חיים הורביץ מזילין שנפטר בא״י, ולאחר שהתגרשו, משום שלא היו להם בנים, לקח את בתו של האדמו״ר ר׳ יהושע מדזיקוב זצ״ל.

תמונת רבנו המקובל האדמו״ר ר׳ פנחס נתן זצ״ל מרידיק

מקומרנא — הספידו הספד גדול. נחשב היה בין גדולי המקובלים והיה בעל מנגן נפלא[35]

בהקדמה לספרו הענקי „דמשק אליעזר״ מצטדק רבנו אליעזר צבי זצ״ל על כך שהוא משתדל לבאר את דברי הזהר; במקום האפשרי, בדרך הפשט הפשוט. וכותב[35]: „שמעתי מאאמו״ר זלה״ה ששמע מפה קדוש רבנו יעקב יצחק בן מאטיל מלובלין שרצונו הטוב היה שיהי׳ איש אחד בעולם שיפרש דברי הזהר הקדוש על פי הפשט הפשוט; בכל

מרן הגאון ר׳ צבי הירש שפירא רבה ואדמור״ה של מונקאטש. בעל „דרכי תשובה״ זצ״ל הזמינו; בבואו למונקאטש אחר פטירת אביו רבנו זצ״ל, ל„קידוש״ בשבת. לאחר שיחה בקבלה שארכה שעות, אמר: תיתי לו לרבנו מקומרנא זי״ע שהשאיר בן גדול כזה... (מפי הר״ר חיים יעקב הנ״ל).

כן סיפר לי הר״ר ח״י הנ״ל: „ל״ג בעומר היה נחשב אצל האדמו״ר ר׳ משה מרוזוואדוב (בנו של רבנו אליעזר זצ״ל מדזיקוב) ליום מסוגל לישועה. והיה מיסב אז עם חסידיו לשולחן ותמיד בירך בעצמו ברכת „הזימון״. הר״ר פנחס נתן נסע אליו ליום זה שיברכהו בבנים וש״ק ויכבדהו הר״מ ב„זימון״. בני שאלהו על כך. ויען הצדיק הזה: „בנים לא יהיו לו... לכה״פ תנוח דעתו בברכת הזימון.

35. שם אות יא.

מקום שיכול להיפרש על פי פשט. וכן אני בעצמי שמעתי ג״כ מהרב הצדיק הגאון מו״ה צבי זצ״ל מליסקא מארץ הגר שחשקה נפשו לראות בעיניו איזה פירוש על הזהר הקדוש שיהי׳ על פי פשט פשוט. לזאת, בכח אלו צדיקים הקדושים בא־לי־עזר לי ב״ה וב״ש (ברוך הוא וברוך שמו) קבלתי עלי בלי״נ לילך בדרך זו, לפרש על פי פשיטות בכל מקום שיוכל לסבול״.

במקום אחר בהקדמה זו הוא מספר על חלומו הנורא איך שאחר בכיות ושפיכת לבו לפני המקום יתברך על גלות ישראל וצער השכינה; במשך לילות אחדים, באשמורת הבוקר נרדם וחלם: שהוא נמצא בארץ ישראל וראה לפניו זקן אחד גבוה לבוש לבן נושא ספר בידו ונכנס למערה אחת. הוא אחז באבנטו והלך אחריו במשך תחום שבת, ואעפ״י שתחלה פחד נפל עליו, עלה בלבו הרעיון: אם אני אוחז בכנף בגדו של אדם גדול זה אין לי ממה לפחד... כשהחזיר הלה את פניו אליו ראה את פניו המאיריך מאור שלא מעלמא הדין. הזקן שאלהו: מה תבקש בני? ויען: רוצה אני לעבוד את ה׳ באמיתת הלב... והרבה נסיונות ומניעות עומדות להכשילני ומבקש אני כח להתגבר על כל אלה... הזקן שם ידיו על ראשו וברכהו בהרבה פסוקי ברכית שבתורה. לבסוף אמר לו: בני. מטך אשר בידך על תעזוב אותו בעד כל חללי דעלמא״.

כשסיפר רבנו את החלום הנורא לאביו אמר לו אביו הקדוש: היודע אתה מי הוא הזקן הנורא הזה? זה הוא רבי ייבא סבא הנזכר בזה״ק פרשת משפטים. ואני; אמר לו אביו הקדוש, כמה כוונות כיונתי בימים אלה כדי שאזכה לראותו, כי מפרש אני כעת את דבריו הקדושים ולא זכיתי לכך ואתה זכית...

רבנו מסיים דבריו: „אפשר שבזכות חלום זה, קבלתי מסבא קדישא זה כח לחבר פירוש זה על הזהר הקדוש״. (אמר הכותב: דברים אלה לא פירסם בחייו והם פורסמו אחרי פטירתו. אבל מכאן יש ללמוד גם על אהבתו לארץ ישראל. ויתכן שחלום זה הביא אותו להשקיע הון רב כדי לייסד לו בית מדרש בארץ ישראל בעיר צפת [סמוך לקברו של אותו צדיק אשר נראה אליו בחלום. הנמצא כפי המסורת במירון, על יד הכניסה לקברו של רבנו שמעון בן יוחאי זי״ע] לבית מדרש זה היה שולח סכומים רבים; לידיהם של ר׳ ישראל ור׳ חיים זאלץ ע״ה לחלקם בין באי בית מדרשו. והוא התקיים עד מלחמת העולם הראשונה).

ונתקיים בו, ברבנו הקדוש, הכתוב: „ותגזור אומר ויקם לך"[36] ואמנם הרבה סיפורים מאד — שמעתי. אבל אוציא כטיפה מן הים; מה ששמעתי מפי אנשים נאמנים. ואזכיר פה:

כשביקר פעם רבנו זצ"ל בפשמישל (פרמיסלא) בא לפניו אחד מחסידיו עם ילדו, למעלה מבן שש, שאמנם התברר שהוא שומע אבל עד היום ההוא לא הוציא מלה מפיו והוא אילם גמור. וביקש שרבנו זצ"ל יתפלל עליו, רבנו לקח את הילד בין ברכיו, שם עליו שתי ידיו הקדושות ויברכהו. ולאביו אמר: היום יום ששי בשבת, אי"ה ביום הראשון בבוקר תעיר את הילד משנתו, תיטול את ידיו כדין ותגיד אתו „מודה אני". הנ"ל כן עשה והילד ענה אחריו מלה במלה. וכשגמר, אמר אבא: ולמה לא אמרת אתי „מודה אני" עד היום[37].

בנאנאש שבהונגאריה בא לפניו בעל אחוזה ובכה לפניו שבזמן האחרון התרבו העכברים לאלפים ומשחיתים כל התבואות שבמחסניו. ואפילו החתולים יראים מהם. ויאמר לו: פתח דלת המחסן ואמור: אליעזר צבי בן גיטל פקד עליכם לעזוב את המקום ולעבור למחסני הכומר של העיר.

הנ"ל היסס מאד ואמר, אולי לכה"פ אגיד, רבנו ר' אליעזר צבי? ויגער בו רבנו: אמור כאשר צויתיך! כך עשה ומאז נסתלקה ממנו צרה זו[38].

כשהוזמן רבנו פעם לבוריסלב, סידר מחותננו ר' דוד קרייזברג[39], לכבודו מסבת ראש חודש שהוזמנו לה מאות חסידים מהסביבה, למענם נשחט שור גדול, אבל בשביל רבנו בושל עוף, כי לא אכל בשר בהמה. כשהגישו לו את המרק אמר לר' דוד, דוד שאל את המבשלת מה קרה עם מרק זה? הוא עשה כדבריו והיא ענתה: דבר לא נעשה. חזור, אמר רבנו זצ"ל ותגיד לה שאם תגיד את האמת לא יקרה לה כלום ואם תשקר — תיענש עונש גדול בזה ובבא. כשאמר לה דברים אלה התחילה לבכות וסיפרה שמכיון שהעוף נתבשל על כירה מיוחדת והיה שם די מקום העמידה מן הצד סיר עם חלב כדי שיירתח, החלב

---

36. איוב כב, כח.

37. מפי אחיו של ר' צבי קלטר ז"ל (את שמו שכחתי, אבל אם זכרוני אינו מטעיני — באביו הוה מעשה) מרדימנו — ירושלים.

38. מפי נינו ר' שלום בהר"ר חיים יעקב.

39. ראה עליו בעמוד 71.

בריאותו גלש מתחת לסיר הבשר. אבל מפחד שלא יהיה לה מה להגיש לרבנו העלימה את הדבר ולא גילתה לאיש[40].

ועוד סיפר לי הנ"ל: בקוטוב, כפר הקרוב לבוריסלב ביקר גוי מלומד אחד שהיה בקי בכירומנטיה, (קריאת קוי היד), בין המבקרים אצלו דחק עצמו הצעיר הירשלי בנו של ר' שבתי"ל גרויליך. כאשר הראה להנ"ל את ידו, אמר לו: בעוד שבועיים אתה נכנס לבגרות (בר־מצוה) ואח"כ כעבור שבוע תמות.

כשסיפר את הדברים לאביו, נפחד מאד כי באמת עליו להיות בר־מצוה בעוד שבועיים לקחהו לרבנו זצ"ל וסיפר לו את הדבר.

רבנו ענהו: קראנו השבוע בפרשה: „כי הגוים האלה אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך"[41]. אתה — לא כן אבל לגוים — כן. ויברכהו. כעבור שבוע אחר הבר־מצוה, מת פתאום הגוי הזה[42].

— —
—

בל"ג בעומר תרנ"ה פרצה פתאום שריפה בקומרנא שבה נשרפה חצי העיר ובתוכם ביתו של רבנו, בית מדרשו ודירת בניו. ויעתק רבנו את משכנו לעיר הקרובה שצריץ[43]. שם גר בדירה שכורה עד ששיקמו את ביתו ואת בית מדרשו[44]. מקורביו ואברכי בית מדרשו; ובתוכם אבא זצ"ל — היו נוסעים אליו כמעט כל מוצאי שבת לשבת אתו יחד בסעודתא דדוד מלכא.

בינתיים נפטרה עליו זו' הרבנית חנה שרה ז"ל וגורמים אלה: הטילטולים והבדידות החלישה את בריאותו. הוא זצ"ל התחיל מתכונן לדרכו האחרונה, סידר את צוואתו בה סידר את ענייניו ועניני בנין לפרטי פרטים, מי ימלא מקומו בקומרנא, מי מבניו יגור במקום פלוני ומי —

---

40. מפי נכדו ה"ר חיים יעקב הי"ו, אדמו"ר ברוקלין—קאמרנא, בירושלים.

41. דברים יח, יד.

42. מפי הנ"ל.

43. מרוחקת כ־14 ק"מ מק'.

44. זכורני שעל יד מדרשו היה חדר מיוחד ובו תנור לאפיית המצה שמורה של רבנו והיה כתוב עליו התאריך „תנור" כלומר תרנ"ו...

במקום אלמוני. הוא סידר אפילו את הנוסח שיחרט על גבי מצבתו: לא שום תואר; רב ורבי ואדמו״ר אלא פשוט „איש יהודי"...[45].

* *

*

זכיתי עוד ובבריתי אני (ט״ו אדר תרג״ו) היה רבנו זצ״ל הסנדק ומשמשו בקודש ר׳ אברהם משה אפשטיין זצ״ל[46] היה המוהל.

*

בראש השנה תרנ״ח כשיצא מבית מדרשו, אחר התפלה[47], העיף הרוח ממנו את השטריימל מעל ראשו. הוא ראה בזה סימן לא טוב ויחוור כסיד. חזר לפרוזדור בית הכנסת, נח שם קצת על גבי כסא מהתרגשות ועלה לביתו[48]. במוצאי יום כפור התבטא: עלי ועל בן אחי הר״ר משה׳לי (האדמו״ר ר׳ משה יעקב ספרין זצ״ל מאלטשטאדט)[49], כבר נגזרה גזרה, אבל אינני יודע מי קודם למי...

הר״ר משה׳לי נפטר בחנוכה תרנ״ח ויעלימו את פטירתו מרבנו. ורק קודם פטירתו אמר רבנו: אתם העלמתם ממני שבן אחי הררמ״י נפטר לבית עולמו והנה הוא ירד מהעולם העליון אלי לקבל את פני...[50].

אחר הפסח חלה רבנו ובדיוק שבועיים מיום פטירת אביו הקדוש לפני כ״ד שנה, אור ליום כ״ד באייר תרנ״ח, ל״ט למב״י בספירת נצח שביסוד — עלתה נשמתו הקדושה השמימה למקור מחצבתה[51].

ואפייני הדבר: רבנו הקדוש אמר על עצמו שהוא ממידת „יסוד" ואחר הפסח תרנ״ח אמר לבנו האדמו״ר ר׳ מנחם מאניש ז״ל: בני אם מדת ה„יסוד" שבספירה תעבור בטוב — אדע כי עוד אחזור לבריאותי[52]. וכך חלה פטירתו בדיוק שבועיים אחר פטירת אביו, שהם

---

45. נוסח המצבה יבא במקומו.

46 ר׳ עליו בעמודים 50 : 84.

47. הוא היה עובר לפני התיבה לשחרית, בעל קורא, בעל תוקע ומוסף, וקולו בקע רקיעים. כי היה בעל קול חזק, ערב וחודר ואף פעם לא נגמרה התפלה קודם לשעה 4 אחה״צ (פרט לכשחל יום ב׳ של ר״ה בועש״ק).

48. מפי ידידי ר׳ משה שפיגלר ע״ה שהיה נוכח בכך.

949. ר׳ עליו בעמודים 61, 84 ואהבה גדולה שררה בין שניהם זצ״ל.

50. מפי נכדו אדמו״ר ברוקלין—קאמרנא הנ״ל.

51. אביו, רבנו יאי״י נפטר ב׳ באייר תרל״ד.

52. בהקדמת בנו זצ״ל לספרו „בן ביתי" על התורה.

שבועיים קודם לפטירת דודו הרר״א מזידיטשוב זלה״ה[53].

כל הלילה, קודם פטירתו ראוהו כי רחושי מרחשין שפוותיה. וכשהרכינו עצמם אליו שמעו שהוא אומר פסוקי השלום שבתנ״ך וכשעה קלה לפני יציאת נשמתו קרא לבנו הר״ר מנחם מאניש ואמר לו שלום, שלום![54].

שלום לו ושלום לעפרו.
זכותו תגן עלינו.

וזה נוסח מצבתו:

כתר תורה

(זה נתוסף כנראה ע״י חורט המצבה)

ביום שני, ארבעה ועשרים יום לחודש אייר בשנת תרנ״ח

פה נטמן

איש יהודי אליעזר צבי **בעל המחבר ספר דמשק אליעזר על הזהר הקדוש. ספר ראש ביתו פירוש על התיקוני זהר. ספר בן ביתי על התורה ועל חמש מגילות. ספר בן ביתי על תהלים. ספר זקן ביתו על פרקי אבות. ספר אור עינים, ארבעה חלקים. ספר זקן ביתו על סיום הש״ס. בן רבנו יצחק יהודה יחיאל הרב דפה זצללה״ה ת.נ.צ.ב.ה.**

והחורט הוסיף עליהם מלים אלו:

„נוסח זה כפי הצוואה״

---

53. שם, שם, / רבנו אביו זצ״ל נפטר בי׳ באייר (תרל״ד) ובן דודו רבנו יצחק איידיק זצ״ל מזידיטשוב בט׳ בסיון תרל״ג.

54. שם, שם.

ד

האדמו"ר ר' יעקב משה ספרין זצ"ל

וזרח השמש ובא השמש; עד שלא שקעה שמשו של רבנו הקדוש, ר' אליעזר צבי זצ"ל — הכין בצוואתו וקידש את בנו השלישי; רבנו יעקב משה, שימלא מקומו וישב על כסאו בעירו אחרי פטירתו. וליתר בניו הדגולים, התוה להם מקום מגוריהם, כהונתם והתישבותם למען הפיץ אור קומרנא בערים שבהן ישבו חסידי שושלת זו [1].

תמונת רבנו האדמו"ר ר' יעקב משה ספרין זצ"ל

רבנו יעקב משה זצ"ל נולד ביום ו', חמישי בתמוז תרכ"א בקומרנא. בשעה שאביו ישב אצל בן דודו; רבנו יצחק איזיק זצ"ל מזידיצ'וב ושאב אצלו מלא חפניו חסידות ודעת ה' [2]. רבנו מזידיצ'וב נתכבד בסנדקאות וליום הברית נסע מזידיצ'וב לקומרנא וכבר בשעת הברית ראה הזידיצ'ובי בו כלי מחזיק ברכה. וניבא עליו שיהיה בר מעלה ובר מזלא [3].

---

1. ראה למעלה בעמודים 93, 94.
2. ר' למעלה בעמוד 61.
3. ר' בעמוד 57.

ואף על פי שלא זכה שסבו הגדול; רבנו יצחק איזיק יהודה יחיאל זלה״ה יכניסהו למצוות ויתנכהו בהנחת תפילין, כי סבו נפטר כשלשה חדשים טרם הגיע לגיל המצוות — זכה ולמד ממנו דרכי חיים; איך להתפלל ולשפוך את לבו לפני חי החיים. להדגיש את הטעון הדגשה ולהיזהר בריוח בין הדבקים במקום שח״ו הקירבה היתירה של המלים יכולה להתפרש כאי־כבוד כלפי הי״ת [4].

וכך למד מסבו זה דרכי עבודה כי חש סבו הקדוש שהוא עתיד פעם לירש את מקומו ולשבת על כסאו ויכין אותו מימי נעוריו למשימה קדושה זו.

וכך נהג גם בהנחת תפילין כי מיד ביום הראשון להכנסו למצוות, התחיל בהנחת גם של תפילין דרבנו תם כדעת זקנו זלה״ה ב„שולחנו הטהור״ [5].

גם את בן דודו; רבנו י״א מזידיצ׳וב ביקר ושאב הרבה מבארו. וכשנפטר סבו הדגול ואביו, רבנו אליעזר צבי זצ״ל נסע לצאנז לדודי

---

4. שמעתי, פעמים אחדות מפיו הקדוש: „כשהייתי ילד לקחני סבי זצ״ל על ברכיו, ביקשני לקרא לפניו ברכות השחר ולימדני כיצד להדגיש את המלים. הזהירני שבהגיעי ל„ה׳ אלקיכם אמת״ ארגיש את ה„סגול״ שעל ה„א״ של אמת ולא שעל ה„מ״. כדי שלא יישמע כאילו אמרתי: מת, ח״ו. ב„ימין ושמאל תפרוצי״ היה קורא את המלה שמאל ב„שין ימנית״ שלא יישמע שמו של הס״מ על פיו. וכך היה אומר בשיר „א־ל מסתתר בשפריר חביון״: „ומייחד אלוף יראה מאורות״ במקום: ומפריד אלוף לא יראה מאורות. ופעם שמעתיו כשהוא שופך נפשו בבוקר בתפלת „אודה ל־א־ל לבב חוקר״ שאמר: „ואשר נפשו חייה יזכה לאור הבוקר״ במקום שכתוב: „ואשר נפשו לא חייה איך יזכה לאור הבוקר״.

וזוכרני כשהייתי אני לבר מצוה ואבא זצ״ל לקחני אליו שיניח לי התפילין בפעם הראשונה. אמר לי רבנו: ברוך! את ביאורן של המלים: „וצונו להניח על היד לזכרון זרוע הנטויה ושהיא נגד הלב, לשעבד בזה תאוות ומחשבות לבנו לעבודתו יתברך שמו״ וכו׳ — אינני צריך לבאר לך... (לכל יתר בר־המצוות היה מבאר את הדברים ביידיש. כדי שידע מה הכוונה בהנחת התפילין) אבל שים לב למה שאני אומר לך: כשתגיע בפרשת „והיה כי יביאך״ למלים: „ויהי כי הקשה פרעה לשלחני ויהרוג ה׳ כל בכור בארץ מצרים״ תפסיק קצת בין מלת „ויהרוג״ לבין שם השם. אותו הדבר גם ב„על כן אני זובח לה׳ כל פטר רחם״ כי כך לימדני סבי זצ״ל שיש להרחיק משמו יתברך כל „זביחה והריגה״ וכיו״ב...

5. גם אאמו״ר; ר׳ דוד שליכטר זצ״ל, התחיל, מיד עם החלו להניח תפילין, לפי עצת רבנו ר׳ אליעזר צבי זצ״ל להניח גם תפילין דר״ת.

זקני[6] רבנו חיים הלברשטאם זצ"ל להיסמך ממנו, לקח את בנו; את יעקלי, אתו. הבן שזה רק לפני חדשים נכנס לעול המצוות, והוא שם לב לעבודתו של הצדיק מצאנז ושאב הרבה מבארו[7].

סבו הקדוש; רבנו יצחק אייזיק יהודה יחיאל זצ"ל, בעודו בחיים, הציע שיקח לו אשה ממשפחת סבתו; מגזעו של חותנו הר' אברהם מרדכי הורביץ זצ"ל מפינטשוב. וכך התארס רבנו עם מרת אלטע אסתר פייגטשע לבית הורביץ מגזע זקנו הר"ר אברהם מרדכי זלה"ה.

לאחר גשואיו ישב רבנו בבית חותנו בפינטשוב ושם הנהיג עצמו בחסידות עד שלא הלך לישן קודם חצות הלילה, כי אם ישב והגה בנגלה ובנסתר. ומכיון שמשם קל היה לו יותר לבקר את צדיקי הדור שבפולניה ואוקראינה; כי לא היה זקוק לדרכון מיוחד, ביקר משם את צדיקי דורו. ביותר נדבקה נפשו ברבי אברהם בנו של הצדיק ר' מאטלי

---

6. אשתו של רבנו חיים מצאנז היתה בתו של זקני רבנו ברוך תאומים פרנקל מלייפניק, בעל ברוך טעם ואחותה של סבתי מרת חיה'לי, אשתו של סבי ר' ישעיה'לי שיף (בנו של ר' זאב דב שיף — מזאמושץ בעהמח"ס מנחת זכרון על מס' עירובין) בתה מרת ריקלי (אשתו של סבי הגאון ר' אהרן נטע העלער, רבן של הערים קרעשיב ופראמפל) היא אמה של אם אמי מרת יוכבד רבקה קרישר ע"ה שנפטרה בשנת תרע"ו בירושלים.

7. שמעתי מפיו; באחת המסיבות התגיגיות של שבת שירה, איך שלא סר מרבנו מצאנז כל יום השבת. וסיפר אז בהתלהבות על עבודתו הקדושה במסירות נפש כמש. כי רבנו מצאנז היה ל"ע בעל יסורים גדול מרגלו הנפוחה. הוא גם סיפר איך שם לב לשינתו של הצדיק מצאנז וליקיצתו.

וידידי הר' אברהם אביש זיס הי"ו מספר בספרו שלשלת הקודש; ספר המשלים את הערותיו על ספרו של רבנו יאי"י זצ"ל „שלחן הטהור עם זר זהב" (הספר טרם הופיע בשוק ועדיין לא נגמר בדפוס. ובכך הנני מביע את תודתי לידידי הנ"ל על אשר נתן לי את קונטריסיו אף הרשה לי להשתמש בהם לצורך עבודתי): „כשהביא רבנו אליעזר צבי בנו זה אתו למרן מצאנז, ביקשו רבנו מצאנז להשאירו ימים אחדים אצלו. במשך הימים קירבהו רבנו וילמדהו דרכי חסידות ועבודת השם. יום אחד, בערב, כשהביאו לרבנו מצאנז את סעודת הערב שלו, כלומר: דייסא בחלב. לקח רבנו מצאנז קמצוץ מלא עם טבק הרחה ויפזר על הדייסא והזמין את רבנו לאכול את השיריים. רבנו לא היסס אף רגע ואכל את אשר הותיר לו עד גמירא... רבנו מצאנז ראה בכך סימן מובהק לכוחו הגדול בעבודת ה' ונבונתו למסירת נפש ויאמר: צעיר זה יהיה פעם לצדיק גדול". ורבנו זצ"ל כשסיפר את הדבר אמר: טעם דייסא זו אני מרגיש עד היום...

מצרנוביל, הידוע בתוארו: „המגיד מטריסק"; בעהמח"ס „מגן אברהם" על התורה (נולד בשנת תקס"ו. נפטר ב' תמוז תרמ"ט). רבנו זצ"ל ישב למעלה מחצי שנה בטריסק ולומד ממנו דרכיו בקודש[8].

המגיד קירבו הרבה אף חזה עליו מה שלפני כמה שנים חזה עליו בן דו"ז הר"ר י"א מזידיצ'וב. כי בבקשו פעם מהמגיד הקדוש: „יברכני רבני". ברכהו ב„יהי רצון שיתנו לך, בכל עת שתרצה, דמעות מן השמים[9] ובהן תקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים ותעזור לישראל שתחול ברכה במעשי ידיהם ושיהיה להם כל טוב"[10].

כשחזר רבנו לקומרנא והיה סמוך על שלחן אביו — הוסיף תורה והוסיף התנהגות בחסידות ונפלאים היו דרכיו בקודש: למקוה הלך יום יום. בין בקיץ בין בחורף, בין שהחמה ובין שעלה עליה קרום של קרח. וממנהגו זה לא סר אף בימי זקנתו[11]. מלה; לא רק של גנאי, אלא גם

---

8. מנהגים רבים הנהיג רבנו מה שלא ראה אצל אבותיו הקדושים אלא קבל אותם מרבותיו ובייחוד מרבו המגיד מטריסק זצ"ל. כגון: אמירת פרק ק"ז שבתהלים בערב שבת לפני מנחה פסוק בפסוק. מנהגו זה ואפילו הנגינה הלוהטת שבה — קיבל מהמגיד זצ"ל ואותו הדבר ב„יושב בסתר עליון" על המנגינה שלה שאמר בהתלהבות אחרי הדלקת נרות חנוכה, גם כן קבל בטריסק אצל המגיד הקדוש זצ"ל. לעומת זאת נהג בניגוד למה שראה שם, כגון בדבר עליית הכהנים לדוכן ביום טוב שחל להיות בשבת. שבקומרנא עלו הכהנים לדוכן. ומפיו הקדוש שמעתי שבהיותו אצל המגיד ביום כפורים שחל להיות בשבת, לא עלו הכהנים לדוכן כל היום ולתפלת נעילה צוה המגיד להסתכל אם כבר נראים שלשה כוכבים בינונים, כלומר: אם כבר יצא השבת ואז יעלו הכהנים לברך את העם... והוא הצטער על כך...

9. ר' בעמוד 57.

10. מתוך הספר „שלשלת הקודש" לידידי הר' אברהם אביש זיס הי"ו.

11. זכורני כי שנים אחדות לפני פטירתו, כשחזר ושיקם ביתו ובית מדרשו בקומרנא (כי במלחמת העולם הראשונה נשרפה העיר ובתוכם ביתו ובית מדרשו והוא גר בדברצין אשר בהונגריה ואחר כך בלבוב ובשנת תרפ"ב חזר לקומרנא) והמקוה תוקן תיקון ערא. הייתי בבית מדרשו בשעה מוקדמת לפנות בוקר (בערך בשעה 5) והנה נכנס רבנו כשהוא רועד מקור וניגש ליד התנור המוסק להחם עצמו ואח"כ עלה לביתו. כשהבלן בא, סיפר: רבנו הלך למקוה הקר, ומכיון שלא רצה להעיר אותי טיפס דרך החלון הפתוח. כשטבל ועלה כבה פנסו ולא היה יכול לטפס ולצאת, העיר אותי וביקשני לפתוח לפניו את דלת היציאה וראיתי כי שיניו דא לדא נקשן. (היה הדבר בימות החורף).

שיש בה לפעמים מובן של רוע — לא נשמעה מפיו. על הביטוי „חושך״ היה אומר: „לא אור״; על „שקר״ — „לא אמת״; על „רע״ — „לא טוב״; על חולה מסוכן״ — „חולה רציני״ וכיוצא בכך.

בענינים פוליטיים לא היה מתערב ובכך שקל בדעתו: מה הטוב בשביל עמו הנדכה[12]. ולפי שיקול דעת זה נהג.

אשתו הנ״ל היתה מצויינת במדותיה היקרות. ומטבחה היה תמיד פתוח לכל חולה ונצרך, ומי שזקוק היה מטעמי בריאות לקצת מרק טעים (ייכיל) בא למטבחה ומקבל ממנה בספ״י.

בייחוד הצטיינה בימי מלחמת העולם השניה כשגרו בסמבור, והיו שם מאות חיילים דתיים והיה הבית הומה כל היממה מחילים ולמרות ששרר אז מחסור במזון, כשנכנסו רעבים יצאו משם שבעים ומעודדים, בחושם כי יש כאן נפש עדינה הלוקחת חבל בכל דאגותיהם וסבלותיהם.

שש בנות נולדו לזוג נעלה זה ובן יחיד; הוא רבנו שלום זצ״ל שמלא מקומו משנת תרפ״ט עד תרצ״ז.

הבנות הן: א. הרבנית הינדה, אשתו של הרה״ג ר׳ נפתלי צבי זילברשטיין אבד״ק האלישיץ. ב. הרבנית פרימיט עלע, אשת הצדיק הר״ר אלעזר הלוי אפשטיין אדמו״ר בזאלושיץ הי״ד[13]. ג. הרבנית גיטל אשת הרה״ג ר׳ חיים נחום הלברשטאם אבד״ק מושציסק[14]. ובזיווג שני, אשתו של

---

12. בבחירות לפרלמנט האוסטרי שהתקיימו בשנת תרע״א הצביע רבנו בעד מועמדותו של הפולני הדמוקרטי ערנסט ברייטר. למרות שהפקידות הפולנית וכן חוגים חסידיים ידועים דרשו להצביע בעד הגרף סקארבעק מועמדם של האנדקים, שונאי ישראל...

13. האדמו״ר ר׳ אלעזר מזאלושיץ הי״ד היה בנו של האדמו״ר ר׳ חיים מאיר הלוי אפשטיין זצ״ל מניישטאדט, ב„היהודי הטוב״ מניישטאדט, בן אחר בן עד למרן בעל המאור ושמש זצ״ל. בהיותו עוד אברך סמוך על שלחן חותנו זצ״ל בקומרנא הצטיין כאחד מבעלי מעלות המדות והיה דואג לכל נדכה וקשי יום. הוא יסד חברת ביקור חולים בקומרנא, שדאגה לחולים עניים לספק להם רופא ורפואות. ואני זוכר עוד איך הנצרכים וקשיי היום היו משכימים לפתחו והוא נותן לזה פתק לרופא שילך לבקר את החולה על חשבונו ולזה פתק לבית המרקחת לתרופות. דאג שילדים עניים תהיינה מגפיים לימות החורף. בשביל תלמידי חכמים נסתרים דאג לשכר דירה ולצרכי שבת. מוהל מומחה היה וכשהתקיים ברית מילה אצל עני סידר גם סעודה למענו. כשעזב; כשנה לפני מלחמת העולם הראשונה, את קומרנא, בכתה כל העיר ממש כעל אב רחום העוזב אותם.

14. בנו של הר״ר דוד הלברשטם מקשאנוב ונכד למרן רבנו חיים מצאנז זצ״ל

הגה"צ ר' אהרן מנחם מנדל מורגנשטרן זצ"ל האדמו"ר מראדזימין.

ד. הרבנית רבקה אשת הגאון ר' אליהו בובמך אבד"ק אושוויצין הי"ד.

ה. הרבנית רחל אשת הגה"ק ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש זצ"ל בעל שו"ת מנחת אלעזר.

ו. הרבנית חנה שרה אשת האדמו"ר ר' שמחה הורביץ מווישני הי"ד; בהאדמו"ר ר' צבי מרוזוודוב זצ"ל.

כאמור, מילא רבנו יעקב משה זצ"ל מקום אביו משנת תרנ"ח ואילך. ומיד יצא לו שם לתהלה וחסידים רבים; גם כאלו שלא נסעו לאבותיו, החלו נוהים אליו.

עבודתו בקודש; עבודה שבלב זו תפלה, היתה במסירת נפש ממש (לא פעם קרה; וביחוד, בימים הנוראים, בעברו לפני התיבה ובאמצע צעקותיו ובכיותיו — התעלף עד שהושיבוהו על כסאו והתיזו עליו מים קרים, אף קשרו את צדעיו, וכשהרגיש רק שהוקל לו קצת, קפץ ממושבו והמשיך בתפלתו הבוקעת רקיעים) הבכיות שלו קרעו לב, והכניסו רצון לחשבון־נפש בלב כל שומע[15]. כל מי שהתפלל אתו פעם בימים הנוראים, אי אפשר לו שישכח את ה„שיר המעלות ממעמקים" שלו, כשהיה מתחטא לפני קונו: „אוי, ממעמקים" וחזר על מלה זו עד שהשומע חש כאילו הוא עצמו עומד בעמקי בור וצועק ומתחנן: אנא רבונו של עולם, הוציאני מעמקי שאול שבעוונותי נפלתי שמה[16].

הוא נפטר בדמי ימיו, בנו ה"ר מנחם מנדל הלברשטאם היה חתנו של האדמו"ר מאלכסנדר, הי"ד.

15. שמעתי מפי זקן אחד שהתפלל עם רבנו זצ"ל בפעם הראשונה בסליחות של ערב ראש השנה, ומזקני חסידים היה. ויאמר: כל ימי לא חשתי מה שאני מבטא ב„הנשמה לך והגוף פעלך" ורק היום, כשמעי את הדברים מפי הרבי, נודע לי פירושם... (ואולי כדאי להזכיר אפיזודה קלה שאני נושאה בלבי מימי הפעוטות שלי. אבא זצ"ל לקחני לבית מדרשו של רבנו בהיותי כבן ארבע, ביום שמיני עצרת. כשהגיע רבנו למלים שבתפלת הגשם „לבל יעצרו בנשיון שטר" צעק ובכה וחזר על הדברים: אוי, רבונו של עולם, לבל יעצרו בנשיון שטר... ואני כילד בכיתי עמו; בראותי זקן והדר פנים עומד ובוכה... אבל הקהל החרה החזיק אחריו בניגון המסורתי של תפלת הגשם, ופניתי לאבא זצ"ל בתלונה: ראה אבא, הוא בוכה והם עוד שרים...).

16. ידידי הר' אברהם אביש זיס הי"ו, בספרו „שלשלת הקודש" מספר שסח לו הגאון ר' יצחק זאב סולובייציק זצ"ל שפעם אחת שמע; בחו"ל, תפלתו של רבנו וזעזעה אותו עד עמקי נפשו.

לפעמים הסביר את דבריו בידיש באמצע חזרתו בתפלה. וזוכרני שב„ראש השנה״ פעם, בהגיעו למלים „באין מליץ יושר מול מגיד פשע״ חזר על המלים פעמים אחדות. ואחר כך ביאר כוונתו ביידיש לאמור: רבונו של עולם. אם אין לנו מליץ יושר שימליץ טוב בעדינו. מול — „כרות״ [17] את מגיד הפשע... בעבודה שבמוסף יום כפור, כשהיה מגיע ל„היו מעבירין לפניו פרים ואילים וכבשים״ היה אומר: פרים — אברהם ואילים — יצחק, וכבשים — יעקב [18].

ו„גילו ברעדה״; במקום גילה שם תהא רעדה [19]. ויחד עם הרעדה — נפשי תגיל בה׳... וכך היה מדקדק, כשהיה מגיע לשם ה׳ — לבטאו בשמחה, כי אף על פי כן ולמרות הכל — בנים אנו לא־ל חי! וזוכרני ביום כפור אחד ורבנו עובר לפני התיבה ומקריא לפני הכהנים ברכות כהנים, לאחר שקרא מלת „יברכך״. כשקרא מלת „א־ד־נ־י״ ענה אחריו אחד הכהנים: אוי, „א־ד־נ־י״ התחיל רבנו צועק: ה׳ אינו אוי, חס ושלום. והתחיל מחדש ממלת „יברכך״.

כשדרש בתורה, ואלה לא נדירים היו: כי בכל סעודה של שבת (וביחוד בסעודה שלישית בעת רעוא דרעווין) מועד וחג, היה אומר דברי תורה על שולחנו, והדברים היו נאמרים בהתלהבות ובקול — היו המלים יוצאות מפיו כפנינים, ולמרות שהיו מלאים הגיגים בחסידות, קבלה, מוסר ופרשנות — לא גימגם אף פעם והמלים התואמות את העניין נמצאו לו בלי חיפוש וחישוב, כאילו היה אחד הנואמים הטובים ביותר.

לפעמים הוסיף מילתא דבדיחותא לאחר שחש שדבריו שברו את לבות שומעיהם. וזוכרני ב„שבת שירה״ אחת שאמר תורה בהתלהבות כדרכו בקודש בשלחנו. מעורב במוסר על תיקוני חטא וכיו״ב סיים

---

17. מלשון „ימולל ויבש״ (תהלים צ, ו); „כי אמילם״ (שם קיח, יג.) והכוונה: שההלכה אומרת ששני בעלי הדין צריכים להיות שוים. ו„לא יהא אחד מהם מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך״. ועוד מדינים הללו (ר׳ רמב״ם הלכות סנהדרין כא, א—ג) ואם אין סניגור, מן הדין שלא יהיה קטיגור...

18. התכוון לדברי ה„מדרש רבה״ פ׳ אחרי (ויקרא כא, י): „בפר זה אברהם. על שום שנאמר: ואל הבקר רץ אברהם. ואיל לעולה, זה יצחק. על שום: והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו. ועז, בזכותו של יעקב. דכתיב וקח לי משם שני גדיי עזים.

19. ברכות ל, ב.

בפסוק „ותצאין כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות" [20]. ואמר: הר"ר מאיר'ל זצ"ל מפרמישלאן ביאר פעם את הפסוק „הללוהו בתוף ומחול" לפני המוכסין הפשוטים שבאו אליו ולבותיהם נשברו על ידי המוסר ששמעו, לאמור: הללו את ה', ואף על פי שאיננו ראויים לכך, כי חוטאים ופושעים אנחנו. — בתוף (תיו רפויה, כמו ס') ומחול. הסוף יהיה שהוא ימחול עוונותינו... וכך אומר גם אני: אם גם בחינת נשים אנו... בתופים ובמחולות; גם בסופינו, סוף כל סוף, ימחול לנו במחילותיו...

הקפיד כאד שלא לשוחח בשעת חזרת הש"צ וכשהיה יורד להתפלל תפלות מנחה וערבית לבית מדרשו (על פי רוב התאסף בביתו מנין לתפלות מנחה וערבית) היה מטייל בשעת חזרת הש"צ בבית מדרשו, ומפקח שלא יסתובבו בבית המדרש ושכל אחד ישב על מקומו ויענה „ברוך הוא וברוך שמו" ו„אמן". כשמצא אחד ששח, הצליף עליו בציציות אבנטו והלז התבייש וברח לו למקומו...

בשבתות וימים טובים היו גומרים את התפלה בשתים—שלש אחר חצות היום (בכל יום טוב היתה לו תפלה מיוחדת שבה האריך בו. בשבועות היה מאריך בתפלת „אהבה רבה" שבה הבקשה על התורה: „והאר עינינו בתורתך ודבק לבנו במצוותיך" כשעה שלמה, בסוכות ב„נענועים" וכדומה. ובימים הנוראים — כל תפלה ותפלה היתה אצלו כחדשה... אותן הבכיות שבכה והתרפס על אביו שבשמים בתפלת שחרית ובפסוקים שלפני תקיעת שופר, כך בכה (וכבר השעה היתה שעה ארבע אחר הצהרים) והתרפס ב„היה עם פיפיות" או ב„אנא בכח" שאמר אחר תפלת „האוחז ביד"...)

בערב שבועות תרע"ו נפטרה עליו אשתו, הרבנית אלטע, אסתר פייגטשי, אם בניו, ע"ה, בהיותם גרים אז בסמבור, ויקברוהו בחצר אהל הצדיקים בני המשפחה בקומרנא.

רבנו זצ"ל נשא כעבור שנתיים את בתו של הגה"צ ר' יצחק אייזיק ווייס זצ"ל אדמו"ר מספינקא, ואלמנתו של הרה"ג ר' יקיר נכדו של רבנו המהרש"ם מברזאן זצ"ל.

עבודה מיוחדת היוותה אצלו ה„נענועים" עם ארבעת המינים בסוכות. לצורך כך היה לובש את החלוק (האלאט) הלבן, שדהה כבר מיושן, שלבש אותו סבו הגדול רבנו יצחק אייזיק'ל זצ"ל. ואת טליתו של סבו

---

20. שמות טו, כ.

שהצטהב מיושן (אותם לבש גם בימים הנוראים לתפלתו) אף על פי שעבר בעצמו לפני התיבה בשחרית ובהלל, (הוא לא היה נגש לתיבה שעל יד ארון הקודש אלא תיבה היתה לו בפינתו; פנת מזרח־צפון, שקיעה בקיר הבנין שמשם השמיע את תפלתו) כשהגיע ל„הללו את ה׳ כל גוים״ עזב את מקומו ויצא למרחב בית מדרשו; כדי שיהא לו מקום מרוח לנענועיו. שם גמר את הפסוק והתכונן לנענועיו. ההתכוננות היתה נמשכת שעה ארוכה כשהוא אוחז בשתי ידיו בארבעה המינים והטלית מופשלת לו פניו. מכוון את כוונותיו וכשנענע נענע בכל כוחו [21].

בכיותיו בהקיפו את הבימה, בהושענות, שברו את הלב (בהושענה רבה כשהגיע פעם להושענא „צאן מצמיתות״ פרץ בבכי נורא ואמר: רבונו של עולם הושענא שצאן קדשים שלך לא יצמתו ח״ו).

וכשם שהנענועים היוו אצלו עבודה מיוחדת כך היוותה אצלו השמחה המיוחדת בתורה בליל שמיני עצרת ובשמחת תורה. כשהיה מרקד עם ספר התורה פיזז ורקד כעלם צעיר. והיה עושה לו מעגל של ילדים קטנים שלא טעמו טעם חטא ואתם רקד ביחד.

בשמחת תורה היתה הקריאה לילדים, בכל הברכות שבתורה: ברכת יצחק ליעקב; ברכותיו של יעקב לבניו; ברכות כהנים; וירא בלעם כי טוב בעיני ה׳ לברך את ישראל וכיו״ב. במוסף של שמחת תורה היה הגבאי מכריז: בשם הקהל! שתפלת החזרה לא תימשך יותר משתי דקות... [22].

בחנוכה, להדלקת נרות חנוכה לבש את השטריימל כלשבת ויום טוב. ואחר ההדלקה ואמירת „הנרות הללו״ אמר; בניגון מיוחד שקבלו אצל המגיד מטריסק: „יושב בסתר״ בהתלהבות עצומה. אח״כ צוה לשיר: „ותתפלל חנה״ „אשת חיל״ ועוד, ורק אחר כך התפלל מעריב.

דואג היה רבנו לעניי העיר. ואעפ״י שאף פעם לא נראה בחוצות העיר; פרט להלויה או סנדקאות. כשהגיע החורף לקח אתו את מורי ורבי הרה״ג ר׳ אלטר הי״ד „הרב״, ועוד מישהו מטובי העיר והלך

---

21. כדברי הר״ן והרמב״ם המובאים בבית יוסף טאו״ח סימן תרנ״א ד״ה „וב״ה כתב״. וכך נהג: דרום — הודו לה׳. צפון — כי טוב. מזרח — כי לעולם. מעלה מטה ומעריב — חסדו. באנא ה׳ היו נענועיו: דרום — אנא ה׳; צפון ומזרח — הושיעה; מעלה מטה ומעריב — נא.

22. מנהג זה היה נהוג עוד מימי סבו הגדול זצ״ל.

לאסוף כספים למען קניית עצים לעניים בחורף. גם קודם הפסח היה מכתת רגליו והולך מחנות לחנות וכן ביקר את כל בעלי היכולת בבתיהם, לאסוף בשביל קמחא דפיסחא (או כמו שכינו מגבית זו: „מעות חיטין") והוא אף חילק לכל אחד ואחד כפי צרכיו. בערב פסח חילק גם יין לפסח מייניו שנשלחו לו מחסידיו בהונגריה.

כאביו זצ"ל, הקדים לקבל את השבת ואת הטלית היה לובש למנחה ולקבלת שבת. גם לאמירת שלום עליכם וקידוש בליל שבת היתה עליו הטלית המצוייצת, אבל לא כדרך שהתפלל בה אלא מקופלת ותלויה על צווארו מכאן ומכאן.

לפני הקידוש היה אומר את הפסוק „וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ויהי ערב ויהי בוקר, יום הששי" וכו' [21]. ולפני שקידש — סידר את י"ב החלות מסביב לחלות שביצען ואמר: „למבצע על ריפתא כזיתא וכביעתא, תרין יודין נקטין סתימין ופרישין" וכו'. וכשהגיע „להלא נימא רזין ומילין דגניזין" וכו', היה משתפך בניגונו היפה המבטא געגועין ושאיפה אל-על והיה חוזר על המלים פעמים אחדות והיו הנוכחים חשים במעין התעלות נפשית שהשפיעה על כל ימות השבוע.

כשצעיר, מאלה שלמדו בבית מדרשו, הגיע לבר-מצוה ולאביו לא היתה היכולת לעשות לו בגדים חדשים ובייחוד מעיל-משי-לשבת, היה שולח את החייט שלו לקחת לו מדתו ולשבת הביא לו החייט לביתו את המעיל.

מלבד מה שחילק עצים לעניים בימות החורף היה מכין לביתו ולבית מדרשו עצי הסקה מרובים וצוה לסדרם מסביב לחצרו וכששאלוהו: רבנו יותר משיישאר לצרכיו ייגנב? ויאמר: ומה יעשו אלה הבושים לבוא ולבקש ממני עצי הסקה? העליהם לגווע מקור?...

רבנים ואדמורי"ם רבים היו באים אליו לשבתות ואני זוכר את האדמו"ר הר"ר אברהמ'לי זצ"ל מליסקא: את האדמו"ר ר' יהוסף הלוי רוטטנברג מקוסיני' — מאדע; הרה"ג מהאדאס; האדמו"ר מיערוסלב; רבה של סקולי, הדיין מלבוב; הגביר והעסקן ר' אליעזר גוטווירט מלבוב, העורך האחראי ל„מחזיקי" הדת" (השבועון החרדי בגליציה) ועוד ועוד.

---

21. משום ד„כל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן ליה" מגילה כב, א.

רבנו זצ״ל התפרסם כבעל מופת וסיפר לי הרה״ג ר׳ דוד שפירא הי״ו בעל המחבר שו״ת „בני ציון״ כמה חלקים שהגה״צ בעל „מנחת אלעזר״, האדמו״ר ממונקאטש, חתנו של רבנו סיפר לו. שכאשר הצטער; לאחר שנשא בתו של רבנו ולא זכה להבנות ממנה כמה שנים, קיבל פעם מכתב מרבנו בכתב ידו וסימן את הסדר „כי ברוך הוא״ שבו כתב לו שהוא בטוח שבקרוב תתעבר אשתו ותוליד לו זש״ק ובאמת כך הוה. הרבנית נתעברה וילדה לו בת. ועדיין לא הבין מה רמז לו רבנו בכתבו: „לסדר כי ברוך הוא״. כשהשתדך עם האדמו״ר מפארצוב ולקח לחתן בתו את בנו המושלם (הוא כעת רבה הראשי של חולון בישראל) הג״ר ברוך רבינוביץ שליט״א — הבין גם את אשר רמז לו חמיו במלים „כי ברוך הוא״...

ידידי ה״ר אברהם אביש זיס הי״ו מספר [22]: „סח לי יהודי תושב בני ברק, כשרבנו גר בלבוב, אחר מלחמת העולם הראשונה, פרצה מגיפה ר״ל בעיירה שעל יד זבירצה בפולניה והפילה חללים רבים מאחב״י. יצאו משם שליחים דחופים לרבנו זצ״ל ששמו הלך לפניו כפועל ישועות, להתחנן לפניו שיבקש רחמים על העיירה. כשהגיעו אליו, נתנו לו „פתקא״ ובה כתובים היו שמות כל יהודי העיירה. כשנטל רבנו פתקא זו לידו אמר להם: לכו מקודם לטבול במקוה ותכוונו שטבילתכם זו תהיה לשם כל בני העיירה, אחר תשובו ותבואו אלי. היתה זאת לפנות ערב ואחרי חיפושים רבים מצאו מקוה לטבול בו. כשחזרו, נטל מהם רבנו את הפתקא ושאלם: למה אין מקוה במקומכם? ענו לו שהמקוה נהרס עקב המלחמה. כשהחל רבנו קורא את הפתקא אמר: משפחה זו וזו אינה שומרת על טהרת המשפחה ועל מספר אנשים אמר: המזוזות שבפתחיהם אינן כשרות. השליחים ציינו לפניהם שמות האנשים הללו ונוכחו לדעת, בשובם, שדבריו קלעו אל השערה. רבנו בקש שיבטיחו לו שיבנו מקוה לעיר בהקדם וברכם שהמגיפה תיפסק לאלתר וכך הוה. כאשר שבו לביתם נתבשרו שהמגפה נעצרה בעזרת ה׳״.

זוכרכ אני דבר אפייני מימי ילדותי: רבנו זצ״ל נוהג היה שבעלותו לתורה בראש השנה היה מברך ב„מי שברך״ שאמר בעצמו, את מרן מבעלז, מסאסוב, מאלעסק ומסטרעטין ואת הגאון ר׳ יצחק שמעלקיש

---

22. בספרו שושלת הקודש ע׳ צז.

רבה של לבוב בעל שו״ת בית יצחק. בר״ה שנת תרס״ו, עשה לכלם מי שברך פרט להגר״י שמלקש ז״ל, אחר יו״כ נודע שהגאון שבק לן חיי בז׳ תשרי של אותה שנה... ויהי הדבר לפלא...

שנים אחדות לפני פטירתו חש את קצו הקרוב, סדר צואה שבה צוה לבני ביתו, לבנותיו ולנכדיו — דרכי מוסר ויראת ה׳ וכאשר יגיע לגסיסה, הנוכחים במקום יצעקו יעקב! האמין בה׳ אמונת אומן, אל תשגיח על המחשבות הזרות מסטרא אחרא. כי בטלות הן ומבוטלות, כן ביקש שיטבילו אותו במקוה וישלמו בעד נקיון המקוה והכשרתה מחדש — תומ״י. ויודיעו בעיר ששום אשה לא תפחד ח״ו עי״כ לטבול במקוה, אדרבא, הוא מתפלל בעדם שתפקדנה בפקודת ישועה ורחמים. בקש שאם יום הזכרון שלו יחול בשבת ידליקו שני נרות נוספים לעילוי נשמתו ולא ידליקו נר נשמה שיהא דולק כל יום השבת משום שאין צורך בכך. תפלת „נשמת כל חי״ מאירה בהרבה יותר מהארת הנר...

בקש שילבישו אותו את המעיל (בעקישי) הלבן של זקנו רבנו ה״ר יצחק איזיק יהודה יחיאל זצ״ל ויעטפו אותו בטלות שלו (שלבשם בימים נוראים לתפלתו ובסוכות לנענועים) ולא לפסול שום ציציה מהציציות.

להודיע לו; יום אחד מקודם, על שמחה שצריכה להתקיים אצל בניו, וההודעה היא: להדליק נר, אם בבית המדרש או על קברו, לעילוי נשמתו.

על כסאו ישב בנו ר׳ שלום, ברא מזכי אבא, בלכתו בדרך טובה, „מזכי־אבא״, בזכויות שעשו אבותיו ועתידים לזכותו ולעמוד לימינו... עוד ועוד.

בשנים אלו (תרפא־פב) ביקר רבנו בפעם הראשונה לעלותו על כסא האדמורו״ת — בפולניה הקונגרסאית. וכבוד גדול נעשה לו שם. גדולי האדמורי״ם וזקני החסידים ביקרוהו, הוקסמו מאישיותו ומגדלותו[23]. ומאז היו באים חסידים רבים מפולניה הקונגרסאית אליו, לשבתות, חגים ומועדים.

---

23. סיפר לי ידידי ר׳ זאב דוד הכהן קופלוביץ הי״ו, כי בעבור רבנו דרך צנסטכוב, התעכב יום — יומיים בעיר לבקשת אחד מחסידיו הותיקים מר לובלינג הי״ד. ובצנסטכוב היה חסיד ותיק, שישב ימים ולילות והגה בתורה, מגדולי תלמידי ה„אבני נזר״ זצ״ל מסוכאצוב, ושמו ר׳ וולויש בורנשטיין זצ״ל, ומשנפטר רבו

השני מימין הוא רבנו זצ"ל (הראשון הוא ר' אהרן יוסף רייך, מאויהעל ; אחד מוותיקי הסידיו. הרביעי הוא הגבאי ר' נטע שיינפלד).
תמונה זו צולמה באחד ממקומות המרפא.

יחס של יראת הכבוד התייחס לכל תלמיד חכם ובן תורה, בייחוד התייחס ביראת הכבוד לאחי הגוה"צ ה"ר שמואל חיים (שליכטר) הי"ד,

---

הקדוש לא ביקר אצל שום אדמו"ר. כשבא רבנו שמה, הלך ר' וולוויש לבקרו. הוא ; ר' זאב דוד קופלוביץ ; יחד עם שאר צעירים חובשי ביהמ"ד, התעניין לראות כיצד תתקיים פגישה זו... הם הציצו בעד חרכי הדלת וראו ששניהם משוחחים בעמקות בענין מה ורבנו מפציר בר' וולוויש לשבת על כסא שעמד על ידו ור' וו. אינו נענה ועומד ביראת הכבוד. השיחה נמשכה שעה ארוכה ותוכנה לא ידועה.

האופייני שבדבר הוא, מה שסיפר לו, לר' זאב דוד — חותנו ר' שמחה דזובאס ז"ל : „כעבור שנים ביקר אחד מגדולי האדמורי"ם שבפולניה בצנסטכוב, והוא ; ר' שמחה, יחד עם ר' וולוויש הנ"ל הלכו אליו בענין ציבורי דחוף. האדמו"ר, כנהוג אצל אדמור"י פולין, לא ביקשם לשבת. ויקח לו ר' וו. כסא וישב עליה. על התמיה שהסתמנה בפני ר' שמחה ענה לו ר' וו. בצאתם, „על כבודי הנני מוחל, ברם על כבוד התורה — לא יכלתי בשו"א לוותר...

דומ"צ דעיר. למרות שגדל והתעלה בפניו מילדותו (אחי הי"ד נולד בר"ה תרנ"ג) אף הוא הכתירהו כדומ"צ בעיר, כשראה את אחי הי"ד — עמד מפניו. ובנסיעתו האחרונה לטצמנסדורף (בשנת תרפ"ט) שמשם לא חזר עוד בחייו, כשנסע עם פמליתו לתחנת הרכבת (התחנה קומרנא־בוטשאלי היתה רחוקה מן העירה קרוב ל־4 ק"מ) פגש באחי הי"ד שהלך אז להתפלל, הוא צוה לרכב לעמוד וביקש מאחי הי"ד שיעלה על המרכבה וילוהו קצת, וביקש ממנו: ר' שמואל חיים! יברך נא אותי שאזכה לחזור בשלום...

אחי הגה"ק ר' שמואל חיים הי"ד; הרביעי מימין — עם תלמידיו שומעי לקחו, מצעירי ה"אגודה" בקומרנא. על ידו (בישיבה) ר' אהרן שרייבער הי"ד. השני משמאל יבל"ח, ה"ר א. א. זיס הי"ו.

באותה שנה כתב לאחד מהצעירים, החלוצים הדתיים מקומרנא, שהיה בירושלים שישלח לו עפר א"י... ולא שקיק קטן אלא תיבה שלימה. הנ"ל מלא בקשתו. ור' מאיר, שמש הכולל, דכולל גליציה וגבאי הח"ק הכין למענו תיבה מלאה מעפר הר הזיתים, טחון והידק, כבקשתו.

רבנו זצ"ל שאל כל פעם למה התיבה טרם הגיעה, שהרי כמה חדשים עברו מיום שהודיעו לו שנשלחה מירושלים?

ובאותה הנסיעה האחרונה, שממנה לא שב עוד, נפגשו: הוא ותיבת העפר שהגיעה אז ברכבת והספידיטור העבירה — אליו...

רבנו זצ״ל נפטר, אחרי מחלה קצרה בטצמנסדורף ש„בשבע קהילות״ באור ליום ג׳, ט״ו בתמוז תרפ״ט. ובבוא שמועה־לא־טובה זו לקומרנא ותהדום את כל אנשי העיר. כולם בכו וילילו, ויחכו ליום הבאת ארונו לקברו בקברות אבותיו. הוא יום ו׳, יח בתמוז.

כמעט כל העיר, אנשים נשים וטף, יצאו לתחנת הרכבת לקבל פני ארונו ואת ארונו נשאו בכל הדרך, כארבעה ק״מ, מהתחנה עד לעיר. ויבואו להלוייתו כל חתניו והרבה רבנים ואדמורי״ם ואלפי חסידים מכל קצווי הארץ[24]. גם ראש העיר, הנוצרי, צוה לעטוף פנסי הרחובות שהלווייתו עברה דרכם, בשחור, ולהדליקם לכבודו, באמצע היום.

הספידוהו: חתניו זצ״ל והראשון למספידים היה חתנו הגה״צ האדמו״ר ר׳ חיים אלעזר שפירא זצ״ל ממונקאטש, ובתוך דבריו הפליט, ידעתי ושוכנעתי שחותני זצ״ל היה בעל „רוח הקודש״...

ומעניין הדבר: מכיון שעברו ימים אחדים מפטירתו עד קבורתו — ובשרו הקדוש החל נמק — זקוקים היו, לכסותו, כמו שדרש, בעפר ארץ־ישראל, לכל העפר שבתיבה שהזמין...

וכך ראו בזאת גם מעין ראיית העתיד ששרה בבית מדרשו.

(על הדברים האלה סיפר לי ידידי ר׳ אליעזר בן יעקב הי״ו, ממה שקרה במשפחתו וסופר עליה מאב לבן והוא: שסבו, המקובל והצדיק, ר׳ שמעון קאמפל זצ״ל מגריידינג הרגיש עצמו פעם מצונן, ואעפי״כ; מכיון שאף פעם לא החסיר מלהיות על חג זה (דומני שבחנוכה היה הדבר) אצל רבנו מקומרנא — שכר עגלה ונסע לקומרנא. בדרך הצטנן

---

24. אפייני הוא הסיפור שפורסם אז ב„טאגבלאט״ הלבובי (ואני שמעתיו מפי החסיד הזקן ר׳ קלמן ברטטר ז״ל מפשעוורסק — בעצמו) בשם „אחסיד קומט פונם עולם האמת זיך מטפל צי זיין אין די „טהרה״ פונם קאמארנער רבין זצ״ל״ (חסיד בא מעולם העליון לטפל בטהרתו של האדמו״ר מקומרנא זצ״ל) וכך סיפר ר׳ קלמן: כשהלכתי בין אלפי ההולכים לתחנת הרכבת לקבל גופת רבנו והנה אני רואה את ר׳ „משה לייזר״ מאלטשטאדט, חסיד זקן וותיק, וידידי מאז — רץ וממהר. את ר׳ משה לייזר לא ראיתי כמה שנים. אמרתי לו: משה לייזר, נלך יחד ונשוחח קצת. ענה לי: קלמן! כעת אין לי פנאי, כי אני צריך לטפל בטהרה ובהלבשה של רבנו (הוא היה גבאי הח״ק בעירו). לאחר שטיהרו את רבנו בחדר שע״י בית מדרשו, הלבישוהו כצוואתו והביאוהו לבית עולמו — חיפשתי כל השבת את ר׳ משה לייזר ולא פגשתיו. למחרת נודע לי כי ר׳ משה לייזר נפטר עוד בחג השבועות, כמה חדשים לפני פטירת רבנו, ונקבר באלטשטאדט...

עוד יותר ובבואו לרבנו כבר עלה חומו והיה חולה מסוכן. רבנו זצ״ל צוה להשכיבו באחד מחדריו וצוה לקרוא, כפעם בפעם את הרופא אליו... הרופא אמר שאם יזיע — ישנה עוד תקוה שיבריא, ובינתיים עברו ימים וחומו עלה ולא ראו שינוי לטובה. פעם אחר התפלה נכנס רבנו לבקרו ובידו כתנתו הרטובה מזיעה. ויגש לר׳ שמעון ויאמר: שמעון! אתה זקוק לזיעה, ואני הזעתי היום בתפילתי... הא לך זיעה, התכסה בה וה׳ ישלח לך רפואה שלימה. וכך היה, כסה עצמו בכתנתו של רבנו ומיד הזיע והחלים ועוד כמה שנים אח״כ היה בא לכל חג ומועד לרבנו זצ״ל.

ר״ש צוה לקברו בכתונת זו במקום ה„קיטל״ הרגיל. וימצאו שאחד משרווליה קשור, וכאשר פתחו הקשר נפל מתוכו פתק וכתוב בו: אנא שלח נא רפו״ש לחולה שמעון בן...״ וחתום יעקב משה.

ור׳ אליעזר בן יעקב זה סיפר לי מה שקרה אתו בעצמו: בהיותו צעיר לקחהו סבו זצ״ל לרבנו לסליחות, ומכיון שהוא, סבל מכאב עינים וגרענת חזקה הכניסו סבו לרבנו וביקשהו שיברכהו ברפו״ש.

רבנו אמר לו: אתה תהיה אצלי, בבית המדרש, באמירת הסליחות, וכאשר אגמור, תצא מבית המדרש ותעקור קצת דשא הרטוב מטל־שחרית ותגגב בהם את העינים, כך עשה ומאז סרה הגרענת והנפיחות מעיניו ונרפא כליל.

וידידי ה״ר אברהם אביש זיס; בספרו „שושלת הקודש״, כותב בזה״ל: „לכותב הטורים ידועה מעשה באחד שנפל למשכב והרופאים לא מצאו תרופה למחלתו. הלכו בני ביתו לבית המדרש של רבנו שיתפלל ויעורר רחמים עליו. אותה שעה עמד רבנו בתפלה, אך סיים את תפלת השמ״ע קרא אליו את אחד הבחורים מיושבי ביהמ״ד ואמר לו שיסיר מיד את התפילין וירוץ לבית החולה ויאמר להם שזה עתה ביקש בתפלתו — לרפואת החולה, והחולה יבריא מיד. כשבא אותו בחור לביתם מצא את החולה במצב של התאוששות ואחר כמה ימים ירד ממיטתו).

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים

ה

האדמו״ר ר׳ שלום ספרין זצ״ל

הר״ר שלום נולד בשנת תרנ״ג, כבן יחיד (היתר היו בנות) לאביו רבנו יעקב משה זצ״ל ולאמו הצדיקית אלטע אסתר פייגטשע לבית הורוויץ. הוא זכה עוד להכיר את סבו הצדיק רבנו אליעזר צבי זצ״ל ולקבל הדרכות מפיו הקדוש.

אביו החזיק לו מלמדים גדולים בתורה וביראה, ובשנת תרס״ט כשדיברו בו נכבדות עם בתו של הצדיק הפלאי: ה״ינוקא״ רבי ישראל פרלוב זצ״ל מסטולין. בא הר״ר ישראל לקומרנא לתהות על קנקנו ומשמצא אותו ראוי לכך, נכתבו בקומרנא התנאים בין המחותנים: שר׳ שלום ישא את בתו הדגולה מרת חוה (הי״ד) בשעה טובה ומוצלחת.

באמצע — האדמו״ר ר׳ שלום ספרין זצ״ל

החתונה התקיימה בסטולין באדר ראשון שנת תר״ע ומלבד האדמור״ים מגזע קרלין, סטולין, רחמיסטריבקה, זלאטיפולי, ועוד — השתתפו גם אדמור״י גליציה והונגריה: קומרנא, מונקאטש, פאמורן־סאסוב, ראזלי, זאלושיץ ועוד, ואלו שזכו להשתתף בחתונה זו דימוה לחתונת „אוסטילא״ (די „אוסטילר חתונה״ הידועה אצל החסידים שהשתתפו בה כמאה וחמשים

לבושי לבן) רבי שלום נשאר בבית חותנו ואכל מזונות על שולחנו.

בנם הבכור, מי שמלא אחר כך מקום אביו; הר' ברוך הי"ד נולד בסטולין בשנת תרע"ג. בשנת תרע"ד, זמן מה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בא הר"ש וביתו לקומרנא להשתתף בחתונת אחותו הרבנית חנה שרה הי"ד עם הר' שמחה הורביץ בהאדמו"ר ר' צבי הורוויץ מרוזבדוב (מי שהיה אחר מות חותנו לאדמו"ר בווישני, הי"ד) בינתיים פרצה המלחמה ונשארו אצל אביו בקומרנא, לבוב ודברצין במשך שנות המלחמה. גם חותנו הר"ר ישראל פרלוב זצ"ל נמצא אז באחת ממעינות הרפואה בגרמניה ונשאר שם למשך שנים[1].

עם גמר המלחמה חזר הר"ש לסטולין עם משפחתו והיה סמוך על שולחן חותנו וקבל גם שם הרבה מדרכי החסידות והעבודה עד שבשנת תרפ"ב עברה כל המשפחה לבית אביו לקומרנא.

רבנו יעקב משה זצ"ל צוה בצואתו: כי בנו יחידו הר"ר שלום ישב על כסאו. ומיד לאחר קבורת רבנו י. מ. זצ"ל ברכוהו חסידיו בברכת מזל טוב וקראו לפניו: יחי רבנו שלום!

עם עלותו על כסא האדמור"ות נדהמו כל חבריו ומכיריו במצאם אותו מלא וגדוש בתורה, בחכמה ובחסידות, בקי להפליא עם ציון הדף והעמוד ויהי הדבר לפלא.

ידעו אמנם שלמד אצל מלמדים מצויינים אבל תמיד חשבו אותו כאחד מהם וכאילו אינו מגדולי המתמידים והנה הוא עולה עליהם משכמו ומעלה. וזוכרני שאחד מחשובי בני התורה אמר לי: אילו לא ראיתי במו עיני, לא האמנתי...

ועוד הצטיין מאז במדתו של אברהם אבינו; במדת החסד. הימים ימי גראבסקי... ומצבם הכלכלי של המוני היהודים בעיירה, בשפל המדרגה. ורובם; שמעולם לא נמנו בין העשירים, ירדו ממש עד עפר ואין בידם לפורטה אפילו שוה פרוטה. ויהיו מאות אנשים ונשים מאנשי העיר

---

1. הסופר ר' ש. י. עגנון הי"ו סיפר לי: כי באותו זמן היה בברלין ובעברו פעם באחת הרחובות ראה והנה שוטר גרמני מתנכל לאחד היהודים שחזותו מעידה על אצילותו, ורוצה לאסור אותו כנתין ארץ האויב. ר' ש. י. עגנון ניגש לשוטר והסביר לו כי יהודי מרוסיה אינו אויב ...הוא אויב לצאר הרוסי המדכה אותם לעפר ואילו למי שלוחם נגדו, הוא בבחינת אוהב... הדברים נכנסו ללבו של השוטר ועזב את האיש הזה לנפשו. אחר כך נודע לו כי האיש הזה היה האדמו"ר ר' ישראל מסטולין. ומגלגלין זכות על ידי זכאי...

מתפרנסים ממה שקנו, בשני ימי השוק; ביום שני בשבוע בקומרנא וביום שלישי ברידיק[2] מאלפי האכרים הבאים לימי השוק; כי סביבה כפרית גדולה לעיירה, על יד על יד, מזה אניצי פשתן ומזה קב חטים; מזה עור של ארנבת ומזה — תרנגולת וביצתה... ומכרם לסיטונאים. ולרובם ככולם לא היה בכיסם אותם מאה־מאתים הזלוטי[3] הזקוקים להם לימות השוק. ויפתח הרבי שלום את ביתו, אוצרו ולבו לאנשים האלה. ויהי יום הראשון בשבוע כל היום ביתו פתוח לחלכאים הללו זה בא ללות מאה זלוטי וזה מאתים. זו חמשים וזו שבעים... ולא פעם גם לו, להר״ש לא היה די להלוות. והיה שולח ונותן בעבוט כלי כסף וזהב מביתו ולוה עליהם ומלוה את ההלואה לנצרכים...

שמשו של רבי שלום זצ״ל התחילה לעלות וינהרו אליו אלפי חסידים מפולניה הקונגרסאית גם כאלה שחסידות קומרנא; על דרכיה המיוחדים, היתה זרה להם עד אז. בין הבאים: רבנים גדולי התורה, אדמור״ים ידועי שם, וחסידים וותיקים לוהטים...

ובעירו קומרנא רכש בטוב לבו ובהתנהגותו חסידים, ידידים ומסורים לו, בכל החוגים. וגם אלה שבחיי אביו הדגול נסעו לצדיקים אחרים, באו להסב לשלחנו בשבתות ובמועדים, ליהנות מזיו וזהר השלחן אשר לפני ה׳ ולרוות נפשותם מאור קדושת היום שהורגש שם.

ולא זו בלבד, אלא, הוא תמך והחזיק גם באלה מקרוביו שחשבו שמכיון שהאב הדגול נפטר לבית עולמו יהיו הם, כנכדים לצדיקים הראשונים, ממלאי מקומו...

וכשהשחיטה נאסרה, ולא היה ממה לשלם לרבנים את משכורתם שלח להם הוא מדי שבוע בשבוע סכום הגון לפרנסתם[4].

---

2. רידיק (רודקי) רחוקה מקומרנא 14 ק״מ בלבד.

3. המטבע הפולני שיצא באותה שעה, (ערכו כשילינג האוסטרי).

4. כך סיפר לי ידידי הר׳ אברהם אביש זיס הי״ו. ועוד סיפר לי מה שקרה אתו בעצמו, היה יום חורף קר ומושלג, והחסידים מביאי פדיונות לא באו אז. הרבנית חוה׳לי הי״ד היתה חולה והרופא רשם לה מינון לבית המרקחת, תרופה יקרה שלא נמצא אז הסכום בביתו של רבי שלום לקנותה. מכיון שר׳ אברהם אביש הנ״ל למד אז, יחד עם בנו ר׳ שלמה הי״ד, בבית הרבי, ביקשהו הר״ש לבקש מאביו ר׳ בנימין זיס ע״ה הלואה. כשהביא את הכסף מאביו, אשר נועד היה לצרכי הבית ולקנות את הרפואה, שלחהו הר״ש ליתן את הכסף שלוה — לאחד עני נצרך. בני ביתו וגם הוא תמהו על מעשהו. ויסביר הר״ש לאמור:

אחד מבנן של קדושים ביקר אצלו פעם והתאונן באזניו על עניו כי רב הוא, ומלבד בעיית הפרנסה עומד הוא להשיא את בתו והבטיח לחתן בגדי כבוד ואין בידו לקיים הבטחתו והוא ירא שלא יינתק הקשר. אותו זמן לא היה לו לר״ש מזומנים בביתו. הוא פתח לפניו ארון בגדיו ואמר לו שיבחר כל אשר ירצה. וכן עשה. בתוכם היתה גם פרוותו של שבת היקרה. כשנודע הדבר לרבנית שאלה אותו הייתכן? ויאמר לה: הנה אבי היה ״רבי״ ואביו היה ״רבי״ כלום אני מיוחס יותר ממנו?... וכי לא די לו שאני הנותן והוא המקבל ולא להיפך...

רבי שלום זצ״ל עם מקורביו במעיין מרפא

אחד ממקורביו שאלהו, למה הוא מכלכל על שולחנו גם אנשים הידועים מאז ללא־ידידיו? ויען: היא הנותנת! במצוות צדקה ייתכן שתהיינה פניות רבות, מחשבת כבוד, ואפילו נחת רוח לעצמו. כי יש

חז״ל אמרו (קידושין פב, א): ״טוב שברופאים לגיהנם״ ואני סובר שהכוונה היא: אם נעשה לחולה טוב ע״י הרופאים. כלומר: הוא חושב שרק הרופאים הביאו את הרפואה, אז — לגיהנם... יורדים לגיהנם. שהרי יש להאמין בהשגחה פרטית. והאמת היא, שלא הרופאים מועילים אלא הצדקה. וצדקה תציל ממות...

לו שמחה כשנותן לידיד ואוהב. אבל הנותן לאויב, והוא יודע שכאשר יצא ממנו ידבר עליו לא טובות ולא ינחל לא כבוד אף לא נחת מכך — — מקיים הוא בזאת את מצוות הצדקה בשלימות.

זכה רבי שלום ותפלתו נתקבלה בשמים. ומעשה באחד מזקני חסידי קומרנא שנכדו חלה במחלה קשה. התפרץ האיש לבית הרר״ש בבכי מר ויבקשהו לבקש ולעורר רחמים על נכדו שהי״ת ישלח לו רפואתו בקרוב. אמר לו רבי שלום: מקוה אני לה׳ שאי״ה בהשכמת הבוקר מחר תבוא לו רפואה מן השמים. ואכן באותו לילה התאמץ הר״ש בתפלתו ובבוקר התחולל המפנה והילד יצא מכלל סכנה. כשהחלים, נכנס סבו לר״ש ואמר לו: אני מוכרח להעיז פנים בפני רבנו ולשאול אותו: מאין ידע רבנו שמן השמים יסייעוהו ותפלתו תתקבל, ונכדי יירפא ברפואה שלמה? ואינני זז מכאן עד שכ״ק יפתור לי חידה זו... וישב לו הר״ש: וודאי ידוע לך שיש לי לא מעט שונאים. ובכל זאת בעת דחקם הם באים אלי ואני עוזר להם עד כמה שכחי מגיע. ואף על פי שאינם ראוים לכך; על פי מעשיהם. ובזכות זו, מאמין אני, שאף על פי שאינני ראוי, עוזרים גם לי מן השמים כשאני מתאמץ בתפלה להביא ישע ועזרה למי שהוא...[4*].

דברי התורה שאמר, מלבד שהיו מלאים מוסר השכל, היו בהם הברקות גאוניות. זוכרני ששוחחנו פעם על המובא ב„נועם אלימלך״ בפרשת בהר על הפסוק: „וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו. וציויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים״[5], והוא מביא שם מה ששאל אחי

---

*4. שושלת הקודש עמוד קד. ושם מסופר עוד שר׳ מנחם ויס, הדיין ממונקאטש; אחד מוותיקי חסידי קומרנא סיפר: אחר שנפטר רבנו הר׳ יעקב משה זצ״ל תכבתי בדעתי אם לנסוע לבנו הרבי שלום אם לאו? נוסף על כך היו לי מניעות גדולות מתוך „חסרון כיס״ כי הייתי במצב דחוק מאד אז.

לילה אחד נראה לי רבנו יעקב משה בחלום ואמר לי: סע לקומרנא! ובנוגע להוצאות הדרך — אל תדאג. מחר יבא אליך אחד שיתן לך על הוצאות הדרך.

למחרתו, עם בוקר, נכנס אלי אחד ממכידי וביקש ממני שאסע אתו לקומרנא להרבי ר׳ שלום. והוא יכסה את כל ההוצאות.

כשהגעתי לקומרנא ונכנסתי להרר״ש. אמר לי: וכי רק כשחולמים חלום באים אלי?...

5. ויקרא כה, כא—כב.

החסיד[6] לאמר: „התורה יצאה כאן מדרכה, דרך הקרא לכתוב איזה יתור לשון בפסוק אפילו אות אחת שעל ידי זה מתורץ כמה קושיות. אבל הקושיה עצמה לא נזכרה בתורה. וכאן נכתבה הקושיה בתורה? וטוב היה שלא לומר כי אם: „וצויתי את ברכתי" וממילא לא יוקשה לשום אדם לומר „מה נאכל?".

ומתרץ שם בזה"ל: „ונראה שהשי"ת ב"ה כשברא העולם השפיע מטובו צנורות מושכים שפע לצורך בני אדם. ודרך השפע שלא להיפסק כלל אלא כשהאדם נופל ממדרגתו ואין לו בטחון בבורא ב"ה המשגיח האמיתי, הזן ומפרנס בריותיו בלי הפסק כלל, אז עושה האדם ההוא במחשבתו ההיא אשר לא טהורה פגם חלילה בעולמות עליונים ומתישין כח בפמליא של מעלה ר"ל, ואז נפסק השפע חלילה, וצריך הקב"ה לצוות מחדש לשפע שילך כמו מתחלת הבריאה וזהו וכי תאמרו מה נאכל וכו' שהתורה מלמדת לאדם דרכי השם שיהיה שלם בבטחונו על אלקיו ולא יאמר כלל: מה נאכל, כי כאשר יפול חלילה מן הבטחון לחשוב מה יאכל הוא עושה פגם בהשפע ואטרחו כלפי שמים לצוות מחדש". עד כאן לשונו הטהור.

ואמר לי הר"ש על כך: בכך אפשר לפרש את הפסוק שבתהלים[7]: „כי לא האמינו בא-להים ולא בטחו בישועתו, ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו". כי מתוך שלא האמינו — — קלקלו בצנורות השפע ומשום כך — — ויצו שחקים ממעל. נתן צ ו מחדש לשחקים „ששוחקים מן לצדיקים"[8], להוריד להם השפע מחדש ואילו לא היו פוגמים היה השפע יורד בלי הפסק מבלי שיצטרכו לצו ולפקודה חדשה... ודפח"ח.

בשוחחו פעם באגדות חז"ל אמר, שנראה לו לפרש את הדברים הנזכרים במסכת שבת[9]: על פטירתו של דוד המלך ש„כל יומא דשבתא לא פסיק פומיה מגירסא ומלאך המות לא יכיל ליה עד דסליק ובחיש באילנא..." במה שאמר מרן האר"י הקדוש בהספידו את הרמ"ק על הפסוק[10]: „וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על

---

6. הכוונה לאחיו הר"ר זוסיא מאניפולי.
7. תהלים עח, כב—כד.
8. חגיגה יב, ב.
9. שבת ל, ב.
10. דברים מט, כב.

עץ". כי איתא במס' בבא בתרא[11]: "ארבעה מתו בעטיו של נחש", ופירש"י ז"ל: כלומר: שלא היו ראויין למות (שלא היה בהם שום חטא שעל ידו יהיו נידונים בשמים שימותו) אלא שע"י עצת הנחש נגזרה מיתה על בני אדם ולכן מתו גם הם. וזה: "וכי יהיה באיש חטא — — מלשון חסרון / קולע אל השערה ולא יחטא[12], / משפט מות, והומת / ואף על פי כן מת. ותלית אותו / את משפט המות, לא על החסרון בנפטר אלא / על עץ. על חטא עץ הדעת...

ויאמר הרר"ש: ייתכן שזאת היא הכוונה בגמרא באמרה שמלאך המות לא היה יכול לו לדוד, כי מרוב תורה ומצוות לא מצא עילה להמיתו. סליק ובחיש באילנא... דפדף בספר שנמצא בו שעל ידי ה"אילן" עץ הדעת, נגזרה מיתה על כל אדם, גם על מי שאין בו חטא משפט מות... ועל ידי כך — יכיל ליה[13].

כאמור: מלאים היו שלחניו דשן, מדושנה של תורה. ורבנים, אדמור"ים הסבו על יד שולחנו. אבל גם פשוטי העם, אלה, שבביתם היו מכינים, מרוב עוני ומחוסר כל, דג מלוח במקום הדגים לשבת וחצי ליטרא בשר; מן הכי זול, היתה מנת חלק כל המשפחה לשבת ולכל אחד מהם הגיעו כ"פול"...[14] — — גם הם התדשנו משלחנו, אכלו ושבעו ויטעמו טעמה של סעודת שבת.

— — —

הר"ר שלום לא האריך ימים. כי בשנת תרצ"ז; אחרי שבתו על כס האדמור"ות שמונה שנים, נסע בכ"א באדר, יום הזכרון של רבנו אלימלך מליזענסק זי"ע — לליזענסק, להשתטח על קברו; כדרכו מדי שנה בשנה. בדרך הצטנן. וכאשר שב לביתו נמצא חולה במחלת דלקת ריאות קשה. ועל מטתו שעלה, שוב לא ירד ממנה. בלילה האחרון לחייו, אור ליום ג' כ"ו אדר חש שקצו קרוב ויבקש שיעבירו את מטתו לחדרו המיוחד ושלא יציעו עליה כר ושמיכה. כי אם לכסותו בטלית קטן הארוך שלו. אחר קרא לבנו הר' ברוך הי"ד וצוה עליו להנהיג את

---

11. בבא בתרא יז, א.
12. שופטים כ, טז.
13. מתוך שושלת הקדש עמוד קה.
14. פסחים ג, ב. ד"ה הנהו תלתא כהני.

העדה; עדת חסידי קומרנא. אחר כך דרש שכולם יצאו מן החדר ושגם הרופא לא יהיה נוכח. מכיון שבין כך וכך, אין לו עוד צורך בו. ויתייחד עם בנו הר״ר ברוך כשעה וחצי ואחר כך הירשה להכניס את כל המחכים לחדרו. האציל את ברכותיו לבני ביתו ולרבים ממקורביו. אחר, ביקש מבנו הרר״ב שיקרא עמו קריאת שמע וכשגמר הוסיף לאמור תפלות כמו „אנא בכח" וקטעים מהזהר. עד שהדבר היה לפלא בעיני רופאו וחשב שאולי אמדו בחיוניות פחות ממה שיש בו... ויבקש לבדקו עוד פעם, שמא טעה בבדיקותיו הקודמות. אך הר״ש רמז לו שאינו רוצה בכך. אחר שעה מועטת נחלש ורק שפתותיו נעו עוד. לפתע הקיץ וקרא „אחד" ונפח את נשמתו הטהורה.

זכר צדיק — לברכה!

השאיר אחריו שני בנים: בנו הבכור, שמלא מקומו באדמורו״ת הר׳ ברוך הי״ד, ור׳ שלמה הי״ד תלמיד ישיבת חכמי לובלין, ובת יחידה צפורה תבל״ח.

אדמור״י קומרנא

ו

האדמו״ר ר׳ ברוך ספרין הי״ד

האחרון לשושלת, שישב על כסא אבותיו בעירם עד הכליון

רבי ברוך זצ״ל הי״ד היווה חותם שושלת נעלה זו בעיר שבה כיהנו אבותיו ואבות אבותיו. וחייו וכן מותו האכזרי היוו גולת הכותרת של אהבת ה׳ וישראל. ומסירות: עד כדי מסירות נפש ממש, למען ה׳ עמו ותורתו.

הר״ר ברוך הי״ד קובע מזוזה בפתח הישיבה

הוא נולד לאביו הר״ר שלום ולאמו מרת חוה בשנת תרע״ג בבית אביה הצדיק הנפלא רבי ישראל „הינוקא״ מסטולין. בבריתו, היה זקנו הצדיק רבי דוד׳ל מזלאטיפולי, הסנדק, המוהל היה סבו הר״ר יעקב משה מקומרנא וסבו הר״ר ישראל מסטולין אמר את הברכות. כשהגיע סבו רבי ישראל למלים: וייקרא שמו בישראל, עמד מעט והתעכב.

בית קומרנא

קרא סבו הרי"מ מקומרנא: נו. גם ברוך יהיה. ויקרא שמו בישראל: ברוך ברבי שלום... [1].

עד גיל שמונה התחנך הילד ברוך אצל סבו מסטולין. הוא סיגל לעצמו שם גינוני מלכות עדינים, תפלה בניגון שובה לב, הגינות ואמירת אמת עד קצה הגבול.

כשבא, בשנת תרפ"ב; אחר פטירת סבו הדגול, רבי ישראל זצ"ל מסטולין, יחד עם הוריו — לבית סבו הר"ר יעקב משה לקומרנא, כבר נראה אדם מושלם בעל הליכות עדינות, מדבר מעט, שומע ומוסיף, שייף ועייל שייף ונפיק וגריס באורייתא תדירא. סבו החזיק לו מלמדים תלמידי חכמים אבל גם הוא בעצמו הקדיש שעות בשבוע ללמד את נכדו זה. והיה קובע אתו שעור בתהלים, ומסביר לו כוונות בשיריו של נעים זמירות ישראל.

רבי ברוך שאף כל ימיו להתרחק מן האדמורו"ת ומהנהגת עדה. הוא רצה לעשות כמעשה דודו, הצדיק רבי ישעיה'לי שפירא. לעלות לארץ ישראל ולחיות שם מיגיע כפיו [2].

בשנת תרצ"ד נשא לאשה את בת דודו הגאון הר' אליהו בומבאך רבה של אושוריצין. ואף אחר חתונתו היה יושב אהל, שקוע בלימוד תורה. במילי דעלמא לא ראוהו מתערב ואפילו בקהל חסידים נפקד מקומו. רבים היו בטוחים שאין בדעתו להיות „רבי" ולהנהיג עדה. ואכן, כשקרא לו אביו לפני פטירתו ומינהו למלא את מקומו, סירב ואמר שאינו רואה את עצמו ראוי לאותה איצטלה. אולם אביו חייבו להבטיח כי ימלא רצונו. וכך נאלץ היה להסכים לקבל עליו עול הנהגת עדה.

כשקבל עליו משימה קדושה זו ועלה על כס האדמורו"ת נעשה אהוב ומקובל על אלפי החסידים. ראו בו, בזה הנחבא אל הכלים, אברך מלא תורה, בקי בהויות העולם ורבים נהנו ממנו עצה ותושיה.

---

1. מעניין הדבר: כשהיה הילד ברוך כבן שש־שבע, סיפר לו סבו מסטולין את הדבר. ואמר לו שהוא חשב אז לקרוא לו על שם הר"ר ברוך ממעזיבוז זצ"ל.

2. כשעליתי, עם כל משפחתי ארצה בשנת תרצ"ג, ביקש הר"ב ממני לדבר עם דודו האדמו"ר החלוץ, ר' ישעה'לי שפירא שגר אז בירושלים ולבקשו שישתדל לקבל בשבילו סירטיפיקט לעלות ארצה. ר' ישעיה עשה כנראה בענין אך לא אסתעייא מילתא.

עם כלות ימי האבל התחיל הר״ב להגות בהקמת ישיבה, ישיבה ממש, כדוגמת הישיבות שבפולניה עם שעורים קבועים ומגידי שעורים חשובים ויקרא לעזרתו את אחי הגדול רבי שמואל חיים שליכטר הי״ד, מי שהיה דומ״צ בעיר ואחד מגדולי התורה וההוראה. ואחי הי״ד נענה לו. ויקרא לישיבה בשם „בנין שלום״ על שם אביו הר״ר שלום זצ״ל.

ויהי האברך, בן העשרים וכמה עולה ומתעלה ככוכב מאיר וינהרו אליו חסידים גם ממקומות שאף פעם לא נסעו לקומרנא וכן רבנים גדולי תורה כהגאון ר׳ זאב נוסבוים מדראהביטש; ר׳ יהושע ווידרקער מפשמישל, ר׳ יוסף מיזס מסאמבור ועוד. גם אדמורי״ם ובייחוד האדמורי״ם הזקנים מהונגריה שהיו נוסעים עוד לאבותיו ואבות אבותיו. ומעשה שבא אליו הצדיק הזקן הר״ר ישעיה פיש מהאדאס והביא אליו צרור פתקאות אשר קבל מאת חסידיו ויבקש מהר״ר ברוך שיניח ידיו עליהם ויברכם באמרו: „חסידים נותנים לי פתקאות כדי שאברכם ומכיון שיודע אני מך ערכי, נוהג הייתי בחיי אבותיו הקדושים להביאם אליהם שיאצילו להם את ברכתם וכך אני מבקש גם ממנו״. רבי ברוך הניח ידיו עליהם וברכם. כדי למלאות רצונו של האי סבא קדישא. אבל עצם הדבר זיעזע אותו עד עמקי נפשו וכשנכנס אליו אחיו הצעיר הר׳ שלמה הי״ד ראה אותו הולך בחדר אנה ואנה, כאילו עצוב ומודאג, וישאלהו לסבת הדאגה. ויספר לו הר״ר ברוך כיצד צדיק זקן זה בא אליו, אל אברך צעיר שכמותו ומבקש כנ״ל. ויסיים באנחה: ומה אענה כאשר ישאלוני בשמים: דבר זה מי התיר לך?.....

בהתלהבות פנימית היה מתפלל ושר שירי השבת. מבלי הבדל אם יש מישהוא ששומע לתפלתו ולזמירותיו אם אין[3].

למרות שהלך בדרך אבותיו; בדרך קומרנא — שילב בעבודתו דרכים חדשות, תשלובת של חסידות קרלין ולמדנות בתורה. וכך היה אומר „תורה״ בכל סעודות שבת. אלא שבשתים הראשונות; של ליל שבת ובוקרה, דרש בנגלה ובפשט ורק בסעודה השלישית דרש בנסתר ובחסידות.

---

3. הר׳ אברהם אביש זיס הי״ו מספר: פעם אחת בימי הזעם והצרה נכנסתי אליו לשלחנו בשבת והיה רבנו שר את הזמירות באותה ההתלהבות ובאותה הדביקות כאילו ישבו על יד שלחנו חסידים רבים.

סדר היום שלו היה: בבוקר השכם לבש שני זוגות תפילין; דרש"י ודר"ת ביחד. קרא קריאת שמע בהתלהבות פנימית. אחר כך למד עד שעה תשע־תשע וחצי את שעוריו הקבועים. אחר ירד וטבל ונכנס לבית מדרשו להתפלל. אחר תפלת שמ"ע הסיר מעליו תפילין דרש"י והניח תפילין דר"ת, ואחר כך הסיר מעליו את ה"של ראש" דר"ת והניח של ראש של הראב"ד. ובאחרונה — תפילין דשימושא רבא. את התפלה גמר אחר חצות היום.

בימים הנוראים עבר בעצמו לפני התיבה בתפילות: שחרית ומוסף (וביו"כ גם בנעילה) אף קרא בתורה בעצמו.

בדברי תורתו החסידיים היו הברקות מרהיבות ומעמיקות ופעם אמר: בתפלת גשם מבקשים אנו: זכור משוי בתיבת גומא מן המים, נמו דלה דלה והשקה צאן מים, סגוליך עת צמאו למים, על הסלע הך ויצאו מים, בצדקו חון השרת מים" והיאך בשעה שאנו רוצים להזכיר זכותו של משה רבנו עליו השלום ולבקש בזכותו מים, מזכירים אנו את עוונו? שהרי זה היה חטא מי מריבה? אלא, הרי אליבא דאמת, מכיון שעשה שלא כדברי ה' יתברך לא היה הסלע צריך להוציא מים? אמור מכאן: "צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים"[4]. וזה שאנו אומרים: בזכות צדיק זה שבכחו היה לגזור ואתה קיימת חון אותנו חשרת מים...

הסוף המר: עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הושבתה השמחה בבית ישראל. עלה הכורת והכרית כל חלקה טובה שביהדות. קלגסי הטמאים ועחריהם האוקראינים שפכו חמתם ואכזריותם על יהודי קומרנא, יותר מעל מקומות אחרים. בג' במרחשון תש"ב באור ליום ועש"ק, התחילו לחטוף טובי ויקירי העיר, בתוכם את אחיו הצעיר, מלא תורה ויראה ר' שלמה הי"ד; את הרב ר' אפרים לנגענויער, את אחי הגוה"צ הר' שמואל חיים שליכטר, את ר' צבי ברוך הלוי הורוויץ ועוד מאות אנשים, הפשיטו אותם ערומים על יד בור ענקי על יד יער ברזניק וירו בהם. כשנפלו לתוך הבור, בין אם נהרגו מיד ובין אם עדיין חיו — כיסו אותם וכך סיפרו הגוים השכנים שעוד כמה ימים חשו בנענועים והרמת העפר שכיסה את הקבר הענקי הזה. אמנם בו

---

4. באמת אין מאמר כזה בתלמוד, אלא במסכת שבת (נט, ב.) אומרת הגמרא: "וכתיב בהו בצדיקים: ותגזר אומר ויקם לך"... אבל שגור הוא בפי כל לומדי תורה.

בחרבי, לא נגעו לרעה, אבל מצבו הלך הלוך ורע. חופש התנועה הוגבל ונאסר על יהודי לצאת מתחום העיר.

עד ליום המר הזה; כשנכבשה פולין הקונגרסית על ידי גייסות רוסיה בא זרם של פליטים לקומרנא והאדמו"ר יקר הרוח הזה דאג לשיכונם, לכלכלתם וארגן את העזרה למענם.

באותם הימים בא שליח מיוחד מווילנא, שהיתה עוד תחת מרותה של ליטא העצמאית, והביא אתו פאספורט בשבילו שבעזרתו יכול היה להגיע לווילנא ומשם אמרו להעבירו לאמריקא אבל הוא סירב להיפרד מבני משפחתו ומעדתו.

מאותו היום המר והנמהר, כשכלו כל מקורות הפרנסה והכלכלה לנשארים, פתח רבנו ר' ברוך הי"ד את אוצרותיו, הוציא למכירה את כל כלי הכסף והזהב של המשפחה שנצטברו במשך שנים רבות וחילק את התמורה לנצרכים שבעיר.

היה מי ששאל אותו: רבנו, למה הוא עושה כך? הרי כל משפחתו עתידה להיות צפויה לרעב בקרוב? ויען הרר"ב. ויאמר: בעת צרה כזאת; צרה לכל ישראל, חלילה לשום יחיד לומר: אני את נפשי אציל. ואם יזכנו ה' ונעבור תקופה נוראה זו ונשאר בחיים, אפשר לקנות כלים חדשים.

כעבור זמן קצר התחילה הסכנה לחייו הוא. הגרמנים כבר נתנו עיניהם בו. חסידיו בהונגריה שלחו שליח מיוחד והציעו לו להעבירו להונגריה, להציל את חייו שהיו כבר תלויים בחוט השערה. אך הוא עמד בתוקף על דעתו ולא רצה לעזוב את עדתו באמרו: עמם אנכי בצרה. ולא טוב אנכי מהם...

מובן שבצוק העתים נפלו רבים ברוחם והגיעו לידי יאוש ממש. והוא עודד את הרוחות, השתדל בלשון אהבה וחבה להמתיק את המרירות שבלב.

אחרי שריפת נדב ואביהו; אמר הרר"ב הי"ד, ניחם משה את אהרן ואמר: הוא אשר דבר ה' לאמר: בקרובי אקדש ועל פני כל העם אכבד. בראות משה את השואה הנוראה שירדה בבת אחת על אחיו הקדוש; הכהן הגדול. הבין שבני אדם ישאלו בתימהון: הייתכן? למה אסון כזה לצדיק כאהרן?. אמר לו השי"ת: בקרובי, באלה היודעים סוד האסון, אלו הקרובים אלי — אקדש; יתקדש שמי. אבל „על פני כל העם" אצל

פשוטי העם, שאינם יכולים להשיג דרכי השם הצודקים — אכבד. יהיה הדבר כבד מנשוא. הם ישאלו למה יצא הקצף על קדושים אלו?...

והפטיר: נהיה נא מקרוביו; מהקרובים אל השי"ת. ואל נקשה קושיות, אחים. נקבל את הדין אם כך רצונו. בכסלו תש"ג, עם חיסול גיטו קומרנא, עבר רבנו הר"ב הי"ד לסאמבור. בין הקרבנות הראשונים בסאמבור, היתה אמו הצדיקית חוה'לי הי"ד וזוגתו הרבנית שיינדיל. ילדיו: שלום בן החמש ויעקב משה בן השלש וגם אשת אחיו הקדוש הר' שלמה הי"ד מרת יענטל בת הרה"ק ר' משה ליב מטריסק, יחד עם בתם הקטנה.

בהיותו בסאמבור, אמר בבוקר בהיר אחד ליהודי הגיטו: עזבו את הגיטו וחיפשו לכם מקלט ביערות הסביבה, כי חש את המתקרב.

בעצם השתוללות שואה זו, ישב הוא זצ"ל על התורה ועל העבודה. התמיד בעיון מחשבה ובעיון תפלה. והיה אחד ששאל אותו: כיצד, לאחר המעשים הנוראים והאסונות שהתחוללו על העם ועליו, יכול עוד להוסיף ללכת בדרכו זו? רבנו ענהו: אנו אומרים בתפלת נעילה של יום הכפורים: „אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמוד לפניך". בימים נוראים ואיומים אלו נבדל הגוף מהראש כי אין הראש; המחשבה וההגיון יכולים לתפוס את הדברים. ואעפי"כ „ותכירהו לעמוד לפניך". והחייל העומד ומצדיע לפני מלכו, אינו מניד עפעף אפילו נחש כרוך על עקבו ואפילו עקרב עוקצו. יש לעמוד לפני המלך בכל המצבים...

ביום טוב שני של שבועות תש"ג, הוציאו אותו טמאי נפש גרמניים אל בית הקברות שבסאמבור, העמידו אותו על קברו של קרובו האדמו"ר הצדיק הקדוש ר' אלתר סאפרין, בהצדיק הר' משה'לי, בנו של הר' אלכסנדר סענדר, ברבנו יצחק אייזיק יהודה יחיאל מקומרנא, שגר באלטשטאדט, שרצחו אותו לפני זמן מה, ירו בו והרגוהו.

אותה שעה עלה הכורת על שלשלת קדושה שהמשיכה בקדושתה ובטהרתה לעמוד ולשרת את ה' ועמו, במקום הוסדה. ובאברך צעיר בשנים ורב בחכמה, בקדושה, בטהרה ובשאר רוח — חזרה לסאמבור, מקום שמשם הופיעה.

ינקום השם דמו ודם עבדיו ויהיו מליצי יושר על עם ישראל. אמן.

[ג]

המסורות והאגדות שהתהלכו בעיר

א. קומרנא נוזפה באחד מכינוסי הועד דד״א.

מפי זקני העיר שמעתי שבאחד הכינוסים של הועד דארבע ארצות הכריזו „הרחקה״[1] על שלש קהלות השיכות לרוסיה האדומה (גליציה) ואלו הן: קומרנא, דראהביטש ובוריסלאב. וכך היה נוסח ההכדזה: „אשריך ישראל חוץ מקומרנא!״[2].

ב. מתקנות החברה „נר תמיד״.

בשנת תצ״ח נתייסדה בקומרנא חברת „שבעה קרואים״ במטרה לערוך מגיין מיוחד כל שבת בפוליש (פרוזדור) של בית הכנסת, כדי שיוכל קהל יותר גדול לזכות בעליה לתורה... בשנת תקי״ח נבחר רבנו יוסף ב״ר מאיר תאומים (בעל הפמ״ג) לאחד מגבאי החברה.

אנשי חברה זו יסדו גם חברה שניה בשם „נר תמיד״ במטרה לספק מנדבותיהם את השמן לנר התמיד הדולק בבית הכנסת...

בין תקנות החברה שנתדשו בשנת תקמ״ט נבצאה תקנה „גם מחוייבים להתאסף בכל ליל שמיני עצרת בערב להתעלסות[3], וכל אחד מהחבורה

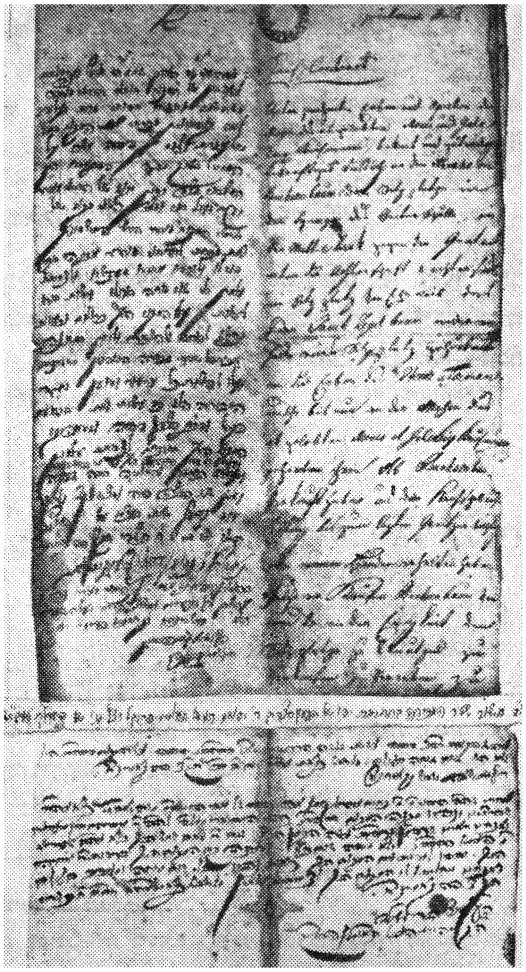
---

1. מעין נזיפה או „שמתא״.

2. דבר זה מקובל היה בידיהם מפי זקניהם מדור דור. ואמנם ב„פנקס ועד דד״א״ אין הדבר מוזכר וייתכן שיש לכך שייכות עם פעולותיו העושקיים של יצחק נחמינוביטש מלבוב (שעליו כתב פרופ׳ מאיר באלאבאן ספר מיוחד בפולנית. (IZAK NACHMANOWICZ. zyd, Lwowskie XVI Wieku) שניצל לרעה את תפקידו ומצץ דמיהם של הקהלות שבגליציה המזרחית; באישור השלטונות. ולבסוף המיר את דתו והוצא להורג. שגר בדרוהביטש. ואמנם אף קומרנא קשורה לענין... ומפחד השלטונות לא הוכנס בפרוטוקול...

3. לשמוח בשמחת התורה...

שטר מכירת מקום בבית הכנסת המרכזי

החותם האחרון: הק' יהושע העשל תאומים פרענקיל

מחוייב להביא לבית הכנסת בכל ליל שמיני עצרת נר הבדלה בידו לסבב האלמימר (אבוקה, להקיף בה שולחן הקריאה) כנהוג. ובקנס: טאליר, שמונה זהובים לצדקה על העובר, בלי שום מחילה כלל. והם ילכו זה אחר זה לפי הכבוד והזקנה, ואין לשנות"[4].

ג. הרבי ר׳ משה ליב מסאסוב עוזר לגמור כיפת בית הכנסת.

בבניית בית הכנסת הגדול הוחל, עוד בהתחלת המאה החמישית (לאחר שנת ת׳) ואולי עוד קודם לכן. ומכיון שאנשי העיר לא היו אמידים והבנין רב מדות וממדים (עובי כל קיר למעלה ממטר) נמשכה בנייתו עשרות בשנים וגם אחרי שהוקמו הקירות — לא יכלו להקים את הכיפה והסתפקו בכיסוי של גג ארעי (מתוך הפנקס נראה שבסוף שנות ה"ת" כבר התפללו בו ובחדרי הפרוזדור שלו).

כשהרבי ר׳ משה ליב מסאסוב השתהה במעיינות הגפרית "לוביעץ ויעלקי" (בשנת תק"ס?); כפר בריחוק 15 ק"מ מקומרנא, נסעו אליו פרנסי העיר וסיפרו לו על לבטיהם איך לגמור כל הבנין כולו. הוא הבטיח לבוא ליום אחד לקומרנא וביקש להודיע לכל הסביבה.

ביקורו בק׳ חל באחד מט׳ הימים בין ר"ח אב לתשעה באב. ויערוך הרמ"ל מסאסוב "תיקון חצות" אחר הצהרים של אותו היום בתוך כתלי בית הכנסת ובכיותיו ותפלותיו זיעזו את לב הקהל הרב שבא הן מהעיר והן מהסביבה, וכשגמר צוה לפרוש סדין על הרצפה וכל אחד יזרוק לתוכו מנדבת לבו לצורך גמרו של הבנין. וישברו הנשים את השישיות (זעקסטעלך, שהיה משובצות בהן יהלומים) משביסי השבת שלהן וישליכו לתוך הסדין, עד שהנדבות הספיקו לבנות מהן את הכיפה בעלת הקשתות שנסמכה על הקירות בלבד בלי שום עמודים שהיותה אחת הכיפות היפות שבבתי הכנסת בגליציה[5].

---

4. פנקס זה הגיע לידי אאמו"ר זצ"ל שרכשו מעזבון ה"ר אפרים זלמן הורביץ והוא נמצא עתה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, סימן 42. 4. תקנה זו מתוך הפנקס מזכיר ידידי ר׳ אברהם יערי בספרו "תולדות חג שמחת תורה" ע׳ 228.

5. מפי אאמו"ר זצ"ל, ממה ששמע מזקני דורו. בעיגול המצוייר שבכפת ביהכ"נ, טרם שחודש (ע"י ר׳ משה שאפר הי"ד בשנת תרס"ח) היו נמצאות מליצ

ד. הגה״ד יהושע העשל תאומים פרנקל חתום על שטר מכירת מקום בביהכ״נ.

אחד מהגבאים של בית הכנסת ומראשי הועד שלו היה דר״ז הגאון הצדיק רבי יהושע העשל תאומים פרענקל, בנו של זקיני הגאון והצדיק רבי ברוך תאומים פרענקל אבד״ק ליפניק, בעל המח״ס „ברוך טעם״ ושו״ס.

בצלום אשר לפנינו [*6]: צדו האחד של שטר מכירת מקום בבית הכנסת, מאושר (בגרמנית) ע״י הנוטריון הממשלתי ומעל״ד אישורו ותתימת ידו של הר״ר יהושע העשל זצ״ל.

ה. רב שנפטר לפני מאות שנים בא בחלום ודורש שמירת יום זכרונו.

בבית הכנסת היו שתי מנורות פליז ענקיות, שעמדו זו מימין וזו משמאל למנורת התנוכה הענקית (גבהה למעלה ממטר וחצי) של פליז — חרות עליהן „עבור נשמת הצדיק ר׳ אהרן ב״ר יעקב זצ״ל״ ו„נדבת חברת ר׳ אהרן״.

והיה סיפור מתהלך בעיר שלפני כמה שנים נראה לו לר׳ יעקעלי שמש זקן אחד בחלום שאמר לו: שכחתם בי! אני הייתי רב בקהלתכם והנה המצבה שלי שקעה, יום היא״צ שלי אינו נשמר, והייתכן?

הוא הראה גם המקום לחפש אחרי המצבה ואמר: שמרו על יום זכרוני, הקימו מצבה חדשה במקום הישנה ואני מבטיח לכל מי שיבא וישתטח על קברי — שאשתדל בשמים לטובתו.

בבוקר סיפרו עוד כמה אנשים מחלום כזה ויצא „מנין״ אנשים לבית העלמין ויחפשו במקום המסומן וימצאו את מצבתו של הגאון ר׳ אהרן ב״ר יעקב (נ׳ ג׳ שבט תס) שקועה ושבורה ויוציאוה משם ויציבו מצבה חדשה, ויחרטו כנוסח שהיה על המצבה הישנה. ואז נתייסדה חברת ר׳ אהרן שנדבה את המנורות הנז״ל. ושמרה על יום זכרונו [6].

אלו „והבית הזה יהיה עליון זכו באולים ישבחו צהלה, שנת תקי״ע לפ״ק״, ועל העמודים שעל יד שער הכניסה מבחוץ היה קבוע אבן עם תאריך „תהב״ד״ לפ״ס. וכנראה שבשנת תקי״ע נגמר ביהכ״נ לראשונה...

[*6]. בעמוד 132.

6. ר׳ עליו בעמוד 11 שבספר זה. ואני הכרתי זקן אחד, גבאי ראשי בבית הכנסת ששמו ר׳ אהרן (אהרן) בוקסבוים שהתייחס להיות מצאצאיו.

ו. רבה של קומרנא, מתנגד גדול, גורם צער לרבי אלימלך זצ"ל מליזענסק ונענש על ידו.

רבנו אלימלך מליזענסק סבל בסוף ימיו ממחלת השגרון והיה נוסע שנה שנה לכפר ליוביען וויעלקי (15 ק"מ מקומרנא) להתרחץ במעיינות הגפרית אשר שם. לשבת היה הרר"א בא לעיר קומרנא, להתפלל במנין ולשמוע קריאת התורה.

אחת השבתות, שבת שחל בה תשעה באב היתה, וכדרכם של המתנגדים המקפידים מאד; הן באי־החלפת הבגדים והן ברחיצה ובטבילה במקוה — הקפיד רבה „המתנגד" של קומרנא; הגאון ר' יעקב (יעקעלי) באנעס[6]; מי שהיה רבו של הישועת יעקב, על כך. ומתוך שידע כי דרכו של הרר"א לא להתחיל בתפלה בשבת עד שלא יטבול במקוה טהרה תחלה, צוה הרב ר' יעקעלי לבלן לסגור את המקוה במנעול חזק, כדי שהרבי ר' אלימלך לא יוכל ללכת למקוה, וכך עשה הבלן.

כשהרר"א רצה ללכת לטבול במקוה כדרכו בקודש ביום שבת זה בבוקר — נודע לו כי הוא סגור על מנעול ובריח. הוא שלח את משמשו אל הרב לבקש ממנו בשמו שמכיון שאינו מחסר טבילה במקוה אף שבת אחת לכן הוא מבקש ממנו בכל לשון של בקשה שירשה לבלן לפתוח למענו את המקוה כדי שלא ישנה ממנהגו.

כמובן שהרב ר' יעקעלי לא נענה לבקשתו ועוד נזף במשמש; ובעקיפין — בהרר"א. כשחזר המשמש ומסר לו את הדברים אמר הרר"א למשמשו בא ונלך לטבול במקוה! המשמש לא הוסיף לשאול שאלות וילכו שניהם ובהגיעם לחדר המקוה והנה הוא סגור במנעול חזק ועב. אמר לו הרר"א למשמשו: נסה לפתוח את המנעול ותראה שייפתח מעצמו. וכך הוה, המנעול נפתח והם ירדו וטבלו והלכו להתפלל במניין.

כשעזב הרר"א את קומרנא, אמר לאנשי העיר: רבכם גרם לי צער הרבה ועג"נ וכמעט שהשבית לי עונג השבת שלי. והוא ייענש על כך שלא ישאיר אחריו אף דבר אחד בחידושי תורה מכל המון הכתבים אשר לו. (כי ידע שהוא מרבה לכתוב חידושים שלו). כן לא יהיו בניו וצאצאיו עד דור רביעי — בני תורה...

---

6. ראה עליו בעמוד 18.

אמרו: כשנפטר ר׳ יעקעלי השאיר אחריו המון כתבים בחידושי תורה בעמקות ובחריפות, וכשפרצה שריפה בשכנותו, חטף אחד את השק עם הכתבים והשליך אותם לתוך באר, והנה אחזה האש גם בקירות הבאר ונשרפו כל הכתבים.

ועוד אמרו הזקנים שמפיהם שמעתי אגדה זו: הגאון בעל ישועת יעקב מצא אצלו קטע של חידושי התורה של רבו הנ״ל ויאמר: הון רב הייתי נותן לו יביאו לי את ההתחלה והסוף של הדברים.

אמר הכותב: הכרתי עוד את הדור הרביעי, ואנשים פשוטים היו וגם הדורות שלאחריהם — והיו בהם כבר גם בני תורה...

ז. להרב ר׳ משה דוד אסטרייכער, רבה של טשינפא והגליל, נתחלפו הצדיקים הר״ר יצחק מראדזיויל והר״ר מענדעלי מקוסוב, בהר״ר אלכסנדר סענדר מקומרנא ורבה של סיגט.

ידידי ר׳ נפתלי בן מנחם פירסם בהצפה (ועש״ק ט״ז תמוז תשכ״ד) הרשימה הבאה:

בין גבעות עולם בסיגט
(סיפור מתח ושובר בצידו)

נתגלגל לידי ספר חשוב שנדפס בשנת תשט״ו בניו־יורק — שאלות ותשובות „תפארת אדם״ על ארבעת חלקי שולחן ערוך אשר הניח אחריו ברכה... מרן משה דוד אסטרייכער, רבה של טשינפא והגליל (אונגאריה), בסוף ימיו תקע אהלו של תורה בברוקלין, נפטר שם בשם טוב בשנת השבעים ואחת לימי חייו, בשנת תשי״ד, והובא לקבורה בבני־ברק.

תשובותיו של המחבר מלאות ענין, אך אנו לא נעסוק בהן הפעם. עניין מיוחד לנו בסיפור חשוב שמביא המחבר בהקדמתו ועליו נרחיב את הדיבור, כי שיחתם של גדולי תורה — תורה היא ולימוד היא צריכה.

נביא תחילה את הסיפור כמות שהוא, שהמחבר שמעו „מפי מגידי אמת״.

ר׳ אלכסנדר סנדר מקאמארנא, הוא אביו של ר׳ יצחק יהודה יחיאל ספרין מקאמארנא, הוזמן פעם לשבות בסיגט וכל גדולי המדינה באו אליו. בליל שבת בא אל שולחנו גם רבה של סיגט וישב בראש המסובין (משום מה אין המחבר פורש בשמו של הרב, אלא אומר: „זה היה קודם שבא לשם הגאון הקדוש בעל „ייטב לב" והיה גם כן גאון גדול". להלן נשתדל לזהותו). הגישו לשולחן מרק וזבוב נפל לצלחת. ר׳ אלכסנדר זרק את הזבוב בלא מרק, שלא כדין (אורח חיים, הלכות שבת, סימן שיט). ראה הרב את המעשה וכעס מאוד אמר: נא, חילול שבת!

השיב ר׳ אלכסנדר: מסתמא, אם בא הזבוב לכאן על השולחן הזה אשר לפני ה׳ היה צריך לתיקון. על כן הוכרחנו לעשות כן.

צעק הרב: חלילה, זהו חילול שבת ממש ואין ממש בתירוצים כאלה.

נתרגש ר׳ אלכסנדר ואמר: כאן אנחנו אורח עובר ללון. אם ירצה השם ונשוב לביתנו „נתחשב עמו". כלומר: נעשה עמו חשבון.

השיב הרב: אנו מקווים שלא יזכה לשוב לביתו חיים.

לא שתק גם ר׳ אלכסנדר ואמר: אחד מבניו של הרב ימיר דתו, ר"ל.

כמובן, באווירה מתוחה זו לא יכול ר׳ אלכסנדר להמשיך בסעודת־שבת, בירך ברכת המזון ונפרד מקהל חסידיו בנפש עגומה.

כבר ביום ראשון בבוקר באו אליו אנשי אויהעל ולפי בקשתם בא לעירם לשם חנוכת בית חדש. ובאותו יום, בכ"א מנחם־אב תקע"ח (23.8.1818), נפטר ר׳ אלכסנדר, ונקבר באויהעל סמוך לקברו של ר׳ משה טייטלבוים, בעל „ישמח משה". עובדה היא, שכ"א אב תקע"ח חל באמת ביום ראשון. אפשר אפוא שעזב את סיגט עוד במוצאי־שבת.

עד כאן חלק ראשון של הסיפור.

עברו ימים ורבה של סיגט נסתלק. על כסאו עלה ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים, בעל „ייטב לב".

פתאום נשמע קול בעיר, שאדם מישראל, אדם נכבד, איבד את עצמו לדעת. הלך ר׳ יקותיאל יהודה להספידו. תמהו בני העיר על רבם שהוא מבקש להספיד מאבד את עצמו לדעת, שאין לו חלק לעולם הבא. אמר להם: אספר נא מעשה ה׳ כי נורא הוא. הוא־הוא הסיפור שמובא למעלה. והמשיך וסיפר, שאותו רב גאון היו לו כמה בנים שמתו ולא נשאר אלא אחד. בא זה אליו וסיפר לו, שכמה פעמים נכנסה בלבו מחשבה רעה על המרת הדת והתגבר עליה, אך אינו בטוח אם יוכל

לעמוד מגן ממושך נגד פיתויי השטן. שאלתו היתה: אם ייוכח שכלתה אליו הרעה המותר לו לאבד עצמו לדעת, שלא יגרום חלילה לחילול השם, שבן רב גדול ימיר דתו?

אמרתי לו, אמר הרב: אם תראה כי כלו כל הקיצין ולא תהיה לך כל עצה מותר לך, על־פי ההלכה, לטרוף את נפשך בכפך. וכך עשה הרי הוא אפוא קדוש ישראל שמסר נפשו על קידוש השם!

• •
•

ור' נפתלי כותב על כך:

אמרתי שהסיפור סיפור־מתח הוא אך שוברו בצידו, כי, לצערנו או לאשרנו כל הנתונים בו בדויים מן הלב ואינם מתאימים למציאות ההיסטורית.

הבה ונבדוק את הדברים לאור המקורות שבידינו שהם גלויים וידועים לכל.

השאלה הראשונה היא: מיהו אותו רב „גאון גדול" ששימש אב־בית־דין בסיגט „קודם שבא לשם... בעל ייטב לב"?

ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, בעל „ייטב לב", הגיע לסיגט בשנת תרי"ח (1858). לפניו שימשו בסיגט: ר' מנחם שטערן, בעל „דרך אמונה", שנפטר בשנת תקצ"ד (1834), וחתנו ממלא מקומו ר' יוסף שטערן, שנפטר בשנת תרי"ח (1858). לר' מנחם שטערן לא היו בנים, אלא בת אחת יחידה, שנישאה לר' יוסף שטערן. ולר' יוסף שטערן — בן אחד, ר' חיים שמואל שטרן, ששימש דיין בסיגט, ושתי בנות, אך ברור שלא בימיהם נתרחש הדבר. הרי ראינו למעלה, שר' אלכסנדר נפטר בשנת תקע"ח. לפני ר' מנחם שטערן שימש רב בסיגט ר' יהודה הכהן העליר, בעל „קונטרס הספיקות", אחיו של ר' אריה ליב העליר, בעל „קצות החשן". הוא שימש בסיגט שבע־עשרה שנה ונפטר שם ביום כ"ז ניסן תקע"ט. אם כן הוא־הוא הרב „הגאון הגדול", שר' אלכסנדר אמר עליו בשעה קשה, שאחד מבניו ימיר דתו. ר' יהודה הכהן העליר הניח אחריו, עד כמה שידוע לנו, שבעה בנים וחתן אחד, כולם גדולי תורה ויראה, אף אחד מהם לא איבד את עצמו לדעת, לא הם ולא בניהם. יעיין הקורא בספרו החשוב של ר' יקותיאל יהודה

גרינוואלד, איש סיגט, „מצבת קודש" (ניו־יורק תש"ב), וימצא פרטים ביוגראפיים מדויקים על בניו של בעל „קונטרס הספיקות".

מיהו אפוא הרב „הגאון הגדול" בסיגט שישב בשנת תקע"ח בראש שולחנו של ר' אלכסנדר סנדר מקאמארנא? מיהו אותו רב שגאון גדול בישראל הוציא שם רע על זרעו?

דומה, שהסיפור כולו בדוי מתחילתו ועד סופו, ועל כגון זה אמרו חכמים: „אין מקשין על הדרש ואין משיבין עליו".

עד כאן דבריו.

גם אני פרסמתי הכחשה (הצפה ז' אלול תשכ"ד וכ' אלול ש"ז) והוכחתי שה"ר אלכסנדר סענדר מקומרנא שבת את שבתו האחרונה באויהעל ולא בסיגט.

והנה סיפר לי ידידי ה"ר אברהם אביש זיס ששמע מפי ר' ארי' דב הלפרט ששמע את הסיפור הזה מפיו של הגאון ר' דוד שפערבער זצ"ל, רבה של בראשוב. ולא ברבי אלכסנדר סענדער היה הדבר; אף לא באחד מרבני סיגט. אלא בהצדיק רבי יצחק מראדזיוויל, (בנו של רבנו מיכלי מזלוטשוב) עם חסידו של הרר"מ מקוסוב, ובאחד מאנשי סיגט (לא רב בסיגט) קרה הדבר.

וכך הוה: רבנו יצחק מראדיוויל, מדרכו היה לנסוע ולבקר בערי הקרפאטים ובא לסיגט.

לאחד מחסידי קוסוב חרה הדבר, כי חשב את עירו כקשורה לקוסוב ור"י בא להשיג גבולו. וכשנכנס הר"ר יצחק למקוה הלך חסיד זה וחתך ציצית אחת מה„טלית קטן" שלו.

כשיצא הר"י מהמקוה וראה את אשר עשה לו האיש הזה, קילל אותו שאחד מבניו ישתמד... כשנודע לאיש קללתו של הר"י נסע לרבו הר"ר מנחם מענדל מקוסוב וסיפר לו את כל הדבר: והוסיף שכל מה שעשה לא עשה אלא מתוך שחשש לכבודו של רבו הרמ"מ.

הרמ"מ גער בו מאד על מה שעשה, ואמר לו: כל זמן שאני חי אשמור עליך שלא תתקיים בך קללת אותו צדיק, אבל אחר מותי מי יודע מה שיהיה... לאחר פטירתו ואחר שהגאון בעל ייטב לב עלה על כס הרבנות בסיגט קרה הענין שהבן התייעץ עם רבה של סיגט וכו'.

מתוך שנתחלף לו לרבה של טשינפא האישים הפועלים והנפעלים בסיפור זה — יצא הסיפור המעוקל...

[ד]

מקומרנא יוצאים רבנים לערים שונות

א. מי שהיה עד השואה רב בקומרנא; הגה"צ ר' אפרים דב לאנגענויער הי"ד, נתקבל וכיהן; עד פטירת אביו הרה"ג ר' יעקב ישראל לאנגענויער[1] רבה של קומרנא — כרבה של סאהל (סטארי סול) ואח"כ עלה על כס אביו בקומרנא.

ב. חתנו של האדמו"ר ר' יעקב משה ספריז, הרה"ג ר' נפתלי צבי זילברשטין, כיהן כרבה של הולושין.

ג. חתנו של האדמו"ר הנ"ל: הרה"ג ר' חיים נחום הלברשטאם, נתקבל לרב בעיר מושציסק.

ד. חתנו של האדמו"ר הנ"ל: הגאון המפורסם ר' אליהו בומבאך בנו של הגאון האדיר ר' יהושע פנחס בומבאך אבד"ק אושוויצין (בהיותו בן שלש עשרה הודפסה הדרשה שאמר בחגיגת הבר־מצוה בספר בשם „מענה אליהו") כיהן עד פטירת אביו כרב בקנטי. וירש אח"כ את כסא אביו באושוויצין עד השואה, הי"ד.

ה. הה"ג חיים שלמה שפאך שניהל עד המלחמה הראשונה פינקסיו של הגרף באל בכפר טוליגלוב. בברחו מפני הרוסים שכבשו אז את גליציה ניקלע להמבורג ונתקבל שם ל„קלויז ראבינער" עד שעלה בשנת תר"ץ לישראל (נפטר בירושלים בשנת תרצ"ד).

ו. הה"ג ר' נפתלי שיפמן בנו של בעל בית מזיגה בקומרנא; ר' אליעזר שיפמן (ר' אליעזר אלטר עובדיה'ס) נתקבל לרב באחת מערי פולעסיא (שם העיר נשכח ממני). הוא היה חברו ובן גילו של אחי הגוה"צ ר' שמואל חיים הי"ד ושניהם ישבו ולמדו יחד בבחרותם.

ז. הרה"ג ר' לייביש שור בנו של ר' נפתלי שור (בעל חנות מכולת בסטונות) נסע, לפי עצתי, בטרם גמר מלחמת העולם הראשונה, לאונסדורף שבהונגריה ללמוד בישיבת אונסדארף. נשאר בהונגריה, התחתן שם ונתקבל לרב בעיר...?

ח. ולבסוף: כותב הטורים, כיהן כרב העיר בעכו משהשתחררה מעול גוים (תש"ח) עד הגיעו לגיל הפרישה (תשכ"ב).

---

1. ר' בעמוד 22.

[ה]

מחברי ספרים

א. ר' אליקים ב"ר יעקב ש"ץ מקמארנא (חותנו של רבנו בעל הפמ"ג) הדפיס בשנת תמ"ו, באמסטרדאם, ספר בשם „לשון למודים" וכעבור 24 שנה — ספר שני בשם „מלמד שיח"

ב. חתנו, הגאון העולמי ר' יוסף ב"ר מאיר תאומים בעל ה„פרי מגדים" ועוד, חיבר את ספרו „גינת ורדים" בהיותו גר בקומרנא (כעשרים שנה) ועל הסכמות אחדות שקיבל כתוב: פה קאמרנא [2].

ג. הגאון ר' מאיר מרגליות בעל המחבר „מאיר נתיבים, שו"ת". „סוד יכין ובועז" „אור עולם", „דרך הישר והטוב" — כיהן כרבה של קאמארנא.

ד. רבנו האדמו"ר ר' אלכסנדר סנדר, השאיר אחריו כתבים רבים שמתוכם; ממה שנשאר לפליטה — מתבלטת גאונותו בכל חלקי התורה ונדפסו ממנו הספרים „זכרון דברים" ב"ח.

ה. בנו מרן ר' יצחק איזיק יהודה יחיאל (הר"ר איזיקל מקאמרנא) זצ"ל, חבר והדפיס בחייו שנים עשר ספרים בתוכם בעלי חמשה וששה חלקים [3]. ואחר פטירתו נדפס ספרו „שלחן הטהור" ח"א, והחלק השני נגמר בדפוס ויופיע בקרוב.

ו. בנו מרן ר' אליעזר צבי זצ"ל חבר „אור עינים" „בן ביתי" „דמשק אליעזר ועוד [4]. (גם בנו מרן ר' יעקב משה זצ"ל השאיר; בכתובים — ספרים אחדים אבל מכיון שלא הופיעו בדפוס אינני מזכירם).

ז. ר' בנציון הלוי גאסטנבויער, בנו של הגאון ר' שמואל נחום הלוי אבד"ק ואהגילוב וליזענסק, חבר ספרים אחדים ביניהם „חוקת הפסח" ועוד. מתחלה היה גר בכפר סוסילוב ובסוף ימיו גר בקומרנא (נ' תרע"ג).

---

1. ר' עליו בעמוד 11.
2. בהסכמותיהם של הגאון בעל מאיר נתיבים ושל הג"ר יצחק הכהן אבד"ק סטאבניץ כתוב: פה קאמארנא.
3. כגון פירושיו על התורה, ועל המשניות
4. ר' בעמוד 100.

ח. אבי הגוה״צ ר׳ דוד שליכטר זצ״ל השאיר המון כתבים בפלפול וסברה ישרה ולצערי נאבדו ממנו מסבת אסון. (דברים אחדים הזכרתי בספרי „מסורת ועקרונות במס׳ האבות״ וכן מצאתי בספרו של ה״ר ישראל פרנקפורטר מפאריז, הי״ד — מאמרים אחדים ששמע מפי אבי זצ״ל).

אבי הגה״צ ר׳ דוד שליכטר זצ״ל
ואמי מרת הענא, מגזע ה„ברוך טעם״ זצ״ל בסוף ימיהם, בירושלים

ט. ר׳ אליהו ב״ר יהושע צבי נידרפר הי״ד, פירסם מחקרים אחדים בימי בחרות בירחון „נטע בחורים״ שהופיע בוואיטצען. הוא היה סוחר וסגן מנהל בבנק המזרחי בקומרנא.

י. גם אחי הגה״צ ר׳ שמואל חיים שליכטר הי״ד פירסם בבחרותו כמה מחקרים והערות. הוא גם הצטיין כביבליוגרף מומחה. והיו לו המון רשימות ביבליוגרפיות.

ז. ולבסוף: חברי ר׳ יצחק צבי ב״ר משה הלוי גרטלר הי״ד (סבו, אבי אביו ר׳ בערעלי, היה אחיו של הרה״ג ר׳ יצחק צבי גרטלר אבד״ק פודוואליטשיסק) פירסם הערותיו ומחקריו ב„גטע בחורים", „ילקט יוסף" וכמה מאמרים בשבועון „מחזיקי הדת" שהופיע בלבוב.

[ו]

חברות ומוסדות צדקה וחסד

א. חברה קדישא „גחש״א".

בילדותי, זוכרני איך כל טובי וחשובי העיר היו חברים לה. ואני זוכר את הפגישה של כל החברים בליל ש״ת ובבוקר בביתו של גבאי הח״ק ר׳ קופל חיים ואלפ׳ס לערוך הקפות ולקדש בבוקר „קידושא רבה"... וזוכרני שהגביר הישיש; הת״ח והיחסן ר׳ לייביש ערענבערג ז״ל (נכדו של הגאון ר׳ יוסף אשר ערענבערג אבד״ק פרעמישלא) שכל ימיו ישב ולמד ואשתו, אסתר׳ל, ניהלה חנות מפוארת לאריגים — היה בא לבית ר׳ קופל והיתה לו חזקה על „אתה הראת"...

התחדשה אחר המלחמה והתנדבו לה ר׳ שבתיל לרמן, ר׳ לייביש זולקבר, ר׳ אליעזר זייף ועוד.

ב. חברת ביקור חולים

הזכרתיה למעלה בעמוד 105.

ג. חברת לינת הצדק („חברה־לינה")

מילדותי זכורה לי חברה זו ששמה לה למטרה ללון אצל חולים הזקוקים טיפול גם בלילה, ובני הבית עייפים מהטיפול של כל היום.

כשמלאו לי י״ג כבר נרשמתי גם אני כחבר לחברה זו ולא פעם הייתי, יחד עם חבר שבגילי — לן אצל חולה עני, מסוכן, וטיפלנו בו כל הלילה. (בוטלה במלחמת העולם הראשונה)

ד. חברת רש"י.

חברה זו יסדוה אנשים פשוטים, סנדלרים והולכי כפרים שבכל ימות השבוע הם טרודים בפרנסתם הדלה ובשבת בבוקר התאספו בביתו הדל של חזן העיר ר' אלתר ר' אלעזר'ס, הוא למד עמהם חומש עם רש"י, ואח"כ התפללו בביתו (בעל הקורא היה סנדלר מטליא אחד ר' יצחק שמואל שפעט (קוזיק) ע"ה) — בוטלה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ה. חברת „יד חרוצים".

היא היתה מורכבת מבעלי מלאכה חייטים, בנאים, קצבים וכיוצא בהם, במטרה לעזור לבעל מלאכה בשעת מחלה, אבלות וכדומה, כשאין באפשרותו לעבוד ולהרויח את לחמו.

המייסדים היו: ר' יהושע פ'ייבעליס (דינדאס) ור' יחיאל אסטמאן (בנאי וקבלן), וכמובן, הבית שהקימו — מטרתו הראשונה היתה „בית כנסת" לבעלי מלאכה, מתחלה היה בבית שבככר השוק ואחר כך בבית שע"י הרב ר' אלתר הי"ד.

בבית הכנסת הזה התפללו מתפללי בית המדרש של האדמו"ר לאחר שנשרף במלחמת העולם הראשונה — עד שהוקם מחדש. (נקרא היה: „די פ'עראיין") והתקיים עד לחורבנה של העיר והתפלה האחרונה של הימים הנוראים, בשעה שאסור היה כבר ליהודים להתאסף לתפלה — התקיימה בה.

ו. חברת עושה חסד

יסודה היתה לאותה מטרה כשל קודמתה, אלא בה היו מאורגנים גם חנונים וסוחרים זעירים, גם לה היה בית תפלה שכונה „עושה חסד קלויז" והגבאי האחרון שלה היה פייבל יהושע שליכטר מחלק הדואר של יהודי העיר.

ז. מטבח לנצרכים

בימי מלחמת העולם הראשונה יסדו צעירים ובראשם מר ליפא גוידרפר מטבח לנצרכים שבהם קבלו העניים והנצרכים סעודה שלמה בחנם, או במחיר סמלי. (בוטלה עם הקראו של מר גוידרפר לצבא).

ח. קופת גמילות חסדים.

בשנת תרצב—ג. עם הרעת המצב הכלכלי אספו: אחי הגה״צ ר׳ שמואל חיים וחברי ר׳ יצחק צבי גרטלר — כספים ויסדו קופת גמילות חסדים על מנת להלוות לנצרך עד מאה זלוטי בלי רבית.

[ו]

מנהגי העיר

מנהגים שונים היו נהוגים בעיר מימי קדם, הרבה מהם בטלו עוד לפני כמה עשרות שנים, והשאר — רובם בטלו בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהעיר עברה לידי הרוסים, ורבים מבעה״ב ברחו לוינה ופראג, ואח״כ בצאת הרוסים שרפו חלק גדול מן העיר ועד לשיקומה מחדש נשכחו או נתבטלו המנהגים הקדומים ביודעין ובלא יודעין.

א. לפנים נהוג היה שבבוא חתן מעיר אחרת לנשואין בקומרנא סובבה העגלה שבה ישב החתן עם הוריו או עם מחותנו שקידם את פניו, את בית מועצת העיר (ראטהויז) שבככר המרכזי, שבע פעמים, אחריה — העגלות עם שאר המחותנים.

בזמני, גם בימי ילדותי — בוטל המנהג. אבל מפי זקן אחד, ר׳ משה ליב סובל הי״ד (הוא נהרג מפגז תותח של הרוסים בשנת תרע״ד. וכבן פ״ד היה אז) יליד ברודי שנשא בתו של השוחט מקאמרנא בשנת תר״ח, שמעתי, שאתו עוד קויים המנהג, ובבואו מבראדי לק׳ סובבו אתו את בית המועצה שבע פעמים.

ב. שמש בית הכנסת המרכזי, היה סובב בפטיש עץ בידו האחת ופנס של עץ בידו השניה בשעה 3.30 לפנות בוקר והיה דופק על שער כל בית שלש עשרה דפיקות, להעיר בעלי הבתים משנתם לעבודת הבורא, לערוך תיקון חצות ולהגיד תהלים. לדפיקות אלו קראו „דפיקות שומרים״ (ע״ש החברה המייסדת, שהתקימה לפני מאה או מאתים שנה בשם „שומרים לבוקר״).

ג. ב־7.30 בבוקר שוב היה מכה בפטישו שלש דפיקות על שער כל בית, ללכת לתפלה. וכשהיה בעיר בר־מינן (נפטר) לא היה דופק אלא שתי דפיקות (כששמעו שתי דפיקות בלבד, היו יוצאים החוצה ושואלים: ר׳ זישא מי נפטר? והיה אומר שם הנפטר).

ועד שלא פתח שער בית הכנסת דפק תחלה שלש דפיקות על השער ואח״כ נעץ את המפתח וסיבב אותו לפתחו.

מנהג זה בוטל עם מותו של השמש הזקן ר׳ זוסיא בשנת תרע״ב בערך. ומי שבא במקומו, כבר לא חזר אחריו.

ד. כשטיהרה הח״ק את הנפטר וכבר היו מוכנים להלויה, שלחו נער או שליח מיוחד שלהם שהלך והכריז: „לכו למת־מצוה״ (גייט צי מת־מצוה) והוא גם ענה לשאלת מי הנפטר ומאיזה בית תצא ההלויה.

ה. את הלוחות של הגולל והדופק לקברו של הנפטר היו מכינים בפרוזדור בית הכנסת וכל הלויה עברה דרך שם ונעמדה, אם היה אדם חשוב היו גם מספידים אותו שם ואם לאו הניחו על העגלה משני צדי הארון רק את הלוחות המתוקנים והמשיכו בדרכם לביה״ק.

ו. מלמד הדרדקי, הוליך את תלמידיו בני ארבע וחמש לבית הכנסת לתפלת מנחה וערבית והיו מושיבם משני הצדדים על יד הדלת וכשהגיע הש״צ ל„ברוך אתה ה׳״ היה המלמד עונה עם הילדים „ברוך הוא וברוך שמו״ ובגמר הברכה „אמן״. (לפעמים היינו הולכים ששים— שבעים ילדים בבת אחת).

מנהג זה בוטל עם פטירתו של המלמד הזקן ר׳ הערש ביסאטי (שגם אבא זצ״ל וגם אני, היינו מתלמידיו) כמה שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ושאר המלמדים לא נהגו אחריו כך.

ז. עם מלאת שלש שנים לילד, היה אביו מעטפו בטלית ומביאו לחדר, שיתחיל ללמוד א—ב. המלמד לקח את הילד על ברכיו והראה לו בחוטר (טייטל) אשר בידו על ה„אלף״ הגדולה, שבטבלא שעל ידו, רואה אתה ילדי, אסל ושני דליים — זה אלף, וכך הלאה, הכל לפי תפיסת הילד. האב חילק אז גם עוגיות לילדי החדר. גם זה בוטל עם התמדרדרותה של העיירה.

ח. כשמלאו לילד חמש שנים, עבר לכתת ילדי החומש, ותכונה גדולה היתה בחדר לרגל הכנת הילד לחומש.

המלמד התחיל ללמדו הפרשה הראשונה שב„ויקרא״; תהא אז איזה סדרה שתהא. אף „דרשה״ מיוחדת לימדהו שידרוש בחגיגה שתיערך בבית אביו לרגל מאורע נעלה זה שילדו מתחיל ת״ל ללמוד חומש, לכך הוזמנו ובאו אורחים, קרובים וידידים, אף ילדי החדר נתכנסו לראות בכבוד חברם. הילד קושט לכבוד היום בשעונים ובשרשראות זהב, ראשו כוסו ב„שפאנער יארמילקה״ (כיפה ארוגה מחוטי כסף שהיתה

מיוחדת לידיה, לגבור היום צורפו שני חברים: האחד — ה„שואל" והשני — ה„מברך". כשהגיע המלמד, הילד בעל החגיגה ושאר ילדי החדר למסיבה כבר נמצאו שם: הרב, הידידים והקרובים. העלו שלשת הילדים על הספסל והתחיל הטקס.

השואל: בא הנה ילדי!

הילד: אינני כבר ילד, אני כבר בחור'ל הגון.

השואל: בשל מה נהיית לבחור'ל הגון?

הילד: משום שאני לומד כבר „חומש" למזל.

השואל: מה זה חומש?

הילד: הוא חומש הוא חמשה.

השואל: ומה חמשה, אפשר חמשה כעכים בפרוטה?

הילד: לא! אלא חמשת חומשי התורה שנתן אלהים למשה על הר סיני.

השואל: ומה שמותם?

הילד: בראשית — אחד, שמות — שנים, ויקרא — שלשה, במדבר — ארבעה, והספר דברים הוא החמישי.

השואל: ובאיזה מן החומשים אתה לומד?

הילד: אני לומד בחומש ויקרא.

השואל: ומה פירוש ויקרא? ומי קרא, אפשר קרא השמש לבית הכנסת?

הילד: לא! ה' קרא למשה ללמדו דיני הקרבנות.

השואל: ומה לך ולדיני הקרבנות?

הילד: כי הקרבנות קדושים וילד יהודי הלומד תורה גם כן קדוש, יבא קדוש ויתעסק בקדושים [1].

הוא קורא ומפרש מלה מלה מ„ויקרא אל משה" עד „תרצה לו לכפר עליו". גמר לפרש, מניח הילד השני את ידיו על ראשו ומברכו ב„ישימך — כאפרים וכמנשה", „יברכך ד' וכו'". הילדים מקבלים מגדנות והחגיגה מתחילה.

יש להצטער על שמנהג יפה ונעלה זה בוטל (אצל בני הבכור ע"ה, עדיין חגגתי חגיגה זו, שכבר כמעט שהשתכחה בעיר).

---

1. ראה ויקרא רבה ז, ג. „אמר ר' אסי: מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים ואין מתחילין בבראשית? אלא שהתינוקות טהורין והקרבנות טהורין, יבואו טהורין ויתעסקו בטהורין"... מכאן, קדמות המנהג הנעלה הזה.

ט. בערב שבת כחצי שעה לפני זמן הדלקת הנרות היה שמש בית הכנסת, לבוש שטריימל ובגדי שבת עובר בככר המרכזי (רינגפלאץ) והכריז: „גייטש אין שיהל אריין" (לכו לבית הכנסת) וחמש תחנות היו לו שבהן עמד והכריז בקול ובניגון מסורתי מיוחד את הכרזתו[2]. עם שמוע קריאתו מיהרו לסגור את החנויות ולהתכונן ללכת לתפלה.

בנוגע למנהגי החגים והימים הנוראים — אני מביא רשימתו של מי שהשארתיו נער צעיר בעלותי ארצה (תרצ"ג) ר' ברוך קוך הי"ו, כעת — איש בני ברק:

ראש השנה בעיר מולדתי; שהיתה ושאיננה עוד — קומרנא

בהתקדש חג ראש השנה, בו מתחילים הימים הנוראים, ימי הרת עולם. נתכנסו כל יהודי קומרנא לבת הכנסיות ובתי המדרשות. רצינות מהולה בפחד ודאגה נסוכה היתה על כל פנים, בהכנעה ובענוה עמדו לפני בורא כל ושטחו את בקשותיהם, ושונות היו אלו: אצל אלה — החורף, הקור, השלג והכפור מתקרב וזקוקים לבגד חם, לעצי הסקה, אנא ה': השפיע נא. לאלה — אשה ולאלה ילדים חולים ותשושים, ולמי בת בוגרת ונדוניה — אין, אוי! כמה מרובים הם הצרכים...

לפני התיבה עובר כרגיל, בעל תפלה ירא שמים, מחונן בקול ערב והוא שופך את לבו בחום ובהתלהבות והיא נכנסת ללבות השומעים, מרככת אותם ומביא גם את הקל שבקלים (הישנם כאלה הרבה בעירנו?...) לידי תשובה וחרטה.

בשעת תקיעת השופר, רעווא דרעווין ורזא דרזין, השקט הוא מוחלט כאילו האנשים חדלו לנשום. כל תקיעה ותקיעה; תרועה ושברים היוצאת מן השופר, מהדהדת תחלה בין כתלי בית הכנסת, משתהה רגע קט וחודרת עמוק עמוק לתוך לבות השומעים, משפיעה השפעתה הכבירה גם עלינו הילדים (דאז), העליזות נעלמת והרגשת אחריות ותוגה אופפת אותנו ואינה מרפה ממנו עד גמר תפלת מוסף. בשירת „היום תאמצנו" יורדת הקדרות קצת וכאילו הוקלה המשא מן הלב...

לאחר הסעודה החגיגית ותפלת מנחה — אנו הולכים ל„תשליך", לנהר ורדשיצא המתפתל דרומית לעירה ומהוה כעין גבול טבעי בין

---

2. אמרו, שבפנקס הקהלה היה כתוב; על המכריז להאריך ב„גיישך", לקצר ב„אין שיהל" ושוב להאריך ב„אריין".

החלק העירוני המיושב ברובו על ידי יהודים ובין החלק החקלאי של הישוב הגויי של העיר. הילדים מכינים כיסים מלאים פרורים לזרקם לדגים השוחים בנהר והקונדסים מכינים מערב ראש השנה לוחות עץ עם נרות מודבקים עליהם כדי שידליקו אותם על יד הנהר וישיטו אותם עם הזרם.

הולכים: כל בית כנסת, בית מדרש וקלויז, עם אנשיו בצוותא. ראשונה הולכים ה„שיהל יודען" בעלי הבתים המתפללים בנוסח אשכנז, יחד עם ה„תהלים יודען" אלה שעם עלות השחר מתאספים להגיד תהלים בצוותא ומנגינתם בקול בכי עוברת גם את הכתלים העבים והאטומים של בית הכנסת. במיוחד היה נשמע קולו המתוק הבאסי של אחד מחשובי בעלי הבתים, ר׳ בנימין זיס ז״ל, אביהם של חבירי היקרים משה ויצחק הי״ד. יהודי יקר זה — ביתו היה פתוח לרווחה ועזר לכל עני ונדכה ומדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו סעדו על שלחנו כל דיכפין...

פה הולכים בצוותא מתפללי פייבל שיעי׳ס קלויז (עושה חסד) ושם — מתפללי הרבי ר׳ אורי׳ליס קלויז, אלה האחרונים הנם חסידים, תלמידי חכמים, אברכי משי, בחורים ששער זקנם מתחיל לצמוח, נערים

תמונת אחי הר״ר שמואל חיים שליכטר זצ״ל, הי״ד.

בעלי פאות מסולסלות חבושי כובעי קטיפה עם מצחיות, ובדרך מצטרפים המונים.

בסמטא האחרונה לפני בית מדרשו של הרבי, נפגשים במתפללי בית המדרש. ביניהם הולך הדיין של קומרנא, מורנו ורבנו הרב הגאון והצדיק ר׳ שמואל חיים שליכטר הי״ד. מוקף הוא המון תלמידיו ומעריציו. הוא הולך, כדרכו תמיד, בענוה ובשפלות. עיניו מושפלות כלפי מטה, כי עניו עד מאד היה האיש ואחד מהצדיקים הנסתרים שהעולם עומד עליהם. שהרביץ תורה ברבים והקים דור של תלמידי חכמים ויראי שמים בעירנו.

בריחוק מה מן הגברים, הולכות הנשים, נשים מכל הגילים. לצעירות — מחזור ביד ולזקנות — אף תחינה מיוחדת ביידיש.

מתבלטת במיוחד קבוצת ילדות; תלמידות בית יעקב הצועדות בשלשות צעדה מסודרת ועל ידן מורתן מרת דבורה קוך הי״ד, זו אחותי הבכירה טובת הלב ועדינת הרוח אשר נרצחה בגיטו רודקי.

על יד הנהר מסתדרים; גברים לחוד ונשים לחוד. מתפללים בלב שבור ומנערים את הכיסים מן העבירות... אבל, רבונו של עולם! איזה עבירות? שפיכת דמים?! עוד לא נשמע שיהודי קומרנאי ירצח ח״ו את מישהוא... גילוי עריות? — חס ושלום. חילול שבת? — אולי אחד או שנים בעיר יעשנו בפרהסיא, ונסיעה בכלי רכב ממונע בשבת? אין דבר זה כלל בעיר, כיבוד הורים ומורים — מצוה זאת נשמרה בקפדנות...

תלמידות בית יעקב מתפללות מתוך המחזור כזקנות ורגילות ששבילי המחזור נהירות להן... הילדים מתעסקים לזרוק את הפרורים רחוק לתוך הנהר ושמחים בקפוץ דג לחטוף אותם. הקונדסים משיטים את נרותיהם המודלקים.

כמעט עם שקיעת החמה, נשמעת קול שירה אדירה, והשירה והרינה עולה ומתגברת, כאן הולך כעת האדמו״ר ר׳ שלום זצ״ל עם מאות חסידיו שרק לפני שעה קלה גמרו את התפלה. רבים מחסידיו מגליציה המערבית, מעוררים תמיה בעיני אנשי העיר, חסידים מקרקוב מגולחים למשעי (בסם מיוחד) חובשים שטריימלים לראשיהם ולבושים מעילי משי ואטלס...

בהתקרבו של הרבי ועדת חסידיו — נדחף הקהל הרב לברכו בשנה טובה. דוחקים ודוחפים איש את רעהו כדי להתקרב יותר אל הרבי.

כשנעשה שקט במקצת מתחיל הרבי ב„שיר המעלות ממעמקים" ואח"כ ב„לדוד מזמור". הפרקים נאמרים פסוק פסוק על ידו והקהל. מה יפה היה מעמד עצום כזה כשקול הרבי עם הקהל משתלהב ומתעלה ועולה בפרקי תפלות ותהלים...

כשהרבי חוזר, חושך מוחלט כבר שורר, ובכל החלונות, המרפסות והגזוזטרות מוציאים נרות דולקים להאיר את הדרך, הקהל מלוהו בשירה זמרה וריקוד עד לבית מדרשו.

בני ברק תשכ"א.

ברוך קוך

זכר צדיק לברכה!

[ח]

סופרים ומשוררים

המשורר האידיי בברוקלין (נ. י.) שבארצות הברית מר קלמן הייזלר הוא יליד קומרנא. פירסם ספר „קומארנער פארשוינען", „מיינע קומרנער נעבעך", „געשעהעניש און געשטאלטען" „אז ישיר". אחדים משיריו תורגמו לעברית ופורסמו ב„הצפה". ב„אלמאנאך יידיש" (הוצאת: „אל-וועלטליכען יידישן קולטור קאנגרעס", תשכב) פרסם שיר על חורבן בית הקברות עם אהלם של האדמוריים בקומרנא בשם: „שטיל ווי אופן בית עולם". הוא נולד בקומרנא בשנת תר"ס (1900) לאביו ר' איציק הענזעלס, חייט לבגדי נשים, שומר תורה ומצוות.

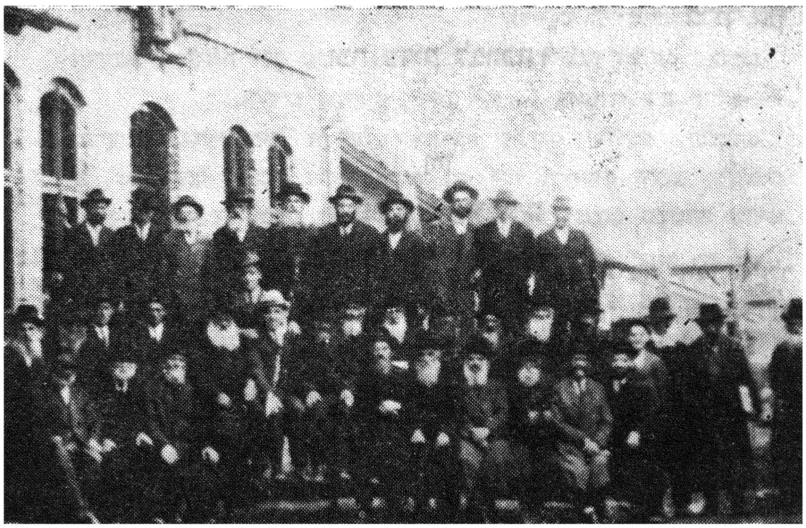
[ט]

בעלי בתים שבעיר

משפחת הווקסלרים: משפחה זו היוותה בזמנה את ה„עילית" של העיר: גבירים אדירים, בעלי אחוזות ומשרפות יי"ש, תלמידי חכמים, מיוחסים (דו"ז הגאון והצדיק ר' יהושע העשל תאומים פרנקל, בנו של הגאון האדיר רבנו ברוך תאומים פרנקל אבד"ק ליפניק: ה„ברוך טעם" וגיסו של רבנו חיים מצאנז זצ"ל היה גיסו של ה"ר זאב ווקסלר, אביהם של ר' מרדכי ור' יעקב ווקסלר).

הם גם התקשרו בקשרי חיתון עם משפחת ה„לוים״ לבית הורביץ״ מברודי, ה„שעהנבלומים״ מלמברג ועם משפחת „לבוב״ המיוחסת.

זכורני את הגבירים ותלמידי החכמים צאצאי משפחה זו: ר׳ משה ווקסלר; ר׳ שמואל ווקסלר, ר׳ זאב ווקסלר; ר׳ יצחק ווקסלר. בניו של ר׳ שמואל ווקסלר היו: מר קלמן ווקסלר, אחד מהעסקנים הציונים החשובים, מנדל ומרדכי ווקסלר שאת שמותם הזכירו בעיר ביראת הכבוד...

חבר בעלי בתים מצטלמים עם הנדבן האמריקאי בן העיר — ר׳ יוסף רוזנבך על רקע בנין ה„תלמוד תורה״ שעזר בהקמתו.

מלחמת העולם הראשונה ופלישת הרוסים במשך כשנה, אח״כ **האוקראינים וגזרת גרבסקי הפולני — הורידו אותם מדרגתם, ובשנים שאחרי מלחמת העולם הראשונה מכרו לאט את אחוזותיהם ואת בתיהם ועברו לערים אחרות; בעיקר — ללבוב. וכמעט שנשתכחו מן הלב.**

ר׳ פתחיה פרייליך: **הוא היה עשיר שעלה מעצמו וממרצו, ואם לא נתנו לו הווקסלרים להתעלות בקלויז שלהם, מה עשה? הלך וקנה בית ומסר אותו לבית תפלה שנקרא על שמו „פתחיה׳ס קלויז״. וכשם שהיה נצחן בחייו כך היה אפילו בפטירתו. כשנפטר — דרשה החברה**

קדישא סכום עצום בעד הטהרה והמקום, ויורשיו לא יכלו להשתוות אתה. פתאום מצאו אצלו תעודת חבר לחברת „עושה חסד" ובתקנון המאושר של החברה נמצא סעיף (אשר לא נוצל אף פעם) שחברה זו רשאית לייסד לה חברה קדישא גחש"א משלה. באותו היום התארגנה חברה קדישא של „עושה חסד" וטיפלה בו, מבלי לתת לח"ק של העיר, שעמדה תחת השפעת הוועקסלרים אף פרוטה אחת...

ר' מאיר לוסטהויז הי"ד; בעל בית מזיגה היה: ת"ח גדול ואוהב להרביץ תורה. מכיון שכל היום עסוק היה במסחרו, היה קם בשעה 4 לפנות בוקר, הולך לבית המדרש ובדרכו מעיר את הצעירים אשר קבע אתם שעור בתלמוד. כך היה מעיר את אחי הי"ד בהיותו כבן יב—יג וקבע אתו ועם בנו פסח הי"ד — שעור במס' בכורות עם הרי"ט אלגזי; אתי ועם חברי הג"ר יעקב צוקרברג הי"ד בהיותנו כבני יא—יב ולמד אתנו מס' נדרים עם הר"ן. גם ל„משורר" חשב את עצמו ולכל עת מצוא כגון כשמלאו לקיסר פרנץ יאזף ששים שנה למלכו (1908) פרסם שיר מיוחד לרגל המאורע וכשנבחר יהודי לראש עיריית רומא (ערנעסט נאטאן) שלח לו שיר לכבודו. והיה בהם, בשיריו גם רגש והבעה... כשצריכים היו לנסח מצבה לאדם חשוב וכן הזמנה לחתונה בעלת חרוזים — שוב הלכו לר' מאירצ'י לוסטהויז. נרצח בג' חשון תש"ב הי"ד.

ר' מרדכי היילבערג. בעל חנות לברזל, ברזל בניין וברזל חישוק וכיו"ב. אהוב על ה„פריצים" (השררות בעלי האחוזות) שקנו אצלו רוב מיצרכיהם בכך. למדן מופלג ורץ לעשות חסד עם אחרים. בכל מוצאי שבת היה עובר על כל ה„אור החיים" שעל פרשת השבוע. אהב לעיין בשבת בביהמ"ד ב„בינה לעתים" והיה תופס אותי בהיותי כבר תשע— עשר ולמד אתי אחד הדרושים ומתלהב על כל הברקה והברקה שלו.

עם בוא הנאצים שר"י תפסו את בנו אשר הי"ד ושלחוהו למחנה עבודה ע"י לבוב. והוא נסע עם סכום גדול לפדות אותו (כי בימים הראשונים עדיין חשבו שבכסף יוכלו להציל עצמם) כשראה אותו נפוח כפן, מוכה ופצוע ואין לאל ידו להושיע — חזר הביתה, נפל למטה ונפטר למחרתו. ת. נ. צ. ב. ה.

ר' בנימין (ירמיה) זיס. סוחר מגדולי הסוחרים ובעל בעמיו ולבו — לב יונה. לא יכול היה לראות צער ולמנוע מעזור. הנה הוא הולך עם חבורת סוחרים ביום ששי בבוקר ודן בעניני מסחר והוא רואה ילד

מתרפק על סינורה של אמו ובוכה. הוא מניח אותם ונגש אל האשה: למה הילד בוכה כל כך? מפני שהוא דורש ממני עשרה גרושים לקנות לו כעך ואין לי לתת לו, היא עונה. ר׳ בנימין מוציא זלוטוס אחדים מכיסו ומוסר לאם ועשרה גרושים לילד. ולעומד על ידו ותמה על כך הוא מסביר, כנראה שאין לה צרכי שבת כי אחרת היתה נותנת לו לילד חתיכת חלה טרייה... וחוזר לענייני מסחר...

ולכשפרצה, במלחמת העולם הראשונה; אחרי שריפת העיר ע״י הרוסים וציפוף האוכלוסיה, מגפת הטיפוס בעיר ואין הרופא המקומי מספיק לטפל בכל החולים — מביא ר׳ בנימין רופא מסאמבור על חשבונו והולך עם הרופא לבקר את החולים ולספק את צרכיהם. וכשאשתו הצדיקית מירל לאה צועקת: בנימין, הרי יש לך ילדים קטנים חוס עליהם ואל תלך אתה עם הרופא בביקורו. הוא עונה: דאגי שלחולים העניים יהיה מה לאכול, ואותי ואת ילדינו — ישמור ה׳. ועומדת היא כל היום ומבשלת סירים גדולים ור׳ בנימין וילדיו אצים רצים להביא לזה קצת מרק ובשר, לזה תרופה ולזה מעט כסף... ולמי — גם קצת יין טוב לחיזוק.

וכל בניך למודי ה׳

ששת הבנים של משפחת זיס

יושבים משמאל לימין: משה הי״ד, ר׳ אברהם אביש, יבל״ח, ר׳ יצחק (איציק) הי״ד
עומדים משמאל לימין: ר׳ אהרן ארי׳, יבל״ח, יעקב הי״ד ור׳ יהודה צבי, יבל״ח

כי את ששת בניו, ששלשה מהם נשארו בחיים ונמצאים בארץ, (ה״ה משפחת זיס הנודעים הי״ו) הוא מגדל לתורה ואחד מהם; ר׳ יצחק (איציק) הי״ד, היה עילוי, והאדמו״ר ה״ר שלום היה קם מפניו באמרו: השכינה שורה עליו, ואחי הגה״צ הי״ד העיד עליו שעתיד הוא להיות גדול בישראל, כי תלמידו היה והכיר את כשרונותיו.

מתוך מדותיו הטובות של ר׳ בנימין יש לציין דבר אחד: שהיה עומד בוקר בוקר על מפתן ביתו ומחכה להולכי־כפרים המסכנים הממהרים בבוקר השכם לעזוב את ביתם וכל מי מהם שעבר הזמין לביתו, השקהו בכוס חלב חם והושיט לו חתיכת עוגה לקינוח... ומברכו בהצלחה. לת״ח עניים הוא מספק צרכי שבת, והכל בדרך כבוד...

ר׳ בנימין נפטר בד׳ טבת תרצ״ט באופן פתאומי והאדמו״ר ר׳ ברוך הי״ד צוה לקברו ע״י אוהל האדמורי״ם אף הספידו הספד גדול.

ר׳ צבי הלוי איש הורביץ. (שלישי בתמונה שבעמוד 152) חתנו של ר׳ פתחיה פריילך, עשיר, בנקאי ובעל חנות לאריגים בטבור העיר, יו״ר הקהלה, עסקן ציבורי בחסד עליון. וכשעומד עניין ציבורי לדיון נוטש את מסחרו באמצע יום השוק ומתמסר לענייני הצבור. וכשצריכים היו להקים מקוה חדש בעיר כי הישן סכנה בו, מארגן ר׳ צבי הורביץ ועדה העוסקת באיסוף כספים ובינתיים נבנה המקוה כי הוא מקדים להוציא מכספו... (מסופקני אם חצי ההוצאות הוחזרו לו). וכשניתנה אפשרות לצעירים דתיים לעלות לישראל באמתלא שהם „ספורטאים״... וחסרים רק דמי הוצאת הדרך בלבד... הוא דואג שיסעו...

בשנת תרצ״ג הוא מבקר בא״י ושובת בכפר הראה כשעדיין צריפים רעועים מהווים משכן למתנחלים, הוא מבקש להתקבל כחבר הכפר, ובקשתו נדחתה כי הועה״פ מוצא בו שני פגמים: זקן מדאי ועשיר מדאי... הוא רוכש בית בת״א וחוזר לחסל רכושו והחיסול נעשה כל פעם קשה יותר ובינתיים פורצת המלחמה, והיטלר וסיעייתו מחסלים אותו (נרצח בג׳ חשון תש״ב) הי״ד.

ר׳ אברהם־משי בריל (אלטמן) הי״ד, ת״ח גדול, בעל חנות לנפט, בנזין משחת עגלות וכיו״ב: יושב בחנות והמשניות או הגמרא בידו.

אימרותיו השנונות ובדיחותיו היו מתהלכות בעיר, כשערך כגבאי הקלויז של האדמו״ר הר״ר אורי׳לי מסאמבור, שבעיר, קידוש בשמחת תורה למתפללי הקלויז וכשכלה כל מה שהכין, דרשו המתפללים עוד ועוד. הוא ענה במאמרו של בנימין הצדיק (בבא בתרא יא, א) „העבודה

שאין בקופה יותר" אמרו: אם כן, עשה כבנימין הצדיק ותן משלך... ענה: אני בדרכי ה' הולך ומה ה' אינו נותן משלו אף אני כך. תמהו המסובים, מה פירוש? ענה: הנה ה' אמר לאברהם „ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם, כי אב המון גוים נתתיך" (בראשית יז, ה) החושבים אתם שנתן לו ה„ה" משלו? לא! „שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה" (שם טו). כלומר הקב"ה לקח את ה„יוד" של שרי וחלקה לשנים חציה; „ה" — נתן לאברהם וחציה השניה — השאיר לה, ואני הולך בדרכי ה' ומשלי איני נותן כלום...

כשגזרו הנאצים שר"י על גזיזת זקנם של כל יהודי העיר, לא עזב ר' אברהם טשי את דירתו ולא יצא החוצה כדי שלא יגזז זקנו עד שנרצח בכ"ו מרחשון תש"ג — הי"ד.

אחר פטירת האדמו"ר ר' יעקב משה זצ"ל דבקה נפשו בבנו האדמו"ר ר' שלום זצ"ל ובמכתביו לחתנו מר ליפא נוידרפר ובתו — אשתו הזכיר בכל פעם שהזכירם לטובה אצל הרבי...

ר' יוסף ברוך אופנר: סוחר היה, נוסע לימי השוק גם לעירות הקרובות, רידיק שצריץ ועוד, קונה תבואה וגידולי קרקע: פולים שעועית וכיו"ב — מהאכרים על יד על יד ומוכר אח"כ לסיטונאים, נסיעות וטירחות אלו, בוססו בבוץ ובשלג, עמידתו בקור, בגשם ובכפור ונסיעתו שעות על גבי העגלה החורקת ואין „מושב" לה — לא מנעה ממנו לקבוע לו ערב ערב שעור בתלמוד (בזמני היה זה במסכת עירובין) עם חברו ר' שמואל מינצר בעל חנות לאריגים, בקלויז של הר"ר אורי'לי זצ"ל, שניהם היו עקשנים וכשפרצו חילוקי דעת בפשט הגמרא ביניהם היה קולם נשמע עד למרחוק. הי"ד.

הוא אבי גיסי ר' אליעזר אפנר הי"ו מכפר הראה.

ר' יצחק צבי הלוי גרטלר: ת"ח, משכיל אל כל דבר טוב, ממייסדי המזרחי בעיר, מסור לחבריו בכל לבו, עושה ומעשה לצדקה וגמ"ח.

בנעוריו פרסם מאמרים ב„מחזיקי הדת" שבלבוב. הוא אף חשב פעם להוציא שבועון לתנועה בעריכתו. סבל בסוף ימיו הרבה ונרצח ע"י הנאצים שר"י. הי"ד.

ר' שלום קוסטמאן: סוחר בעצי בניין, קורות קרשים, מרשים ולוחות. לא פתח את הקרפיף של מחסנו עד שלא למד תחלה את הדף היומי בשיעור שנתן אחי הי"ד יום יום בבית מדרשו של האדמו"ר זצ"ל,

מחסידי רימנוב היה, את מגרשו נדב לבניין ה„תלמוד תורה" והרבה כסף השקיע בבניינו, תמך בכל נצרך ובייחוד בת"ח ובישיבות. נרצח בג' חשון תש"ב, הי"ד.

ר' משה ליב, ה„ביידעל יוד": צריף דל, מטר וחצי על מטר וחצי, עמד, מיום זכרי בקצה הככר המרכזי של העיר. בה ישב ר' משה ליב זצ"ל; יהודי גבוה וצנום בעל זקן אדום ארוך כשהוא לבוש כתונת, מכנסים, נעלים מטולאות וטלית קטן ארוך בקיץ. ו„ועסטל שפענצר" שהטלאים בו מרובים על העומד — בחורף, לפניו שני סלים עם תפוחים, הללו שנים ב„צל" אחד (קרייצר, מטבע בת שני הלרים) והללו — שלשה בצל, בלי סדר מונחים בתיבות ותלויים על גבי מסמרים: מפתחות חלודים, קונוסים לעגלות, ברגים ישנים, צבתות שיצאו מכלל שימוש, ועוד מסחורה כזאת... ר' משה ליב יושב על ארגז הפוך, אם יש קונה — מתעסק עמו, אם לאו: ספר השל"ה הקדוש פתוח לפניו והוא מעיין בו.

קרה ור' משה ליב חלה והדבר נודע להאדמו"ר ר' שלום, הוא שולח לו תמיכה כספית כפעם בפעם ור' משה ליב אינו מסרב לקחת. כשהבריא, הוא הולך להאדמו"ר שבוע שבוע ומגיש לו פתקא בצירוף פדיון, ומפציר ברבי לקחתו וכך הוא מחזיר לו בענוה ובשתיקה כל הכסף ששלח לו בימי מחלתו.

ר' משה ליב נפטר בימים הטרופים של שלטון הנאצים כשכבר לא ערכו הלוויות ולא היתה חברת גחש"א לטפל בנפטרים. אלא צעירים אחדים בני תורה ובראשם ר' אהרן ארי' זיס הי"ו וחבריו, בתוכם הגדול בתורה והצדיק ר' יעקב פיסטויל הי"ד (חתנו של הרה"ג ר' יוסלי הורביץ דומ"צ דסאנוק) התנדבו, בסכנת נפשות, לעשות לנפטרים ולנרצחים את כבודם האחרון. כשטיפלו בר' משה ליב ראוי פניו המאירות כאילו מתוך שמחה של מצוה, ור' יעקב הי"ד התבטא שחש בקרבתו של השל"ה הקדוש אצל הנפטר. לו עוד נערכה הלוויה, ויותר ממנין אנשים לווה אותו עד ביה"ק — זצ"ל.

ר' ישעיה גוטליב: חנוני בעל חנות פעוטה בככר העיר, אינו פותח את חנותו עד שלא יתפלל בציבור תחלה, בשבת הוא נותן, אחר פטירת אביו, שעור במדרש רבה בבית המדרש של הרבי — לחוג שומעיו קודם התפלה, ובשלש אחר התפלה כבר הוא נמצא בבית המדרש ומארגן שעור במשניות (לא פעם, כשהייתי צעיר, הטיל עלי „ללמד פרק

משניות או פרק באבות לפני חוגו) כשהתחילו הנאצים ברציחותיהם לא משו מתחת בגדיו הטלית והתכריכים שהיה עטוף בהם מתחת לבגדיו... הוא נרצח בכ״ו חשון תש״ג.

(הערה: בעמוד 22 הזכרתי שמו״ר הרה״ג ר׳ אלטר צוקרברג, אב״ד דקומרנא נשלח ברכבת ההשמדה לבלזיץ בכ״ח חשון תש״ג. צריך להיות „בכ״ו חשון תש״ג״).

ר׳ מרדכ׳לי שרייבר

ר׳ מרדכלי שרייבר ובנו הרב ר׳ אהרן: יליד פרמישליאן, חניך בית המדרש של הר״ר מאיר׳ל זצ״ל חתנו של ר׳ יצחק ברזיצר, מי ששימש כדיין (שלא עמלק״פ) בבית דינו של הה״ג ר׳ מרדכלי גלנצר. בעל בית מזיגה היה וחסיד צורטקובי נלהב (בליל הו״ר, יום היא״צ של האדמו״ר הזקן, ר׳ דוד משה זצ״ל מצורטקוב, היו טובי החסידים מתאספים, בשעתיים אחר חצות הלילה, לאחר שגמרו כל התהלים — לסוכתו. שתו שם מי דבש משופרי דשופרי, סחו בחסידות והזכירו מאמריו הקדושים

של האדמו״ר — עד עלות השחר). מתפלל היה יום יום, לרבות ימי השוק שאחרים הקדימו להתפלל, במנין השני שבקלויז הר״ר אורי׳לי זצ״ל. קובע בכל ערב שעור בגמרא שם, ורץ לעשות צדקה וחסד.

הוא עלה ארצה, הוא וכל משפחתו, לרבות חתנו; בעל בתו בלומה, מר משה הירש מטורקא, וכאן נולד להם בנם הבכור. אבל לא הצליחו להסתדר וחזרו לק׳. (משפחת הירש נרצחה במחנה ריכת בסמבור).

בנו דוד, חתנו של ר׳ יעקב בוניס נרצח בג׳ חשון תש״ב, ואשתו, חנהלי ובניה ניספו בגיטו רודקי. בנו נחום מת בגיל צעיר בארה״ב. ושני בניו, משה ואברהם סופר — נמצאים בישראל (מר משה — בת״א ואברהם — בגבעתיים).

בנו הצעיר הרב ר׳ אהרן שרייבר: מתלמידיו של אחי הגוה״צ היה והוסמך להוראה מגדולי ישראל, (היה חתנו של הרב שריבר מלבוב) בעל מדות תרומיות. והוא שהתנדב; יחד עם ר׳ אהרן ארי׳ זיס נ״י וחבר צעירים ת״ח ומסורים — לקבור את המתים ואת הנרצחים בכל ימי האימים, לפעמים מתוך סיכון עצמי. ר׳ מרדכלי, ור׳ אהרן נרצחו בכ״ו חשון תש״ג, אשתו רבקה, כלתו וילדה, בתו עטל — ניספו בגיטו רודקי — הי״ד.

ר׳ מאיר שמַש: מקודם היה נושא מים (וואסר טרעגער) פשוט, כי בקומרנא אין בארות וכל העיר הסתפקה ממימי הורדשיצע. והיו נושאי מים שנשאו אסל על הכתף ומשני צידיו שני דליי מים, מן הנהר. ושפכו אותם לתוך חבית שהיה בפרוזדור כל בית ובית. יש בע״ב ששכרו אותם בדמי חודש ויש ששלמו שני צל (קרייצר) בעד „פעם״ (שני דליים) מים.

את עבודתו היה מתחיל בשלש וחצי לפנות בוקר ועם נשיאתו את הדליים מהנהר ועד לביתם של בעלי הבתים היה עורך תיקון חצות. ואני זוכר את ה„אודה לא־ל לבב חוקר״ שהיה שר בקול ובניגון עצוב שובה לב, כשבחוץ חושך, הכוכבים נוצצים, השלג והכפור מכסים הכל והוא: פנס עץ ובתוכו נר חלב דולק תלוי לו על חבל שעל צוארו, פוסע עם שני דליים כבדים מלאים מים ושופך את לבו לפני בוראו, ב„אודה״ „ידיד נפש״ וקולו מתגלגל בשמי העיר.

כשנפטר השמש הזקן של בית הכנסת הישן, בחרו בר׳ מאיר, בשל קולו העז — כשמש העיר. שהרי הוא צריך לקרוא לבית הכנסת בכל

ערב שבת. את הקריאה לבית הכנסת בערב שבת — החזיק לחובה נעימה וקדושה. ומילא חובתו זו מתוך איזו השראה רוחנית.

מהכסף הרב הזה... שחשך מפיו, כנושא מים וכשמש, קנה ש״ס לבית מדרשו של הרבי, קנה שמלת צמר (שאל) לאשה עניה העומדת בשוק עם תפוחים וכך רץ לעשות מצוות ולרכוש לו מחן הרבה הרבה, כי לא זכה לבנים. אף הוא נספה בשואה — הי״ד.

אחותי הצדיקית הרבנית חיה הלברשטאם: מילדותה הצטיינה בלב־טוב, בנדיבות רוח, בעזרה לזולת וביראת שמים, וזוכרני שבשילהי מלחמת העולם הראשונה (שנת תרע״ט) בהשתלטות האוקראינים על גליציה המזרחית והמלחמה בינם ובין הפולנים, שהשתלטו אז על לבוב (וערכו שם פוגרום) שהיתה קרובה לקומרנא, שרר רעב בעיר. וכאשר זכינו להשיג קצת תפוחי אדמה חלקנו אותם שנים שלשה תפודים לאיש מנת יומו... היה אחד מי שהיה מקודם מבעלי הבתים שבעיר שהגיע עד לכדי פשיטת־יד והוא התכוון להגיע אלינו, כלומר לבית אבא זצ״ל, לשעת האוכל ואז היתה אחותי חיה׳לי הי״ד, שהיתה אז כבת 13—14

אחותי חיה עם ילדה יוסף יום טוב
בהאדמו״ר ר׳ אברהם שלום הלברשטם, הי״ד.

לוקחת את מנת יומה ונותנת לו והיא הסתפקה במי בישול התפודים (לחם לא היה) או הייתה צמה יום זה.

אחר פטירתה של דודתנו אחות אמנו זצ"ל הרבנית הצדיקית גיטל הלברשטם אשתו של דודנו האדמו"ר, איש האמת רבנו שלום הלברשטאם רבה ואדמור"ה של סטראפקוב, בנו השני של ש"ב האדמו"ר ר' יחזקאל שרגא הלברשטאם משיניווא (בדו"ז הגאון הצדיק ר' חיים ה"ש מצאנז) זי"ע — הסכימה להנשא לדודנו למרות שהיה כבר זקן, באמרה: כאן תהיה בידי האפשרות להטיב לבריאותיו של הקב"ה, וכך נשתבחה בפי חסידי סטרופקוב בשבחו של בן כלבא שבוע... מלבד צדקתה ויראתה.

זכתה להוליד לדודנו־גיסנו הצדיק בן לעת זקנותו ויקרא שמו בישראל יוסף (ע"ש זקננו, אבי אבא) יום טוב (ע"ש ראש משפחתנו ר'

מימין לשמאל:

חיים קליין, אחי הצעיר ישראל יוסף שליכטר, מאיר באגעס — הי"ד

לזכר עולם

(במקום מצבת אבן על קבריהם, זה בעיר ברזניק, זו באושפיצין
ואלו ביער אושין)

א-ל-ה-י-ם אל דמי לדמי

אחינו הרב ר' שמואל חיים הי"ד. בהר"ר דוד זצ"ל שליכטר
אשתו פייגא רחל ב"ר ישכר דב שיקלר מזאלקווא
בתם היחידה טובה

*

אחותינו: הרבנית חיה (הלברשטאם) בהר"ר דוד זצ"ל
בנה יחידה יוסף יום טוב
בהגה"צ ר' אברהם שלום הלברשטאם זצ"ל.

*

אחינו: ר' ישראל יוסף בהר"ר דוד זצ"ל
אשתו לאה ב"ר חיים הכהן וויכמן הי"ד
בתם הילדה רבקה
בנם הילד זאב דב

כלם נספו בידי צוררים, רשעי עולם, בשנים תש"ב—תש"ד. את אלה מזבחות ראה ואת אלה עקדות זכור נא ה'. ראה את צאנך אריות זרו — ושפוך חרונך באומרים ערו.

ברוך, רחל, טובה ונחמה, הנותרים

לזכרון עולם

אבי ר' אברהם בהר"ר חיים משה זצ"ל
אמי חנה
אחי: יהושע, שמואל וסנדר
אחותי באשע
אשתי עטל
בנותי: חיה ומחלה

אשר נספו בשואה, ע"י רשעי עולם
תעלה נשמתם לפני כסא כבודך — ונקום נא נקמתם

אהרן שפיגלר

יום טוב ליפמן ולרשטין הלר בעל תוספת יום טוב) כשנפטר גיסי הצדיק הנ"ל. השתדלתי להשיג עבורה ועבור ילדה סרטיפיקט לארץ ישראל והשגתיו באדר תש"ד, שנשלח אליה לקאשוי, דרך הצלב האדום שבשוויצריה (כי בינתיים פלש היטלר להונגריה). הרוצחים הנאצים לא התחשבו בכך ונשלחה, היא וילדה לאושוויץ, שם נספו האם והילד בגאזים ביום ג' סיון תש"ד. ה' ינקום דמם.

אחי הצעיר ר' ישראל יוסף שליכטר: (האמצעי בתמונה) מחניכי בית המדרש של האדמו"ר זצ"ל התחתן עם בתו של ש"ב ר' חיים וויכמן הי"ד, מרת לאה, מקראקוב. עסק שם במסחר וקבע עתים לתורה. נולדו להם בת; רבקה'לי ובן — זאב דוב (ע"ש זקננו ה"ר זאב דב שיף מזאמושטץ בעל מנחת זכרון עמ"ס עירובין) נרצחו בקרקוב ובטרנוב שהשרידים נשלחו שמה. הי"ד.

חיים קליין. הראשון מימין. צעיר, עסקן הציונות הדתית, מלומדי בית המדרש של האדמו"ר נספה בשואה — הי"ד.

תמונת הרבנית (אשתו של האדמו"ר ר' שלום זצ"ל ואם האדמו"ר ר' ברוך הי"ד)
מרת חוה'לי (בתו של האדמו"ר ר' ישראל, הינוקא מסטולין) עם ילדיה,
ברוך ושלמה וילד שנלב"ע בבואה לקומרנא — הי"ד

מאיר בונים: צעיר מלא תורה, עסקן תנועת המזרחי. ירא שמים (בספר „דעת כהן" שו"ת לרבנו הרב קוק זצ"ל נדפסה תשובה אליו בעמוד רמ"ה, תשובה קלא) בדבר צדקה, שחשש שמא לא עשה אביו כהוגן בקרבו עני בן תורה לעומת אחד פשוט. הוא נלקח לרוסיה ונהרג שם ע"י פצצה שנפלה עליו. הי"ד.

ר' אלעזר רוטמן (אינטרטר): כל ימיו כעס ומכאובים, פתח לו בית מלאכה לכתפות גומי והשקיע בו כל הונו ומאודו, נתן רוב סחורתו לקיוסקאי דרוהוביטש. שעמדו בככר העיר והם שילמו לו על יד על יד, והנה גזרה העידיה הפולנית של דרוהביטש לגרש את כל הרוכלים ולהוריד את הקיוסקים המכערים את הככר, ולא היה להם לשלם בעד הסחורה — ויצא מהם ריקם. ועכ"ז, כל הגיגיו וכל מסירותו היו לביסוס קיומה של ה„תלמוד תורה" שבעיר. רץ ואץ תמיד לאסוף כספים, לשכור מלמדים טובים, לבחון את התלמידים. וכששאלוהו: ר' אלעזר! הרי יש לך אשה וילדים קטנים? היה עונה בצחוק: וכי בשביל אשה אחת וששה פעוטונים צעקנים אשאיר את כל ילדי העיר הפקר?... ה' ינקום דמו.

ר' שלמה הויזר (חליפה): יהודי זקן סוחר בהמות, גר היה בכפר חליפ שבתחום העיר. בעל מעשים. כשישב בביתו לא משה המשניות מידו. כשחזר רבנו האדמו"ר ר' יעקב משה זצ"ל לעיר, אחר מלחמת העולם הראשונה, ושיקם את ביתו ואת בית מדרשו מחדש, ומו"ר הגה"צ ר' אלטר הי"ד, רב העיר, שהיה המתחיל (עבר לפני התיבה בימים הנוראים, בבית מדרשו של האדמו"ר, מ„אדון עולם" עד „המלך") תמיד — סידר לו מניין בביתו. כיבד רבנו את ר' שלמה להיות „מתחיל" ותהי תפלתו מלאה התלהבות והשתפכות הנפש בקול ובכי ודמעות, שזיעזעה את שומעיה. והביאתו לידי חשבון־נפשי. זכרונו לברכה (הוא סבו של ר' אפרים אגד הי"ו מרמת־גן).

ימיה האחרונים של קומרנא

(נרשמו מפיו של ר׳ יהודה צבי זיס הי״ו) [1]

התארגנות האינטליגנציה האוקראינית:

עוד שנים אחדות לפני שפרצה מלחמת העולם השניה, התארגנה האינטליגנציה האוקראינית שבגליציה, אשר חשה עצמה מקופחת בזכויותיה על ידי השלטונות הפולניים, באירגוני מחתרת, במטרה לחתור תחת אשיות השלטון הפולני שבמדינה. הם התקשרו עם הממשלה הנאצית והודיעו לה על כל הנעשה במדינה; עד לדברים הסודיים ביותר, כדי להביא למפלת השלטון השנוא עליהם.

והרי דוגמה ממעשי המחתרת האוקראינית בעירנו קומרנא: בשנת 1935 מתה אמו של הרופא ד״ר קליש (בנו של הכומר האוקראיני בעיר) נערכה לה הלויה נהדרת וכדי להרבות בכבודה, כביכול, הזמין בנה הנ״ל מהנדס מפוזן אשר תיכנן מצבה נהדרת על קברת ונבנתה ע״י בנאים מעולים שהמהנדס שלח. יום יום היה ד״ר קליש מבקר את קברת כשהוא נושא זר ענקי מפרחים; צועד עקב בצד אגודל. מניחו על קברה כורע ומתפלל תפלה בלחש על הקבר. כאשר פרצה המלחמה וחיל רוסיה נכנס לעיר, בדקו ומצאו בתוך מצבת הזכרון, משדר סודי שבו הודיע יום יום לגרמנים את אשר הודיעו לו סוכניו בכל קצוי גליציה...

מובן, שמלבד החרם הפולני על המסחר היהודי ומלבד סיסמת „סוואי דא סוועגא" ומלבד המוראטוריום והגזרות הכלכליות שהפולנים ברוב

---

1. שלשת האחים הניצולים לבית זיס: ה״ר אברהם אביש, ר׳ אהרן ארי׳ ור׳ יהודה צבי זיס הי״ו יסדו, לזכר אדמו״י קומרנא, בית מדרש בשם „זכרון ברוך" על שם האדמו״ר האחרון (ר׳ ברוך הי״ד) ברחוב ניצנה, מס׳ 11 בת״א—יפו. כ״כ הוציאו את החומשים עם „היכל הברכה ואוצר החיים" לרבנו הגרי״א מקומרנא והר׳ אברהם אביש הוציא את ה„שלחן הטהור" וכ״כ חבר ספר שושלת הקודש וס׳ מנהגי קומרנא.

טפשותם גזרו על היהודים יחד עם גזירת איסור השחיטה הכשרה ותנועת „אושעם" (אדרבה, כלומר: פוגרומים — אנו הפולנים לא נערוך, אבל דיכוי כלכלי, אדרבא ואדרבא...) השפעה עוד הכלכלה היהודית מתנועה אוקראינית זו עד גבול ההרס... והגיעו הדברים לידי כך שגוי הגון שכבר רצה לקנות משהו אצל יהודי מכירו משכבר, התבייש ופחד לעשות הדבר בפרהסיה וכשנכנס — נכנס אליו בצינעה דרך הדלת האחורית. אף לא פעם כשהיהודי תבע מהאוקראיני את חובו ענה לו ב„היטלר פרעידע" (היטלר יבא).

נוסף על כך באה תנועת הפליטים, אלו היו יהודי גליציה שהיגרו בזמנם לגרמניה וגרו שם עשרות בשנים ובאחד הלילות נשלחו משם כשרק מלבושם לעורם — חזרה לפולניה. וכשהגיעו לתחנה הראשונה של פולניה—זבונזשין, לא רצו הפולנים לקבלם... עד שעל ידי התעוררות היהדות העולמית נתנה להם להכנס.

גם לקומרנא חזרה משפחה כזאת; משפחת יושי פיטשעס (יוסף בן פנחס רוזנבאום) שהבנות כבר נולדו בברלין... וכמובן שתנועה זו הוסיפה על הדאגה והדכאון.

התגברה או השאיפה לעלות לא"י אבל בדיוק אז גזרה בריטניה על העליה ופירסמה הספר הלבן הידוע.... ורק צעירים יכלו לעלות בעליה ב' ...מלאת הסכנות.

פריצת המלחמה באופן פתאומי.

ביום ששי כ"ד באלול תרצ"ט בבוקר השכם התחילו פתאום פצצות נופלות על העיירה וכבר במוצאי שבת אור ליום ד' בתשרי שנת ת"ש נכנסו הגרמנים לעיר.

באותו היום ברח צעיר אחד; בנו של ר' אפרים שטיפלר, מי שהיה המלמד בתלמוד תורה לחוץ לעיר ושם פגשוהו הגרמנים ורצחוהו נפש.

בערב יום כפור רצחו הגרמנים את הבחור ...בנו של הרב ר' יעקב צוקרברג הי"ד בנו של הרב דמתא הגה"צ ר' אלתר שלום דוד צוקרברג זצ"ל הי"ד [2] ועדיין טרם שפכו הגרמנים את כל חמתם על יהודי העיר

---

2. משפחה נעלה זו שתתה כוס התרעלה עד תומה, כי עוד בר"ה ש"ז הוציאו הנאצים את חתנו האדמו"ר ר' זיידא חיים ספרין ואת בנו בפשמישל ורצחו את שניהם לעיני השמש — הי"ד.

אלא מדרכם היה לתפוס כל בוקר יהודים שונים לעבודת פרך, מי לביצורים ומי לתחנת הרכבת, העבידום בפרך, התעללו בהם ולפנות ערב נתנו להם לחזור הביתה.

ביום הכפור, חששו יהודי העיר לערוך תפלה בצבור בבתי הכנסיות ובבתי המדרשות, ומנינים מניינים התארגנו בדירות פרטיות.

במשך היום נסוגו הגרמנים ובבוקרו של יום איסרו־חג דיום כפור הגיעו ראשוני הצבא האדום לעיר.

הצבא האדום והסדרים החדשים

הקומוניסטים היהודיים שבעיר; שעליהם ידעה גם המפקדה הרוסית, התארגנו במהירות ואליעזר פרייוויליג (בנו של ר' משה אפרים'ס פרייוויליג; מי שנרצח הוא ור' אברהם חיים בנו ע"י הקוזאקים הרוסיים במלחמת העולם הראשונה) נתמנה לראש העיריה [3].

לאט ובהדרגה התחילו להנהיג את סדריהם החדשים ואעפ"כ לא חשו בעיר באיזו פעולות דיכוי מיוחדות נגד הדת.

במשך הזמן זרמו אלפי פליטים יהודים שברחו ממקומות שהגרמנים נמצאו בהם, והעיר התנהגה בעניין הכנסת אורחים במדה־יוצאת־מן־הכלל. כל הבתים נפתחו לפניהם, התושבים חילקו אתם את לחמם... ומלבד אלפי הפליטים שנחו והמשיכו דרכם הלאה היתה העיר מלאה פליטים שהתיישבו שם.

בפרוס חג השבועות ת"ש התחילה הרשות הרוסית לרשום את הפליטים. וכ"א מהם נשאל: אם ברצונו להישאר נתין רוסי או לחזור למקום מגורו הקודם?

גדולה היתה אז המבוכה, כי טרם ידעו מרציחות המוניות ואכזריות בהמית של הגרמנים ואילו לקבל נתינות קומוניסטית, הנהגתה ועולה — גם כן לא התחשק להם... ותהי החלטת רבים מהפליטים להרשם כאילו הם רוצים לחזור למקום מגוריהם הקודם. וחשבונם היה: הרי בין כך וכך לא ישלחו אותם כעת חזרה, באמצע המלחמה, ובינתיים יהנו מזכויות של „נתינים זרים".

---

3. אפייני הדבר כי ראשית פעולתו כראש העיריה — היתה: קניית טלית מצויצת חדשה לעצמו... כי טליתו הישן היה קרוע ואף פעם לא היה יכול להרשות לו לוקסוס כזה של רכישת טלית חדשה.

פתאום, באחד מלילי שבת, נאסרו כל אלה שנרשמו לחזור לבתיהם, העלו אותם על הרכבת והעבירום לסיביריה.

תקופה קשה היתה התקופה הרוסית שנמשכה בערך כשנה וחצי. הנה גזרו הרוסים שלא יישאר בעיר אף פליט אחד, ואעפ״כ המשיכו אלפים ורבבות פליטים לעבור דרך העיר ותושבי העיר הושיטו להם מלא עזרתם.

(אפייני הדבר: כמה רחוקים היה דרכם של הקומוניסטים היהודיים בגליציה מעמיתיהם אנשי היבסקציה שר״י ברוסיה, המתוארים בספרו של מר גרשוני „היהדות ברוסיה הסובייטית״; / הוצ׳ מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ״א / למרות הגזרה שאסור לאכסן שום פליט בעיר, התאספו לחג הפסח כמאתים פליטים אצל האדמו״ר ר׳ ברוך הי״ד לחוג אצלו את החג. הדבר הגיע לאוזני הרשות הרוסית. ובליל הסדר נשלח ראש העיריה, אליעזר פרייוויליג עם מיליציאנט רוסי אחד לבדוק אם נכונה השמועה...

ראש העיריה נכנס עם המיליציאנט לפרוזדור בית האדמו״ר, והשאיר את המיליצינט בפרוזדור, באמרו שלחדרו של הראבין ילך לבדו... כשפתח את הדלת, מצא אותם באמצע עריכת הסדר וכמאתים איש היו. אליעזר שאל בקול: רבי! הישנם כאן פליטים? והאדמו״ר ענה לו, כאילו כועס: אליעזר! וכי אינך רואה בעיניך שאין כאן אף פליט אחד?... וישב א. למיליציאנט ויאמר: לא מצאתי אף פליט אחד...).

את צעירי העיר לקחו לצבא והעבירום לתוכה של רוסיה. כי, לפי מושגם, הרי אלו הנמצאים כעת תחתיהם, ממילא הם אורחיה.

פתאום, מבלי לחשוב על שום דבר, הפגיזו הגרמנים; ביום ראשון 22 ביוני 1941 בבוקר את שדה התעופה הרוסי הסמוך לעיר, רבים היו ההרוגים הרוסיים ומטוסים רבים נהרסו.

באותו היום הודיע מולוטוב ברדיו על ההתנפלות הזדונית המבישה של הגרמנים; החברים עד אותו היום לנשק... והתחילה המלחמה בין גרמניה לרוסיה. המלחמה בין הגרמנים והרוסים בגליציה נמשכה במשך כל השבוע. ביום הראשון ה־29 ביוני התנהל קרב ארטילרי על יד העיר כל היממה ובבוקר, ביום השני הגיעו הגרמנים העירה.

עוד טרם כיבוש העיר על ידי הגרמנים, אסרו הרוסים כמה מהלאומנים האוקראינים שהיו ידועים ללאומנים ומסורים לגרמנים, דנו אותם למיתה וירו בהם בחצר בית הסוהר שבעיר, אף קברו אותם שם.

ביום השלישי, בראשון ליולי, באו אנשי המיליציה האוקראינית והתחילו להראות פרצופיהם האמיתי. מתוך מכות אכזריות סחבו יהודים רבים לחצר בית המשפט, צוו עליהם לחפור ולהוציא את הנקברים, לשפשם ולרחוץ אותם והכל מתוך מכות אכזריות במוטות מסומרות, בבעיטות וכדומה וכך עבדו היהודים כל הלילה כשהדם ניגר מפצעיהם (ר' משה שיינינגר הי"ד, יהודי עדין הנפש, בעל חנות בטבור העיר — נהרג מתוך המכות האכזריות הללו).

מעשה הרמן ליבערוועדם:

זמן מה טרם פרצה המלחמה בין גרמניה ופולניה, כשהראשונה עסקה בצחצוחי חרבות, עשה מר הרמן ליבערוועדט, דנטיסט בעיר, מעשה פטריוטי טיפשי, להפגין בכך חיבתו למולדת הפולנית. הוא סדר טרנספורנט עם כתובת בפולנית „מות להיטלר — תחי פולניה" וסבב עמו את ככר השוק...

מעשה פטריוטי, לא כל כך מחוכם — זה, נודע להם לגרמנים והתחילו לחפש את ליבערוועדט עוד בפעם הראשונה בפלשם לפולניה. הנ"ל התחבא אז. ורק עם כניסת הרוסים יצא ממחבואו. וכמובן שעם חזרתם של הגרמנים, התחבא מחדש ולא נראה בעיר.

הגרמנים מנו לראש העיר את האוקראיני קאראבען, מי שהיה פקיד בבית המשפט בשלטון הפולנים (כפי שיתברר, אמנם היה אוקראיני לאומני אבל לא היה שונא ישראל רצחני כזה של עמיתיו האוקראינים שר"י).

היודען ראט:

כעבור זמן מה הגיעו ה„שוץ פוליציי" הגרמנית-נאצית לארגן את ה„יודען ראט" (מועצת היהודים) ומאז ניתכו גזירות על גבי גזירות, וצרות על צרות, עד הכליון המר.

הם בחרו במר דב (בעשי) באלאבאן הי"ד כיו"ר היודען ראט וכחברים: אלעזר גלנצר, הניך סובל, צבי ווייזר וליפא קוך. דרישתם הראשונה מהיודען־ראט היתה להוציא להם את הרמן ליבערוועדט. אבל היודען ראט לא ידע מקום מחבואו ולא היה יכול להענות לדרישתם. הגרמנים יחד עם האוקראינים חפשוהו ובחורה שהיתה פילגשו של הנ"ל הודיעה על מקום מחבואו. בהוציאם אותו משם הוכה מכות רצח ואסרוהו בבית הסהר שבעיר.

ימיה האחרונים של קומרנא

אב אלול תש"א:

היודען ראט חוייב להמציא להם יהודים לעבודת פרך, יום יום מוצאים קבוצות קבוצות לכל מיני עבודות קשות, ובמקום תשלומין — מכות והתעללות. אבל עדיין חוזרים המוצאים, בערב, אמנם מוכים ופצועים, אבל כשעודם בחיים — הביתה.

גזירת פס ה„מגן דוד":

גזירה חדשה נגזרה: כל יהודי חיב לענוד על שרוול ידו הימנית, בדיוק באמצעו, פס לבן ברוחב 12 סנטימטרים, רחבו של „המגן דוד" 8 סנטימטרים ושני ס"מ מזה ושנים מזה — לבן (דייקנית גרמנית טיפוסית) ואוי לו למי שיתפסוהו כשהמדה הזאת אינה מדוייקת במילי־מטרים אחדים, הוכה באכזריות, נאסר, ונשלח למקום שממנו לא חזר...

גזירת איסור יציאת היהודים לככר השוק:

ושוב המציא המוח הגרמני השטני גזירה חדשה: על היהודים נאסר, למרות שכל בתיהם היו בככר המרכזי (רינגפלאץ) של העיר — לצאת לככר המרכזי; לשוקה של העיר, לרכוש מצרכי אוכל מן הגויים הכפריים שהביאום השוקה, אלא שעה אחת ביממה בלבד; משעה 9 בבוקר עד שעה 10.

שעה זו, היוותה באמת לא יותר מחצי שעה, כי עמדו עם שעונים בידיהם ובדקו, אם שעונם תשע או שניה לפניה ואפילו קצת אחריה — טענו שהקדימו לצאת, ואם השעה התקרבה לעשר, טענו שאחרו... והעונש — מכות רצח ושילוח למקום שממנו לא חזרו...

המפקחים על כך היו אנשי המיליציה האוקראינית שהצטיינה ברשעתה ואכזריותה לא פחות מהנאצים הגרמנים ורק אחת לשבוע באה ה„שוץ פוליצי" הגרמניים לפיקוח עליון.

התחילה חלוקת לחם צר ומים לחץ באמצעות היודען ראט.

תפלתו האחרונה של ר' לייביש חנליש הי"ד בימים הנוראים:

ר' לייביש חנליש, סוחר־עורות, בנקאי, ת"ח ומחשובי חסידי צורטקוב שבעיר, נוהג היה לעבור לפני התיבה, כחזן, בימים הנוראים, בבית הכנסת המרכזי שבעיר, למוספים.

מחונן היה בקול חזק וערב ובקי ב„מסיני" המקובל, והעיר התפארה בו. גם גויים (בתוכם קאראבען זה שנתמנה כראש העיר) היו באים בימים הנוראים לבית הכנסת לשמוע תפלתו הנעימה. את הכסף שקבל בעד התפלה היה מחלק לעניים ולהכנסת כלה. ובינתיים גזירה חדשה נגזרה: על כל יהודי לגזוז את זקנו ולהיות חלק למשעי, והגזרה חלה על כלם בלי יוצא מן הכלל, גם על הרבנים וכלי הקודש. מה מרה היתה הרגשתו של רבה הזקן של העיר, מורי ורבי הגאון הצדיק ר' אלטר צוקרברג הי"ד בן השמונים וכמה, בעל הזקן הלבן היורד על פי מדותיו כשאוקראיני גוזז לו בשמחה לאיד את זקנו... כך נגזז גם זקנו של האדמו"ר הצעיר ר' ברוך הי"ד ושל כל אנשי העיר ור' לייביש חנליש בתוכם (פרט לר' אברהמ'טשי (בריל) אלטמאן הי"ד שלא הוריד את זקנו ולא יצא מאז מפתח ביתו עד הרצחו באקציה האחרונה הי"ד).

בימים הנוראים של שנת תש"ב כבר אי אפשר היה להתפלל בבית הכנסת המרכזי. והתאספו בהחבא „מניינים, מניינים" והתפללו בדירות פרטיות. ושומרים הועמדו בחוץ לראות אם מי מהרשעים אינו נראה.

התפלה האחרונה בצבור שבה עבר הזקן „קצוץ הזקן" ר' לייביש חנליש לפני התיבה התקימה בקלויז של „יד חרוצים", ואלו שנשארו בחיים (בתוכם המספר ר' יהודה צבי זיס הי"ו) מעידים שתפלה נעלה כזו, השתפכות הלב והנפש כשר' לייביש מתמוגג מדמעות — לא נשמעה עוד ולעולם אי אפשר שתשתכח מן הלב...

האקציה הראשונה בקומרנא:

מפה לפה נמסר בלחישה על ערים שבהם נערכו רציחות המוניות של יהודים, מבלי לדעת דבר ברור. ושוב מתלחשים על שני דברים חדשים: הא' על התפטרותו של ראש העיר קאראבען מתפקידו (יתכן שכאשר רמזו לו שעוד מעט ויערכו טבח ביהודי העיר והוא כראש העיר צריך להיות בין האחראים לכך — מכיון שלבו לא היה שלם עם כך, כי לא היה רשע מרושע כחבריו — סבה זו גרמה להתפטרותו). והב' כי בקרישובקה, על יד יער ברזניק — כורים בור גדול, רחב ועמוק מאד לשם איזה מטרה בלתי ידועה...

ועדיין היו אופטימיים שלא האמינו במה שקרה אחר כך... ודרשו גם זאת לשבח...

והנה באור ליום ו', ג' במרחשון תש"ב הגיעה פתאום קבוצה של אנשי ס"ס בשעה 12 בלילה, אליה הצטרפה פלוגה של מיליציאנטים אוקראיניים עירוניים, וילכו מבית לבית, על פי רשימה שהיתה בידיהם ויקחו את ראש המשפחה, הם התנכלו בראשונה ביחוד להאינטליגנציה היהודית: רופאים, עורכי דין וכדומה, רבנים, דיינים בעלי בתים חשובים, כולם נכלאו בחצר בית הסהר כשגשם שוטף יורד עליהם.

ב־4 לפנות בוקר; כנראה שטרם מילאה המכסה אשר הוטל עליהם — החלו לחטוף את כל מי שבא לידיהם; אנשים ונשים, ויצרפו אותם לנכלאים.

בין החטופים: רב העיר הרה"ג ר' אפרים דב לאנגנויער, הדיין הגאון והצדיק (אחי) ר' שמואל חיים שליכטר, ר' ישעי' גוטליב, ר' משה פרייברג, ר' צבי הורביץ, ר' שלום קוסטמאן, ר' מרדכלי ובנו ר' דוד שרייבר, ר' שלמה סאפרין אחי האדמו"ר, ר' שמערל אבעלי"ס ובניו, ר' יעקב ור' משה בויער, ר' משה הויזר, ר' יושע, גיסו של הרב ר' אפרים, ר' עזריאל זיצמן, ר' משה פרנקל (אביו של הפקד מר עזרא גולדברג) ר' משה רוזלר, ר' יעקב שארגיל ועוד ועוד, 240 איש, ובבוקר גרשו אותם בשורות, בהכאות עם קת הרובים לחפירת קרישובקה שביער ברזניק, צוו עליהם להיפשט ערום וישלחו אותם שורות שורות על הלוחות אשר על הבור כשהגיעה השורה לקצם של הלוחות על יד עומק הבור ירו בהם במכונות יריה וכך נפלו, הרוגים או חצי הרוגים לתוך הבור. מי שנהרג מיד ומי שלא נהרג כולם כוסו בעפר ונקברו שם בקבר האחים הנורא הזה.

גויי הסביבה סיפרו שעוד במשך כמה ימים היתה האדמה שם מרוממת עצמה כפעם בפעם.

ככה נרצחו גדולי וחשובי העיר בערב־שבת מר זה.

ביום השלישי באה הגיסטפו ואספה את היודען ראט לאספה דחופה, בראשה עמד כנזכר ר' דוב באלאבאן הי"ד והציגה דרישה: עד שעה 5 בערב על היהודים להמציא קונטריבוציה של מאתים בקבוקי משקאות חריפים, שלשים זוגות מגפים ועוד. ובאם בשעה 5 בערב לא יהיו כל הדברים הללו — יוציאו חמשים יהודים להורג, מובן שהקונטריבוציה הוגשה להם. וכך נמשך משחק־מר זה כחדשיים, בכל יום שלישי, בעשר בבוקר; בדייקנות גרמנית טיפוסים, הגיעה הגיסטפו והציגה דרישות מעין כאלה שכולן נתמלאו.

ר׳ דב (בעשי) באלאבאן מוסר את נפשו בעד הכלל ומקדש שם שמים.

באחד מימי השלישי בשבת שוב באו כדרכם והציגו לר׳ דב כיו״ר היודען ראט דרישה אולטומטיבית, שעל היודען ראט להמציא להם עד שעה 5 בערב שלושים בקבוקי ליקר, ועוד משהו, באיום שונה מדעד עכשו, היינו: שאם עד השעה הנ״ל לא ימציא את הדברים — י ה ר ג ו א ו ת ו. (כלומר: כעת היה האיום מכוון אליו בעצמו).

הוא כנס את היודען ראט ואמר להם, דעו חברים שהפעם החלטתי לא להיענות לדרישתם. ועל ההשתוממות שעוררה אצלם הודעתו זו, אמר: כל זמן שאיימו בהריגת 50 יהודים ולא אותי, מוכרח הייתי למלאות דרישתם. כעת; כשהאיום מכוון כלפי אני — מוכרח אני לשים קץ למשחק רשע זה כי אחרת, מי יודע מה עוד ידרשו הרשעים הרוצחים הללו... על טענתם: סוף סוף הרי אין כאן אלא 30 בקבוקי ליקר? היתה תשובתו: החלטתי עקרונית למסור נפשי בעד הכלל, כדי שלא יוסיפו הרשעים לשחק משחק רשע — זה.

הוא בקש מחברי היודן ראט שלא יודיעו לאיש על החלטתו, הלך הביתה, אכל ארוחת הצהרים, בלי לספר, בבית דבר, בשעה 5 בא בידים ריקות לגיסטפו והודיע: החלטתי לא להענות לדרישתכם! הם התנפלו עליו בזעם רצח והכוהו בבקבוקי המשקה שעמדו לפניהם וסבאו מהם על ראשו והרגוהו במקום.

(אז, עוד נשארו לו בן ובת ואב זקן ר׳ אלעזר באלאבאן — שנרצחו אח״כ).

תהא נשמת קדוש זה צרורה בצרור החיים וה׳ ינקום דמו!

למחרתו הוזמן מר הניך סובל אל הגיסטפו והודיעו לו שהוא מונה ליו״ר היודען ראט במקומו של ר׳ דב. ומאז והלאה (עד האקציות של ההכחדה) לא הוסיפו לבוא שוב בדרישות כאלה.

טובים היו חללי חרב מחללי רעב.

הגזירות על הפליטה הנשארת, הלכו והחמירו מיום ליום. והנה — איסור על הכנסת מצרכי אוכל לשכונות היהודיות.

יום יום נפלו אנשים נפוחי כפן ברעב, ובמשך הקיץ מתו כ־400 איש כתוצאה מהכפן. (על אלו שנשארו בחיים, חסו גויים מכירים והביאו

בהחבא בלילות חשוכים קצת תפוחי אדמה וכיו״ב, או שהאנשים ליקטו חרולים בגינה ובשדה, בישלום ואכלום).

הצדיקת, מירל לאה זיס ז״ל, עם נכדה הפעוט, אז, בנו של ר׳ י. צ. זיס הי״ו אשר זכתה להיות אוד מוצל מאש, היא ושלשת בניה; משפחת זיס הנודעה הי״ו.

היא היוותה תמיד עזר כנגד בעלה במעשה הצדקה והחסד

נ׳ ט׳ ניסן תשט״ז בירושלים עיה״ק ושם מנ״כ

בבית משפחת זיס, שהיתה בין אלה שהגוים המכירים היו מביאים בהחבא משהו לאכול — היו באים בערב אנשים אחדים, בתוכם האברך הצדיק והקדוש ר׳ אליעזר מרמלשטין איש וינה, שישב כל היום בטלית ותפילין ובערב התגנב שמה לטעום משהו.

האדמו״ר ר׳ ברוך הי״ד מכר אז וחילק את כל כלי הכסף והזהב שהיו בביתו למען קנות מצרכי אוכל להחיות הנפשות הרעבות...

תמונת ידידי, איש הצדקה והחסד
ר׳ בנימין (ירמיה) זיס ז״ל
(ראה עמוד 154—155)

(וצדקה עשה אתו הקב״ה שנפטר חדשים אחדים טרם בוא ימי הרעה; „כי מפני הרעה נאסף הצדיק״ — מפני הרעה העתידה לבוא, למען ימות בשלום; רד״ק ישעי׳ נ״ז א׳).

הלוויות — כבר לא נערכו למתים בימים טרופים ומרים אלו; ושתי ההלוויות האחרונות שבהן השתתפו עוד כמנין וכמה יהודים — היו: של ר׳ משה ליב ציג זצ״ל; ה„בידל יוד״ ושל הבחור הת״ח טהור הרוח ועדין הנפש דונטשי קוך ע״ה (אחיהם של ר׳ חיים קוך ושל ר׳ ברוך קוך מבני ברק).

וגם אז נמצאו אנשים שהתנדבו לגמול חסד עם המתים והנהרגים; לטהרם ולקברם בקבר ישראל, בבית הקברות של העיר.

המארגן ח״ק גחש״א זו, היה ר׳ אהרן ארי׳ זיס הי״ו (כעת ברמת גן) והוא מצא עוד מתנדבים הרי הם: הר״ר יעקב פיסטויל, הר״ר אהרן שרייבר, ר׳ אריה השוחט, ר׳ לוי שטייגר בנו של ר׳ נתן (לויס); ר׳ שעיה (שייקעלי) ור׳ יוסף שוברט; הי״ד. הם קיבלו מהיודען ראט, על ידי מר ליפא קוך שהיה ממונה על כך, רשיון ללכת לכל מקום, לאסוף את החללים והמתים ולקברם בקבר ישראל.

קשה להעלות אף על הגייר מה שראו עיניהם (ומה שסיפר לי ר׳ אהרן ארי׳ זיס הי״ו, היחידי שניצל ונמצא בישראל).

יום יום נראו אנשים נפוחי כפן משרכים עוד את רגליהם שלמחרתם הביא מר ל. קוך רשיון קבורה עליהם. ילדים — נפלו כזבובים.

מה גדול היה רשעת הגוים, מספר ר׳ יהודה צבי זיס: בעיני ראיתי בחור אחד נפוח כפן כששקץ אוקראיני נגש אליו כשבידו חלה מרוחה בריבה ומראה לו כאילו הוא רוצה לתתה לו. כנגש הבחור בתיאבון של איבוד החושים לקחתה — הצליף; במקום להגיש לו את חתיכת החלה — בשוט אשר בידו על רגליו הנפוחות שהתנפחו מיד כצינורות מלאות מים. הבחור נפל לארץ כשהוא מתעלף ורי״צ נשאהו לביתו אף הביא מעט אוכל להשיב את נפשו. בלילה הזה נפח הבחור את נשמתו הטהורה...

לפני חג השבועות תש״ב פורסמו בכל רחובות העיר מודעות בחתימת הס״ס שטורם־בנד פיהרר קצמן, מפקד מחוז לבוב — על האויסזידלונג (העברה שלמה, לא „אוברזידלונג״ שפירושה: העברה...) של היהודים ממקומות אלו ואלו הנעשים מהיום „יודען־ריין״ (נקיים מיהודים) במודעות מפורטים החוקים והעונשים לכל המסתיר אצלו יהודי איזה שהוא. הרכוש היהודי עובר, לפי ההוראות הללו, למפקדת הגיסטפו אשר ב„סנדובי ווישני״.

וכך חיו הנשארים, בכפן, פחד וחרדה עד חורף תש״ג.

האקציה השניה.

בליל כ״ו חשון תש״ג הגיעה קבוצה של 40 אנשי גיסטפו וכמספר הזה מיליצאנטים אוקראיניים — העירה. הם עברו מבית לבית וכל מי שתפסוהו העבירוהו לתחנת הרכבת שעמדה; אחת בקומרנא ואחת ברידיק — הכן לקבל את האנשים למסעם האחרון... את החולים — ירו בו במקום (הרגו אז את ר׳ לייביש תנליש הי״ד) אשה אחת מרת

ביילה וואגמאן שילדה אז אחרי 16 שנות נשואין ירו במטתה כשהתינוק יונק משדיה. כשבאו אנשי החו״ק הנ״ל לקברה מצאו את שניהם נקובים בכדור אחד...

הרוצחים העמידו משמרת ע״י הגשר שעל הורשיצה וכשלשים איש שחשבו להסתתר מצדה השני נורו, אם בתוך המים ואם כשעלו מן המים ונהרגו במקום.

באותו ערב תפסו גם את מורי ורבי, הגה״ק ר׳ אלטר (שלום דוד, בר׳ יעקב קופל) צוקרברג רבה הזקן של העיר ועוד כאלף מאנשי העיר והעבירו אותם, כפי הנשמע, למשרפת בלזץ.

גילוי קידוש השם ומסירת נפש גם בתקופות מרות אלו.

ר׳ שמואל יאסטרופקער, חתנו של ר׳ מאיר קוך, יהודי פשוט וכשר שהצטרף למשטרה היהודית שעליה הוטל התפקיד להשתתף בחטיפת יהודים... ושוטר שהשתמט מלמלא תפקיד זה — אחת דתו להמית, השתמט והתחבא בכל פעם שצריכים היו לחטוף יהודים אעפ״י שידע מה תביא לו השתמטות זו...

כשנכנסו הרוצחים לביתו של ר׳ משה פרנקל הי״ד ומצאו בן־חולה, שמחה הי״ד שוכב במטה, ירו בו בו־במקום ורצחוהו. הגחש״א לקחה אותו לקברו והנה אמו, ע״ה שישבה כל היום ואמרה תהלים, הביאה טלית מצויצת ומבקשת בכל לשון של בקשה לעטפו בטלית.

חטפו אז את ר׳ יחזקאל קסלר הי״ד, יהודי ירא״ש מרבים, וחתנו ר׳ אפרים (אביו וגיסו של ר׳ אפרים אגד הי״ו מרמת גן) כשהעלום לרכבת התבטא האברך: „כהאב זיי אין דרערד! אבער כ׳האב היינט געלייגט תפילין" (כלומר: שילכו לעזזאל; אבל אני זכיתי להניח עוד היום תפילין...).

בחור צעיר מר משה זינגר הי״ד התבטא „כמה רציתי שיגידו לי: משה! אם תכפור באלקי ישראל — לא תיהרג; ואז הייתי הולך בשמחה לקראת המות ואומר: לא!

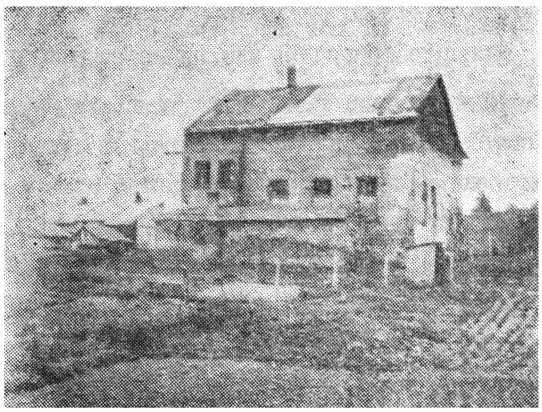
הגיטו הקטן.

למחרתו הופיע צו חדש: על כל היהודים הנשארים להצטמצם בגיטו שתחלתו, ביתו של הרב, ר׳ אלטר וסופו ביתו של ר׳ משה אפרים׳ס.

קומרנא

על יד בית המדרש של האדמו״ר, כלומר כשנים עשר שלשה עשר בתים קטנים בעלי 4—6 חדרים צרים.

כעבור שבועיים, באו עגלות והעבירו גם את אלה לגיטו שברידיק (רודקי) אז הועבר האדמו״ר ר׳ ברוך הי״ד לגיטו סמבור, וקומרנא נשארה „יודען רייך״... (נקיה מיהודים, פרט לאלה שהתחבאו אצל גויים מכירים, בתוכם אמם של האחים זיס מרת מירל לאה ע״ה, והבנים הנשארים).

בית מדרשו של האדמו״רים זצ״ל, אחרי החורבן הגדול
צולם בשנת תש״ה מרחוק (משום כך נראה קטן כ״כ)

הקץ האחרון:

ביום ד׳ ניסן תש״ג בחרה הגיסטפו מאה צעירים שמצאום עדיין בריאים ושלחם לעבוד במחנות ובתנורי המשרפות ואת הנשארים; בתוכם גיסתי מרת פייגא רחל לבית שיקלר, אשת אחי הגה״צ ר׳ שמואל חיים זצ״ל, הי״ד, ובתם היחידה טויבה׳לי; רבה של רידיק; הבחור מלא התורה ויר״ש ר׳ יצחק זיס; ר׳ אהרן ליב גוטליב; ר׳ יעקב זיצמן ועוד ועוד — הוציאו ליער ארשין שע״י העיר, העמידו אותם ע״י הבור הגדול שנכרה לשם כך. ורצחו את כולם ביריות...

הדרך ברחוב הגויים לבית הקברות, רצוף מצבותיהם של נפטרי העיר
(צולם בשנת תש"ה)

וכך בא הקץ ליהדות הזאת שבמשך מאות שנים האירה לעולם בתורה, במסחר, קנין ובמעשים טובים.

ארץ אל תכסי דמם, דם טהורים
אשר שפכו הטמאים.
וינקום ה' את נקמתם!

י־ה זכור למוכים ונמרטים
ועליך כל היום נשחטים

אבי הכשר וישר ר׳ **משה** ב״ר אלעזר **בויער**
(נרצח בג׳ במרחשון תש״ב)

אשתו **מניה** ב״ר יחיאל מיכל

אַחי: **מאיר, אברהם, יהושע** (הוא היה מתלמידיו של הגה״צ ר׳ שמואל חיים, דיין דמתא הי״ד), **שמואל וחיים**
אחיותי: **צפורה ושרה**

כולם רצחוהום הזידים הארורים

ינקום ה׳ נקמת דמם השפוך

אנשל בויער ירושלים

כותבים

הר׳ אברהם אביש זיס (בהקדמה ל„שלחן הטהור" של רבנו מהרי"א זצ"ל מקומרנא), כותב:

אלה אזכרה ואהמיה.

אזכרה עירנו קומרנא, עיר ואם בישראל ומטרפולין של חסידות גליציה במי זהרה ותפארת גדולתה, בהלו נר תמיד של רבותינו הקדושים, אדמו"רי שושלת הקודש לבית קומרנא — עליה.

אזכרה אנשי עיר זו, יהודים טהורים ונלבבים אשר רובם ינקו חיותם מחצרו של האדמו"ר הקדוש, בגשם וברוח, דבר כי נפל בעיר, אם בעניני הצבור ואם בעניני הפרט; בין אדם לחברו או בחוג משפחה — מביאים אותו אל הצדיק ונוטלים ממנו עצה ותושיה; מקבלים במחיצתו סעד ועידוד, כי דברי הרבי, בשביל כל אחד — כדבר האורים.

אזכרה בית הרבי, ארמון הממלכה החסידית העומד בטבורה של העיר. תל־תלפיות הוא הבית, אלפי עינים נשואות אליו, זו צומת הגידין של החיים בקומרנא. תדיר, בכל עת ובכל שעה תוסס והומה שם. המונים המונים; מבני המקום ומן הבאים מרחוק ומקרוב — נכנסים ויוצאים בו. חסידים, זקנים וצעירים, אשר נפשם חשקה באור האמת; בתורה הנגלה והנסתרת ובמילי דחסידותא, בעבודה שבלב זו תפלה וכל מעיינם בקודש, סמוכים על שולחנו של הרבי מתפלשים בעפרו ומתחממים לאורו. סמוך ונראה לבית הזה — על תילו נצב בית המדרש הגדול ולידו הישיבה הקדושה אשר נוסדה בימי אחרון האדמו"רים ל„בית קומרנא" וקול תורה ותפלה אינו פוסק לא ביום ולא בלילה.

אזכרה ימי מועד בעירנו, רבות התכונה בפרוס החג לקבלת פני המוני החסידים, מבקשי ה׳ הנוהרים אל הצדיק מפולין ומגליציה; מצ׳כוסלובקיה ומהונגריה, ובהם אדמו"רים ידועים, רבנים גדולי התורה, בעלי בתים תלמידי חכמים וגם אנשים פשוטים, ישישים ופרחי חסידים, איש איש ושאיפתו, זה — ללמוד דרכי עבודת ה׳, וזה — להתברך מברכותיו של הרבי.

אזכרה אחדים מאדמו״רי קומרנא שזכיתי להכירם, שלשה טבעות בשלשלת זהב־אש־הדורות. כל אחד נסמך בידי קודמו אשר האציל עליו מרוחו והכשירו להמשיך בכהונת הקודש. ואולם כל אחד סלל לו גם דרך משלו בכחו לאלוקיו וביגיעתו בעבודת בוראו.

כזו היתה קומרנא — היתה ואיננה עוד. באף וחימה וקצף גדול נכבשה קומרנא על ידי גייסות הנאצים שר״י בשנות הזעם ויהודיה הקדושים והטהורים עלו בלהבות אש השמימה.

יום ג׳ לחודש מרחשון שנת תש״ב, הוא היום המר והנמהר, יום בו נערכה ה„אקציה״ הראשונה ונטבחו כארבע מאות ושבעים יהודים על קידוש השם. לא היה בית שממנו לא גבה השטן קרבן, אחד או יותר. בין ההרוגים אז — אחיו של רבנו זי״ע הרה״ג ר׳ שלמה הי״ד, אשר חי כל ימיו בקדושה ובטהרה.

באור לכ״ו מרחשון תש״ג — היתה השתוללות המרצחים זוועתית. פעוטים וישישים גורו במטותיהם. פני תינוקות התעוותו והתכסו בדם קדוש. ב„אקציה״ זו נתפסו רוב בני קומרנא ורודיק הסמוכה, ובערוב היום היו כבר קרונות המוות דחוסים וצפופים נפשות יקרות וטהורות בדרכם האחרונה למשרפות בלזיץ. יתר הפליטה גלתה לרודיק ושם גוועה; מי בטיפוס, מי ברעב ומי בחרב, וביום ד׳ לחודש ניסן תש״ג — נטבחו אף הם, אחרוני יהודי קומרנא ורודיק — בידי המרצחים, ארורים יהיו.

רבנו הקדוש, רבי ברוך ומשפחתו, הגלתה מגיטו רודיק לגיטו סמבור. ביום ט׳ ניסן תש״ג נהרגה על קידוש השם בעיר סמבור אמו הצדקת מרת חוה הי״ד, אצילת הרוח אשר כל מכיריה העיריצוה, בתו של הצדיק הקדוש ה״ר ישראל, הינוקא מסטולין, עם שתי כלותיה: מרת שיינדל בתו של הרה״ג ר׳ אליהו בומבך רבה של אושפיצין, אשתו של רבנו ברוך הי״ד יחד עם שני ילדיה: שלום ויעקב משה. ומרת יענטי, בהרה״ק ר׳ משה ליב (בהרה״ק ר׳ נחום ב„המגיד מטריסק״ זצ״ל) אשתו של אחי האדמו״ר, ה״ר שלמה הי״ד. יחד עם בתם הפעוטה. וביום ז׳ בסיון, יו״ט שני של שבועות, עלה הכורת על אחרוני יהודי סמבור, ואז נהרג רבנו הקדוש ה״ר ברוך הי״ד.

מה אעידך ומה אדמה לך, מה אשוה לך ואנחמך. ינקום ה׳ את נקמתך.

על ביקורו של ר׳ צבי הלוי איש הורביץ הי״ד (ר׳ עליו בעמוד 155) בישראל כתב גיסי ר׳ אליעזר אפנר מכפר הראה:

כאשר חלקו את האדמות ב„ואדי חוארית״ (עמק חפר) קבל גם ה„מזרחי״ שטח אדמה להקים עליו ישוב. השטח היה בין כפר ויתקין ואביחיל, הוא שטחו של כפר הראה דהיום. ר׳ צבי הורביץ ששהה אז בארץ במטרה להשתקע בה, בא לבדוק את האפשריות לקבל בשטח הזה חלקה ולנטוע בה פרדס.

לכפר הראה, שהיתה בתחלת התישבותה, הגיע ביום חמישי לפנות ערב, לן בצריפי ולמחרתו שכרתי שני חמורים ורכבנו שנינו לראות את השטח. קשה לתאר שמחתו של ר׳ צבי ברכבו על החמור כשמעילו בידו וארבע כנפותיו המצוייצות מתנופפות ברוח. נפעם היה ונרגש מרוב שמחה שזכה לרכב על חמור על אדמת הקודש. וגם כשחזרנו לצריף הדל לא פסק מלדבר על התרשמותו ושמחתו ממה שראו עיניו.

בערב שבת נתן ר׳ צבי סכום הגון לערוך קידוש בשביל החברים, הבר אחד רכב לחדרה והביא משם מכל טוב. השבת התקרבה בינתיים ומים טרם היו לנו. לנקודתנו הבאנו יום יום מים בחביות מהקבוץ הקרוב. בנקודה הקרובה לנו חפרו אז באר ועמדו שם חביות גדולות מלאות מים שהשתמשו בהם לחפירת הבאר. מכיון שר׳ צבי רצה להתרחץ לכבוד שבת, הלכנו לנקודה זו ור׳ צבי פשט בשמחה את בגדיו וטבל בחבית אחת, שמח מאד כאשר עלה ויאמר חשובה לי טבילה זו כטבילה במקוה טהרה וכשרה לכל הדעות...

קבלת שבת וערבית עברה תוך התרוממות רוח, קומץ החברים ידע אז להתרומם, כי חשנו את חדוות היצירה בהקמת נקודה דתית בתוך שממה כפולה, גשמית ורוחנית... והחברים ידעו אז להביע את התחושה של התפקיד הגדול והקדוש שקבלנו על עצמנו: לבנות נקודה חדשה ברוח התורה. החדוה הזאת פעמה בקרבנו ובכל הזדמנות ובייחוד בשבתות חשנו צורך להביע תחושה זו... התפלה והסעודה עברו מתוך שירה ושמחה וגם ה„כיבוד״... עשה את שלו וכשפרצנו בהורה בוערת — הצטרף אלינו גם ר׳ צבי ורקד בכל רמ״ח איבריו וחושיו עד כלות הכחות.

בשבת בבוקר נתקבלה ידיעה על מצב כוננות... הוצאנו מהסליק את הרובים המעטים ועמדנו, כשהרובים על ידינו — להתפלל תפלת שחרית.

על ר׳ צבי עשה הדבר רושם חזק וכשעלה לתורה עשה „מי שברך״ ל„עושי המלאכה ומחזיקים בשלח״. הוא, שמטבעו — שתקן היה, התלהב כל כך עד שעכב לזמן קט את הקריאה וברך אותנו במלים חמות.

גם בסעודה השלישית שהשירה והריקודים הגיעו בה לשיאם, נאם ר׳ צבי והביע את שמחתו שזכה להיות במחיצת חלוצים דתיים ולראות במו עיניו התחלת הקמת ישוב חדש בארץ. לפני נסיעתו הביע ר׳ צבי את המשאלה לקבל חלקה בנקודתנו ולהקים עליה בית. גרנו אז בצריפים וכשראה את המצב הבטחוני הרע בקש להקים מכספו בית־בטחון מאבנים ובטון שנגור בו עד שובו.

מסבות שונות שאין כאן מקום לפרטם — לא יצא הדבר לפועל... ובהפרדו ממנו הבטיח ר׳ צבי לחזור בהקדם ולהשתקע בארץ. כנראה קשים וממושכים היו ימי חיסל עניניו בקומרנא ובינתיים פרצה מלחמה מרה זו שר׳ צבי הי״ד היה בין הנטבחים באקציה הראשונה (ג׳ מרחשון תש״ב) ולא זכינו לראותו עוד אצלנו.

יהא זכרונו ברוך.

גם אחותי, טובה אופנר הי״ו כותבת על כך:

זה היה בפרוס חג השבועות תרצ״ד, כלומר, לפני שלשים ואחת שנה. אני עבדתי אז בצבעות בחדרה, לבושה הייתי בבגדי עבודה; מכנסים ארוכים ועליהם סינור של צבעים, והנה, כשאני הולכת מן העבודה, לאכול ארוחת הצהרים, רואה אני כי בקצה הרחוב הולך ר׳ צבי הורביץ הי״ד, לא האמנתי למראה עיני, היה זה כאילו אני רואה רוח רפאים... מה עושה ר׳ צבי הורביץ, ראש הקהלה, הבנקאי וסוחר הבדים החשוב מקומרנא, פתאום בחדרה? גם בושה תקפה אותי שהוא רואה אותי כשאני לבושה בגדי צבעים... רציתי שלא יראה אותי אלא שכבר הוא השגיח וראני. נגש אלי ונתן לי „שלום עליכם״ חם, אני התחלתי להצטדק על ההופעה בבגדי עבודה, אך הוא אמר: להיפך, אני מאושר לראות פה בתו של ר׳ דודיל כשהיא עובדת בבנין הארץ...

ה. ב. בר״ד כותב על ר׳ אהרן יצחק באר (ר׳ איצי פון די פארלאַג) הי״ד.

לא חסרו אנשים בעלי שאר רוח ובעלי לב־טוב ומדות טובות בקומרנא. אבל מה שהיה ר׳ איצי עושה עם אנשי העיר — לא הגיע לעשות אף אחד...

עם כלות מלחמת העולם הראשונה כשהעיר נשרפה ונחרבה והיא עברה מידי אוסטריה לידי פולניה. התרבו האנשים שלא היה להם משל עצמם כלום... ומהיכן ירק זה חי? מכיון שכל יום שני בשבת היה יומא דשוקא של העיר ואיכרי הסביבה היו באים באלפיהם לשוק — היו מסתובבים בין העגלות מאיכר זה קנו זוג תרנגולים ומזה בר אוז, מזה קצת כמון ומזה שעועית, מזה פשתן ומזה קצת תבואה... ביום שני בקומרנא וביום שלישי ברודיק הסמוכה, מכרו את מה שרכשו לסיטונאים והתפרנסו מכך בלחם צר ומים לחץ. אבל כדי לקנות משהו, על יד על יד זקוקים גם לכסף וזה — מניין? ר׳ איצי שבעצמו לא היה עשיר, פתח את אוצרותיו והיה מלוה לכל איש ואשה, בחור ובחורה — כמה שאמר שנחוץ לו לימי השוק. והיה הסכום שהלוות בגמ״ח כל שביע עולה לפעמים למעלה מעשרת אלפים זלוטי. אף פעם לא שאל על ערבים ועל בטחונות אלא ידו היתה פתוחה לכל. כי אמר: בלי גמ״ח שאלמנה זו או פלוני זה יקבל ממני — לא יהיה לו מהיכן להאכיל את ילדיו...

צדיק היה ר׳ איצי, בעל לב טוב שאין הרבה כדוגמתו. בעצמו למד עד היותו בן יח, ב. אצל הדיין שבעיר הצדיק ר׳ חיים משה זצ״ל, את בניו חנך לתורה. ואף הוא שתה כוס התרעלה עד תומה, לו התנכלו הרשעים, כי היה בין אנשי הועד למלחמה בתוצרת גרמניה בפולין, בקומרנא. והוא נרצח באכזריות חמה. ינקום ה׳ את דמו.

מר יעקב איינהייבער מחולון כותב: (ביידיש, ביידישע צייטונג).
עיירתי הנכחדה (ליום הזכרון של קומרנא, עיר מולדתי).

נכחדה עיירתי ואיננה עוד. רק אנו, קומץ קטן שרידי השואה, חרוכי אש, ענפים גדועים מעץ חיינו, נשארנו פה ושם, מיותמים אנו מזדמנים יחד בכל שנה, איש איש וכאבו בלבו, כל אחד עם תחושת השאירו קצת אפר מהוריו, קרוביו ויקיריו במשרפות אשר הקימו הגרמנים בפולניה. לכל אחד מאתנו ישנו קומץ זכרונות מרים ממחנות, תפיסות, בונקרים ומשרפות... אבל זוכרים גם כשקומרנא עדיין היתה קומרנא...

בערב שבת, בשלישי לספטמבר 1939 עדיין לא ידעה העיירה איזה גודל מחכה לה. עדיין פנים של שבת היה לה. עדיין הלכו לקבלת שבת ולתפלה בדביקות כאשר הורגלו מדי שבת בשבתו, גם למחרתו, בשבת ה־4 לספטמבר הלכנו כולנו, ילדי החדר והת״ת לביתו של דיין העיר

הרב הגאון והצדיק ר׳ שמואל חיים שליכטר הי״ד זצ״ל — שיבחון אותנו במה שלמדנו בחדר בכל השבוע. מרוב תענוג ושמחה שהיה לו לר׳ שמואל חיים כשידעו הילדים מה שלמדו, היה מחלק להם סוכריות ותפוחים, אף צבט בלחייהם ונהנה מהם והם לעומתו כבר חכו ליום השבת, לשעת הבחינה אצלו.

לא ר׳ שמואל חיים אף לא הילדים, חשו איזה ימים קשים ומרים עומדים לבוא עליהם, ואת אשר לא יגורנו — בא, יחד עם עוד אלפי קהלות מישראל נכחדה עירנו ואנשיה נשמדו מתחת שמי ה׳.

קומרנא היתה עיירה עם אלפיים וכמה מאות יהודים, טבולה כולה ביהדות שלימה, עם נוער אידעאליסטי שהתרכז בכל מיני מפלגות, היו קלויזען של כל מיני חסידים, היו גדולים בתורה כר׳ שמואל חיים הנזכר, הרבנים: הרבי ר׳ אלטר ור׳ אפרים זצ״ל (הי״ד) אדמורי״ם ששמם ומוניטון שלהם יצא בכל העולם כהאדמו״ר ר׳ יענקעלי (ר׳ יעקב משה), ר׳ שלום ור׳ ברוך זצ״ל (הי״ד) וכך חיה, עלתה ופרחה העיירה הטובה הזאת עד שבאו טמאי עולם, הנאצים והאוקראינים וגם הרבה מעמים אחרים גויים (גם פולנים) ועקרוה עד שורשה, והחריבו ולא השאירו שריד לבית יעקב.

וכאשר אנו מתוועדים, מדי שנה בשנה שרידי השואה ואלה שעלו לפניה — יחד, נזכרים אנו ומזכירים את יקירנו שנכחדו ללא עת על ה ח ט א היחידי; על היותם יהודים...

שואלים אנו את עצמנו: הנשכח? ההגיע הזמן לשכוח? והתשובה: אף פעם לא! נצוה לבנינו ולבאים אחרינו, זכור את אשר עשה לך עמלק, וארור יהיה עמלק זה עם חבר עמלקיו עד עולם...

המפלגות הדתיות

שתי המפלגות הדתיות: ה„אגודה" (שבעצם היתה מורכבת מאיש אחד ויחידי, אחי הגה״צ ר׳ שמואל חיים הי״ד, שארגן את הנוער החרדי, קבע אתו שעורים לתורה, לצעירים שביניהם — שעורים באו״ח, כדי לדעת דיני יום יום ולמבוגרים יותר — שעורים בתלמוד בעמקות ורחבות, והם יחד היוו את ה„אגודה").

תמונת חברי ועד המזרחי וצעירי המזרחי בקומרנא
(צולם בשנת תרפ״ה)

יושבים: מימין לשמאל: ר׳ יצחק מאיר ברנד, ר׳ אברהם קוטנפלאן הי״ד, ויבל״ח הרב ברוך שליכטר, ר׳ יצחק צבי גרטלר, ר׳ אליהו ניידרפר ור׳ צבי דאם. הי״ד

עומדים: מר חיים קליין, צבי ווייזר, שלמה הורט, אברהם פנצר, יחיאל דאם, משה פסטליך. הי״ד.

ו„המזרחי״ שנתייסד בשנת תר״פ, ע״י ר׳ יצחק צבי הלוי גריטלר הי״ד ויבל״ח כותב הטורים, גרמו להפצת דעת תורה בעיר והודות להם התרבה הנוער השואף לדעת תורה כי זו כמו השגיה קבעו שעורים לתורה, ה„אגודה״ בש״ס ופוסקים בלבד, וה„מזרחי״ גם בספרים קלסיים כמו „חובת הלבבות״ והרמב״ן על התורה שכותב הטורים נתן בו שעור בכל ליל שבת וההשתתפות של הנוער היתה גדולה מאד.

בין הצעירים התבלט מר אברהם פנצר הי״ד במסירותו לתנועה, במסרו דירה למפלגה בבית אביו ר׳ לייב בר פנצר הי״ד שאעפ״י שהרעש של נוער יוצא ונכנס כל יום וכל שעה — היה גדול, קבלה משפחת פנצר הכל באהבה וחבה וכשהמזרחי ערך סיום הש״ס, ביוזמת ר׳ יצחק

צבי גרטלר, שדאג לחלק לימוד הש"ס בין החברים, נערכה המסיבה בביתו של ר' ליב בר הי"ד, מסיבה שנמשכה עד לשעות הלילה המאוחרות. ואשתו וביתו בשלו אפו והכינו את הכל למסיבה זו שהשתתפו בה מלבד מאות חברי המפלגה גם אורחים מלבוב כהסופר ר' אברהם אליעזר קופפרשטין הי"ד, הרב ד"ר דב הויזנר, (מי שהיה אח"כ לציר פולניה בא"י) הרב ד"ר אברהם עובדיה ז"ל ועוד.

פעולתם הברוכה של שתי התנועות הללו, יזמת שני האחים לבית שליכטר, הירבה תורה ומשכו אליהם נוער גם מבתים שהוריהם היו אנשים פשוטים, אנשי עמל ועבודה. עד שבמשך שנים אחדות, לאחר מלחמת העולם הראשונה שהחריבה והרסה בתים רבים בישראל וגרמה לאנדרלמוסיה, גם בחיה הרוחניים — קם דור חדש רוכש דעת תורה, מסור לעניין בניין ארץ ישראל וכאשר חזר האדמו"ר ר' יעקב משה זצ"ל לביתו, עוד נתוספה השפעה חסידית לכך. והעיר היתה לעיר שרוב הנוער שבה היווה נוער דתי לאומי בכל המובנים.

ר' אברהם פנצר נולד בשנת תרס"ה, נשא את בתו של ר' יוסף באניס ונהיה לגיס למר מאיר בוניס (גם הוא מעסקני תנועת צעירי המזרחי) וגם הוא, אשתו (וילדיו) אביו ואמו וכל המשפחה — נרצחו ביום הרג רב.

אגב: בביתו של ר' לייב בר פנצר הי"ד היה בונקר שהסתתרו בו כ־18 משפחות וע"י הלשנה של מופקרת אחת נודע הדבר לגרמנים ולאוקראינים, הם הוציאום משם וירצחו את כולם, ואחד מהמשטרה היהודית, כשנודע לו על הבגידה, רצח גם אותה...

•

ר' ברוך קוך, מבני ברק כותב לי:

בן דודי ר' נפתלי שור — הרב ר' לייביש שור (מוזכר בעמוד 140 למטה). בהיותו בישיבת אונסדורף הצטיין בלימודיו ונבחר ע"י הרב הורביץ (שהיה ידוע בעתו כמטפל בבעיות של „עגונות" בהונגריה וטרנסילבניה) מהוניאט, כחתן לבתו היחידה, בעיר זו ישבו שניהם; החותן וחתנו וכשנפטר חותנו נתקבל הוא לרבה של עיר זו (נכתבה בלטינית Hojuden) כנראה שאף הם נרצחו. וה' ינקום דמם.

קונטרס זה מופיע בעידודה ובתמיכתה של
זוגתי **אסתר** לבית **וואהל** תחי׳
בברכה לה ובתודה

לזכר אביה ר׳ **נפתלי** ב״ר **יעקב מאיר וואהל** ואמה **שיינדל** ב״ר **ישראל** לבית **פרץ** ע״ה שני בירושלים. ולזכר האח **ישראל חיים** שמת מות גבורים במלחמת העולם הראשונה (כד סיון תרעו) והאחיות **נחה רבקה** (נ׳ כה תמוז תרעח) **וצפורה** (נ׳ כה אדר א׳ תרפז).

יזכור

„ונגעו דְמֵי אָבוֹת וּבָנִים, דְמֵי בְתוּלוֹת וְיַלְדֵיהֶן, וְנִתְעָרְבוּ דְמֵי אַחִים וְאַחְיוֹת, וּדְמֵי חֲתָנִים וְכַלּוֹת, וּדְמֵי חֲכָמִים וַחֲכָמוֹת, וּדְמֵי הֲגוּנִים וַהֲגוּנוֹת, וּדְמֵי בחורים ובחורות. וּדְמֵי פַרְנָסִים וְחַזָּנֵיהֶם. וּדְמֵי דַיָּנִם וְסוֹפְרֵיהֶם. וּדְמֵי אֲנָשִׁים וּנְשׁוֹתֵיהֶם. וְנֶהֶרְגוּ כּוּלָם יַחַד, עַל קִידוּשׁ שִׁמְךָ הַמְיוּחָד.

אֶרֶץ. אַל תְּכַסִּי דָמָם וְאַל יְהִי מָקוֹם לְזַעֲקָתָם! עַד יַשְׁקִיף וְיֵרֶא ה׳ מִשָּׁמַיִם וְיִנְקוֹם נִקְמָתָם״.

„אֶת אֵלֶּה מִזְבְּחוֹת זְכוֹר וְאֵלֶּה עֲקֵדוֹת תִּרְאֶה״

(מתוך ה„סליחות לערב ראש השנה״)

יזכור אלוקים

את המשפחות ב„קומרנא" אשר ניספו ברעב,
ירי־כדור, אדי־רעל, מכות־רצח וקבורת־חיים.

אגרט (ר' יהודה זאב, ר' אפרים פישל ומשפחותיהם)
איזנר (ר' זאב וביתו)
איכנבוים (ר' יעקב וביתו)
אינהיבר (ר' צבי וביתו)
אלטמן (ר' אברהם וביתו)
אלטשילר (ר' אלעזר, בית ר' ראובן, ור' מיכל, ר' יעקב ומשפחותיהם)
אללויילל (ר' חיים ומשפחתו)
אסטמאן (משפחות אחדות)
אפשטיין (ר' סענדער וביתו)
אקר (ר' חיים דוב ואשתו)

זכרם לא ימוש מאתי

אבי הכשר והישר באדם ר' **יחזקאל יום טוב ליפא** בהרב ר' אפרים ברוך **קסלר**, רבה של ליטיוויסק. גיסי, חתנו ר' **אפרים ברוך** ב"ר יוסף קסלר (שניהם נדחסו לקרונות המות, לבלזיץ בכ"ו מרחשון תש"ג). דודתי, **חיה** ב"ר שלמה שמואל הלוי ובתה **מינדל** — נרצחו באותו היום. אחי ואחיותי: **פרידא, מנחם מנדל, אסתר מרים, יצחק ושלמה שמואל** נרצחו. אחותי **רבקה** — נורתה ביום הכחדת שארית הפליטה, בד' ניסן תש"ג ביער אושין ברידיק. ולא חסו הרוצחים גם על הנפטרים ויחללו קבר אמי **מרים** ב"ר שלמה שמואל הלוי ואת המצבה שמו מרמס לחזיריהם.

ראה ה' והביטה

אפרים אגד (קסלר) רמת־גן

זכור ה׳

את אבי היקר באדם, ת״ח וירי״ש ר׳ **יוסף ברוך** ב״ר יצחק **אפנר**. אחי **משה דוד** ואשתו **אסתר** ב״ר שלמה. בניהם: **שינדלי ובן ציון**. אחותי, **איטה** ב״ר יוסף ברוך. דודי, ר׳ **מאיר פאליק** ואשתו **טובה** ב״ר יצחק, אשר נרצחו. ואת אמי **שיינדלי** ב״ר יעקב, אשר את קברה חללו ומצבתה נהפכה למדרס רגלי רשעי עמים וחזיריהם.

אל יישכחו לנצח

אליעזר אפנר כפר הראה

באלאבאן (ר׳ אלעזר, ר׳ דב ומשפחותיהם)
באר (ר׳ אלעזר וביתו)
בויער (ר׳ חיים דב, ר׳ פנחס מרדכי, ר׳ יעקב, ר׳ שלמה ומשפחותיהם)
בוכמן (ר׳ ארי׳, ר׳ צבי, ר׳ אברהם ומשפחותיהם)
בונס (ר׳ יעקב, בניו ר׳ מרדכי ור׳ אברהם, ר׳ יוסף, ר׳ משה ומשפחותיהם)
בוקסבוים (משפחת ר׳ מאיר יעקב ועוד)
ביגלאייזן (מרת לאה וביתה, גיטל וביתה ומשפחותיהן)
בייטלזאק (ר׳ אלימלך וביתו)
בלייברג (ר׳ חנא וביתו)
בעכר (ר׳ יושע ועוד, וביתם)
ברוננגרבר (מו״ר ר׳ פישל וביתו, ר׳ פסח וביתו)

במקום מצבה — לזכר עולם

אבי הצדיק אשר צדקות אהב ר׳ **אהרן יצחק** ב״ר מרדכי באר. סבי ר׳ **מרדכי** ב״ר אהרן יצחק באר. אמי **שיינדלי** בהר״ר מנחם מנדל זידר. אחי: **ראובן, אברהם יעקב ודוד משה**. סבתא, אם אבי מרת **איידעלי**. סבא וסבתא, הורי אמי הר״ר **מנחם מנדל** בה״ר ראובן זידר ר״ם בישיבת לבוב **ורייזלי** אשתו. כולם נרצחו על היותם יהודים.

ראה ה׳ והביטה!

יוסף באר בת־ים

ברגר (ר׳ שלמה ואשתו טויבעלי)
ברנד (ר׳ שמואל ב״ר משה, בנו יצחק מאיר וביתם)
ברייטבארט (חנה וכל משפחתה)

ייזכרו לעד, הקדושים:

אבי ר׳ **מרדכי מאיר** ב״ר יעקב **בונס**. אמי מרת **ינטה** ב״ר מרדכי. אחי ואחיותי: **אליעזר, מלכה, זלדה ואסתר.** סבי ר׳ **יעקב** ב״ר אליעזר בונס. סבתי **טאובה** אחותו של הדיין מלבוב. דודי ר׳ **אברהם** ב״ר יעקב, אשתו וילדיו (פרט לבת אחת). דודתי **חנה** ב״ר יעקב ובעלה ר׳ **דוד** ב״ר מרדכי שריבר וילדיהם: **אליעזר, זלדה ויהושע.** כולם ניספו בידי הנאצים והאוקראינים עוזריהם.

ואתה ה׳ אל תחשה.

צבי בונס תל־אביב

במקום מצבה — לעד ולעולם בל יישכחו

אבי היקר ר׳ **משה** ב״ר ראובן זליג אהרמן (ר׳ משה מ׳סופר׳ס). אמי היקרה **אטל** לבית כץ. אחותי **שרה** (ברן) ומשפחתה. אחי, אשר תורת ה׳ אהב **שלמה** ב״ר משה.

אשר נרצחו בידי רשעי עמים, בלבוב

חיה בסיס תל־אביב

גאסנבויער (ר׳ אלי׳ מנחם וכל משפחתו)
גוטליב (ר׳ ישעיה, ר׳ אהרן ארי׳, ר׳ משה ומשפחותיהם)
גולדברג (ר׳ יצחק ראובן ומשפחתו)
גרטלר (ר׳ משה ב״ר דב הלוי, ר׳ יצחק צבי ומשפ׳)
גראף (ר׳ דוד יונה ומשפחתו)

דאם (בית ר׳ שמואל אהרן ז״ל, ר׳ צבי, ר׳ יוסף ומשפחותיהם)
דאנטשעס (ר׳ יאיר, ר׳ יוסף, ועוד, ומשפחותיהם)
דומיניץ (ר׳ חיים וביתו)

דורליך (ר' זיידא, אמו ומשפחותיהם)
דמשק (ר' צבי ומשפחתו)

האהן (ר' לייביש וביתו)
האזלנוס (ר' יואל ומשפחתו)
האק (ר' לייב ומשפחתו)
הויזר (ר' יעקב הויזר ערענבערג, ר' הלל ומשפחותיהם)
הורוביץ (ר' צבי, ר' חיים ומשפחותיהם)

במקום מצבה

אבי הכשר, הת"ח ר' **צבי** ב"ר יוסף פרנקל. אחי **יעקב** ב"ר צבי. אחיותי: **גיטל חיה, סימא, רחל, וגוניה.** גיסי (בעל אחותי רחל) **צבי גולדרינג.** דודי ר' גרשון ב"ר יוסף פרנקל וכל משפחתו, נרצחו ע"י טמאי עמים. אף את קבר אמי **חנה** ב"ר יצחק ע"ה חללו וישימו מצבתה מרמס לחזיריהם.

נקום ד' דמם.

שרה דרטלר ירושלים

ראה ה' למי עוללת כה

את אבינו עדין הנפש ויקר הרוח ר' **משה** ב"ר יעקב **שייניגגר** רצחו (בו' בתמוז תש"א) הנאצים האוקראינים, בהכותם אותו בקרשים מסומרים עד צאת נשמתו הטהורה (ר' ע' 169). את אחינו ר' **יעקב** ב"ר משה, אשתו **הלה** וילדיהם. את אחותנו **רוזה** ובעלה ר' **משה** ב"ר יוסף חנליש וילדיהם: **גיטה ויוסף.** את דודתנו **שרה** ב"ר יעקב, בתה **לאה** ונכדה — הרגו. ואת קבר אמנו היקרה **גיטל** ב"ר מנחם מנדל — חללו וישימו מצבתה מרמס לחזיריהם.

באור שבעת הימים תאורנה נשמותיהם, ולדראון עולם רוצחיהם.

אהובה דרוהביטשר ירושלים
ושרה שטגר אחותה

יזכור

הורס (ר׳ יהושע, ר׳ צבי, ר׳ שלמה. ומשפחותיהם)

הייזלבק (בני ר׳ נפתלי ומשפחותיהם)

היילברג (ר׳ בעריל וביתו)

הערינג (ר׳ יצחק ומשפחתו)

הערלאס (ר׳ ישראל, ר׳ מרדכי ומשפחותיהם)

במקום מצבה — לזכרון עד

אבי הת״ח והעוסק במצוות ר׳ **מרדכי** ב״ר יעקב ישראל היילברג. אמי **סימא** ב״ר יצחק לבית שולץ. אחיי: **יצחק ואשר** ב״ר מרדכי. אחותי: **מינדל** ובעלה ר׳ **שלמה פעדער** וילדתם שושנה. אחותי **פנינה** ב״ר מרדכי. בני דודי: ר׳ **אברהם** ב״ר יהודה צבי היילברג ומשפחתו. ואחיו, **יצחק** בר״ יהודה צבי. אחותם **מינדל** ב״ר יהודה צבי. ור׳ **יעקב** בן דודי ר׳ **יצחק** היילברג ומשפחתו.

ראה ה׳ והביטה מה עוללו למו רשעי עולם. ונקום את נקמתם

שמואל שולץ, היילברג ירושלים

תהיה נא רשימתי זו למצבת־עד

לאחי הגדול ר׳ **משה** ב״ר יעקב **הויזר** ולאשתו גיסתי **נעשי** בת ר׳ פנחס מילר. ובניהם **יצחק, מרים ומרדכי**. לאחותי **שיינדלי** ב״ר יעקב ובעלה ר׳ **יוסף** ב״ר מרדכי ביגלאייזן וילדיהם **מרדכי, טובה**, ו... אשר נשפך דמם בידי אכזורים הי״ד. ויחללו הרשעים את קבריהם של אבינו הישר באדם ר׳ **יעקב** ב״ר שמואל שנפטר ט׳ ניסן תרפ״ח. ושל אמנו **מרים** ואחינו **זאב ונפתלי** ז״ל ויעקרו מצבותיהם וישימום למרמס רגליהם הטמאות.

ואתה ה׳ אל תחשה.

דוד הויזר חיפה

יזכור

מידידי ר' זיידא הויזר מברונקס נ"י (ארה"ב) קבלתי מכתב ובו הוא מבקש:
נודע לי שהוואנדאלים חיללו את בית הקברות בקומרנא, ויהרסו את המצבות וירצפו בהן חוצותיהם, אנא העמד להם בספרך מצבת־עד!

לזכרון

אבי היקר ר' **מרדכי** ב"ר יצחק יעקב הויזר (מכפר חליפ) נפטר ערב יום כפור תרפ"ח. אמי היקרה **גולדה** בת ר' ארון בוקסבוים נ' ט"ו אדר תרצ"ח. אחיותי: **פייגא, מרים, בילא**, ואחי **מוניש** נרצחו. הי"ד.

זיידא הויזר ברונקס נויורק

ווייזר (ר' זאב חזן וביתו)
ווילר (ר' יחזקאל ומשפחתו, ר' פישל ומשפחתו)
וויינבוים (חיה רבקה ומשפחתה)
וויינגרטן (טשיפי וכל משפחתה)
ווגמן (ר' אברהם וכל משפחתו, יעקב ומשפ')
ווייס (הרבנית הצדיקית חוה הי"ד, אלמנותו של האדמו"ר ר' יעקב משה זצ"ל)
ווערמוט (ר' משה וביתו)
ווילף (ר' אנשל ומשפ')
וורובעל (ר' דב ומשפ')

זינגר (רבקה, בנה משה, וביתה)
זיצמן (ר' עזריאל, ר' יעקב ומשפחותיהם)
זעקל (פערל, דוד ומשפח')
זנדמן (ר' שמואל, ר' משה אבא ומשפחותיהם)
זיגעל (ר' משה וביתו)

חנליש (ר' לייביש וביתו)

טאלר (ר' אלימלך ומשפחתו)
טויבר (ר' אברהם ומשפחתו)
טייכר (מלכה בילא ובנותיה, ר' אפרים ומשפ')
טנא (כל המשפחה של השו"ב ר' צבי)

לזכר עולם ייזכרו

אבי ר' **יוסף דוד** ב"ר צבי שו"ב. נפח מרעב נשמתו. אמי מרת **דבורה** (דובצ'י) ב"ר זאב דב **ושרה בלומה מינצר**. אחי **קלמן** ב"ר יוסף דוד. דודתי **חיה** ב"ר צבי. בנה **קלמן** ואשתו **אסתר** ב"ר מאיר לוסטהויז וילדם. בתה **ינטי** ובעלה ר' **ארי'** השו"ב. כולם ניספו ע"י הרוצחים מי בקומרנא ומי בגיטו רודקי.

ראה ה' והביטה ונקום נקמת דמם השפוך

דב טנא נתניה

יאזעפסברג (ר' יעקב ומשפחתו)

לוקאטשער (ר' צבי ומשפחתו)

לימר (ר' יוסף מאיר, בניו ובנותיו)

לנגעגויער (הרה"ג ר' אפרים דב בהרה"ג ר' יעקב ישראל)

להרמן (ר' שבתיל וביתו, ר' שאול ומשפחתו)

במקום מצבה — זכרון עד

לאבי היקר ר' **מנחם צבי** ב"ר שלמה בנציון **לאוויטש**: לאמי היקרה מרת **דבורה הדסה** (הדי) בת רחל. לאחי **שלמה בנציון** ב"ר מנחם צבי. לאחותי **מרים שיינדל** ב"ר מנחם צבי.

זכור ה' עקידתם, ודמם לפניך תמיד

שרה שטרנבך לבית לאוויטש

מאיעס (ר' פנחס וביתו)

מייער (ר' שלמה זלמן וביתו)

מילר (ר' פנחס, ר' מרדכי ומשפחותיהם)

מינצר (רחל, ר' שמואל ומשפ')

מעטאנומסקי (ר' אברהם מי שהיה ראש העיר)

מעצגר (ציפה, מאיר יצחק ומשפחותיהם)

לזכר עולם צדקתם

ולדראון עולם — רוצחיהם ורשעתם

אבי ר׳ **יעקב** ב״ר שלום הלוי **מילרד**. אמי מרת **חנה** ב״ר דוד. אחי **אורי** ב״ר יעקב הלוי. אחיותי: **מירל ומייטה** ב״ר יעקב הלוי. דודי ר׳ **יצחק** ב״ר שלום הלוי ואשתו **פייגא** ב״ר אברהם הכהן. בנו **יהושע**. ובנותיו: **שרה וחיה**. דודי ר׳ **יברהם** ב״ר שלום הלוי מילרד ומשפחתו. דודתי **מירל** ב״ר שלום הלוי. ר׳ **אליעזר** מילרד וכל משפחתו. דודתי **מירל** ב״ר דוד מילרד ובניה: **יואל, זכריה, דוד, שמואל** ובתה **חנה**.

כולם ניספו מי בקומרנא ומי בגיטו רודקי

משה מילרד בני ברק

ניידרפר (ר׳ יצחק, ר׳ אלי׳ ומשפחותיהם)

לזכרון־עד

אבי ר׳ **אלטר** ב״ר לייביש **נסטלר**. אמי **גיטל** בת חיה שרה פרידמן.

אשר ניספו על חטא היותם יהודים

בנם **נפתלי פרידמן—נסטלר** חיפה

סג״ל (ר׳ שלמה ומשפחתו)
סובל (ר׳ הענוך ומשפחתו)
סטמפלר (ר׳ משה ומשפחתו)
ספרין (האדמו״ר וכל משפחתו)

אלוהים אל דמי לדמי

אבי היקר ר' **שלום** ב"ר משה **פישמן**, תלמיד חכם וחסיד שנפטר עוד בשלהי תר"פ ומצבתו נעקרה מקברו לרצף בה רחובות הגוים... אמי היקרה **חנה** בת ר' יצחק, מבית גולדפישר, ואבי חורגי ר' **מאיר** ב"ר צבי שטרייט, שניהם עדיני הלב וטהורי הרוח. אחותי היקרה **פנינה** (פעפי) שליט, בת ר' שלום וחנה שנספתה יחד עם בנה הרך **שלום**, בן דב. אחי היקר **יצחק** בן ר' מאיר וחנה שטרייט. ואחיותי הרכות והעדינות **רחל** **ופרידה**, בנות ר' מאיר וחנה שטרייט.

כולם שומרי תורה, דורשי שלום ארץ ישראל והשתוקקו לעלות אליה ולא נתגשמה שאיפתם, כי נרצחו כולם באכזריות חימה על ידי הנאצים והאוקראינים גרוריהם.

ה' ינקום דמם.

יזכרו לעד ע"י בתם ואחותם

ד"ר **צפורה—פייגע פישמן—עומר** רמת גן

פאלק (ר' מאיר וביתו)
פוקס (פייגא, ר' שלמה ומשפ')
פיסטול (ר' ישראל, הר"ר יעקב ומשפחותיהם)
פליישמן (ר' פלטיאל ומשפחתו)
פנצר (ר' ליב בר ומשפחתו)
פעדר (ר' צבי אלישע ומשפחתו)
פעננער (ר' זלמן וביתו)

במקום מצבה

משפחת **פרן** (האחים, **יחיאל**, **אורי**, **מרדכי** ומשפחותיהם).
משפחת **זיגל** (ר' **משה**, **רבקה** אשתו וכל משפחתו).
אשר ניספו ע"י צוררים.

ד"ר **מנחם פרן** מעלה החמשה

לזכר עולם

אבי הכשר ר׳ **שאול** ב״ר חיים **פאסליך**. אמי מרת **חנה** ב״ר יוסף. אחי **משה** ואשתו **יונה** וילדיהם (נרצחו בביליגראד). אחי **זאב** ב״ר שאול אשר נרצח בג׳ חשון תש״ב. אחי **יוסף** ב״ר שאול שנהרג בקפצו מרכבת המות. אחותי **גולדה** ובעלה ר׳ אלי מנחם ב״ר שלמה גסנבויער וילדיהם (נהרגו בגיטו רודקי).

ראה ה׳ והביטה ואל תחרש לדמם

יהודית שופלדרין לבית פסליך

פרוכטר (ר׳ מאיר יצחק ומשפ׳)

פרידמן (שרה ומשפחתה)

פרייוויליג (ר׳ מרדכי, ר׳ משה, ר׳ דוד ומשפחותיהם)

במקום מצבה — לזכרון־עד

אבי ר׳ **אלחנן** (חונה) ב״ר חיים משה מת בגיטו רודקי. אמי **נחמה** (נחה) ע״ה, מתה בדמי ימיה ואת מצבתה עקרו. אחי **מיכאל** ב״ר אלחנן וכל משפחתו ניספו. הדודים ר׳ **ישעי׳** ב״ר יהודה צבי **גוטליב**. ר׳ **אהרן ליב** ב״ר יהודה צבי גוטליב. ר׳ **משה** ב״ר שמלקי **פרייברג**, אשתו **שיינדל** ב״ר יהודה צבי, בניהם, בנותיהם ונכדיהם. כולם נרצחו ע״י הנאצים ועוזריהם.

ואתה ה׳ אל תחשה

אברהם פלוס תל־אביב

צוטנברג (ר׳ שמואל ומשפחתו)

צוקרברג (מו״ר הרה״ג ר׳ אלטר, הר״ר יעקב קופל ומשפחותיהם)

קוך (ר. אברהם, לעמל, ליפא, יוסף יעקב, פערל ומשפחותיהם)

לזכר עולם — במקום מצבה

אבי ר׳ **יוסף** ב״ר נתן **קוך**. אמי מרת **רויזע** ב״ר שמואל **הערץ**. אחי **עקיבא** ב״ר יוסף קוך—הן. אחיותי **עטל**, **ויפה** (שיינדלי) **הן**.

ונקית — דמם לא נקית!

זאב קוך חדרה

קאנר (ר׳ אפרים ומשפחתו)

קוטנפלאן (ר׳ אברהם ומשפחתו)

קוסטמאן (ר׳ שלום וביתו)

קלרפלד (ר׳ איזיק, ר׳ יונה ומשפחותיהם)

קסטנר (ר׳ יוסף וביתו)

קסלר (ר׳ משה, ר׳ שמואל, ר׳ צבי ומשפחותיהם)

יזכור אלוקים

את קרובינו: אחי התו"ח וירו"ש ר' **דוד** ב"ר מנחם מניס **קוך** שנפטר בר"ח אדר תש"ה בימי הזעם והצרה (ר' בעמוד 175). סבתא **דבורה בילה** ב"ר מנחם מניס (קסטנר) שנרצחה בגיטו רודקי. בניה, דודינו: ר' **פלטיאל, אנשל ויהודה**, ב"ר צבי קסטנר אשר נרצחו, המה ומשפחותיהם. נכדיה: **רבקה** (רגינה), **זנביל** והרב ר' **לייביש** בני ר' נפתלי שור. הדודים: ר' **שמשון** ור' **מרדכי** בני ר' דוד קוך ומשפחותיהם. הדודים ר' **מאיר** ב"ר נחוב שו"ב לרר ומשפחתו.

אל דמי לדמיהם!

ברוך קוך בני ברק

ראה ה' מה היה לנו

את קברו של אבי ר' **משה ליב** ב"ר יעקב **אלטשילר** ז"ל חללו ואת מצבתו שמו למרמס חזירים. אמי מרת **לאה** ב"ר אהרן — קורצר. אחי הגדול **יעקב** ב"ר משה ליב אלטשילר. אחי **דב** ב"ר משה ליב א"ש פישמן. ניספו ע"י טמאי עמים.

ואתה ה' אל תחשה!

אהרן קורצר אבן יהודה

רוזנבך (ר' אברהם, ר' סנדר ומשפחותיהם)
רוטמן (ר' אלעזר ומשפחתו)
ראהרבך (ר' שמריל ומשפחתו)
רייטר (חיה דינה וביתה)
רוטנברג (ר' יצחק וביתו)

שאפראנעק (ר' אלטר, ר' אברהם, ר' אפרים ר' מרדכי ומשפחותיהם)
שאפר (ר' דוד ומשפחתו)

שוברט (ר׳ משה, ר׳ חיים מרדכי, ר׳ יהושע, ר׳ יהודה, ר׳ ישראל ומשפחותיהם)

במקום מצבה — זכרון־עד בספר

אבי ר׳ **יהושע** ב״ר שמואל (מי ששימש בקודש את האדמו״ר ר׳ אור׳לי זצ״ל מסאמבור) שוברט. אמי **מינטשי** ב״ר בנציון דוד ופיגא רחל לבית ורנת—פריליך. אחי **חיים יהושע** ב״ר יהושע. אחותיי: **לאה ופיניה**. דודתי **רייזל** ב״ר בנציון דוד. בעלה ר׳ **אלימלך** ב״ר יצחק בייטלזאק. ילדיהם **שרה ויצחק** — כולם נרצחו מי בקומרנא ומי ברודקי.

ה׳ ינקום דמם!

דוד שוברט גבעתיים

שטרייט (ר׳ מאיר)

שטייגר (ר׳ לוי, ומשפחתו)

שיינפלד (משפחות אחדות)

לזכר־עולם ייזכרו

אבי ר׳ **אלכסנדר נטע** ב״ר יעקב קופל **שיינפלד**, קברו חולל ומצבתו נעקרה. אמי **רחל** (רוחצי) ב״ר יצחק. אחי: **אליעזר** ואשתו **מלכה** (מלצה) וילדיהם **קופל**... **יוסף** וכל משפחתו. ואחיי **משה ויעקב קופל**. אחותי **עלקה** ובעלה **צבי** ב״ר זאב וילדיהם ואחותי **ברכה**.

כולם נרצחו ע״י רשעי עמים, הי״ד.

ישראל שינפלד תל־אביב

שליכטר (אחי הגה״צ ר׳ שמואל חיים, ר׳ פייבל יהושע ומשפחותיהם)

זכור ה׳ למוכים ונמרטים, ועליך כל היום נשחטים

אבי ר׳ **צבי** ב״ר דב **שליט**. אמי **אלקה** ב״ר זאב דב ושרה בלימה, לבית מינצר. אחי ר׳ **יצחק אייזיק** ב״ר צבי ואשתו **יוטא** לבית זופניק, בנותיהם: **שרה בלומא והינדה**. אחותי **בת שבע** ובעלה **שרגא פייבל מילר** ובנם **בנימין**. דודי, אחי אמי ר׳ **שמואל** ב״ר זאב דב ושרה בלומא מינצר. אשתו **חוה**. בנם ר׳ **יצחק**, אשתו וילדיהם. בתם **רישי** ובעלה ר׳ **יעקב** איכנבוים וילדיהם. כולם ניספו. מי בקומרנא, מי ברודקי ומי בלבוב.

עקידתם ראה ה׳!

דב שליט נתניה

לזכר עולם

אבי הת״ח וירא שמים ר׳ **משה** ב״ר אברהם (נ׳ ט״ו אלול תר״צ) ואמי **רחל** ב״ר שמואל אהרן (נ׳ ו׳ באייר תרצ״ב). ודודי ר׳ **אברהם** ב״ר שמואל אהרן דאם (נ׳ י״ד סיון תרצ״ו) אשר חללו טמאים את קבריהם ויעקרו את מצבותיהם לשימם מרמס לחזיריהם. דודתי **פייגא** אשת ר׳ אברהם ובנותיה: **חנה, אסתר ורויזל׳ה**. דודי **צבי** ב״ר שמואל אהרן, אשתו **צ׳רנה** ובניהם: **שמואל, יוסף ומנדל**. דודי **יחיאל** ב״ר שמואל אהרן ומשפחתו. אחותי **טובה**. כולם נרצחו, נטבחו ונהרגו.

ה׳ ינקום דמם

אברהם הורביץ פתח-תקוה

שעער (ר׳ צבי ומשפחתו)
שפרלינג (ר׳ מנדל ומשפחתו)
שרגיל (ר׳ יעקב ומשפ׳)
שרייבר (ר׳ אברהם, ר׳ זישא, ר׳ לייב, ר׳ משה ומשפחותיהם)

❊

אמר המחבר: רשימה זו קבלתי מכולל „חבת ירושלים״ (כולל גליציה — בירושלים) מעודכנת משנת תרצ״ט. ייתכן שמשפחות אחדות לא נכללו ברשימה, וגם אלה אשר לא נכללו יהי זכרונם נגד ה׳ תמיד.

Yashar
*PXW
(Komarno)
1965

(b)